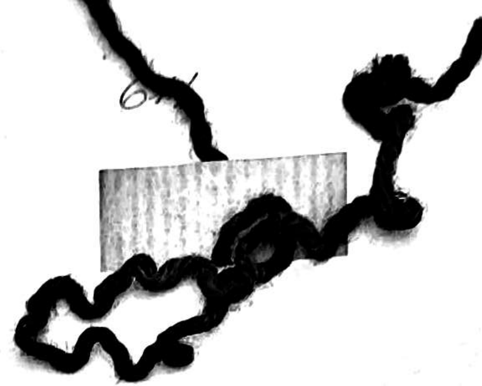
SLAVKO

BATUŠIĆ

OD KANDIJE DO HAMMERFESTA

Nadji Apsen

U znak najtoplije pažnje i prijateljstva.

Jesen 1951

Sreta Šeferov

SAVREMENI HRVATSKI PISCI

KNJIGA 5 (61)

IZDANJE
DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

SLAVKO BATUŠIĆ:

OD KANDIJE DO HAMMERFESTA

PUTOPISI I PRIČE
O VIĐENIM I NEVIĐENIM ZEMLJAMA

ZAGREB 1937

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Naklada društvenih izdanja
ZAGREB
Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Frankopanska 12

OD KANDIJE DO HAMMERFESTA

MOJ PRVI PUTOPIS

Moje pisanje, pokoravajući se neizbježivim zakonima mladosti, započelo je dakako stihovima. Prva moja pjesmica pod naslovom »Groblje« — taj prvi moj slobodni sastavak uopće — štampana je, odnosno litografirana, u proljeće 1918 u literarnoj reviji »Z v o n o«, koju je izdavao V razred kraljevske II realne gimnazije zagrebačke. Zapravo je nije izdavao, već samo izdao, jer je i opet po nekim vječnim neizbježivim zakonima izišao samo jedan jedini broj tog uglednog beletrističkog časopisa, koji prema tome predstavlja bibliofilski raritet.

S pjesmama sam nastavio i kasnije, ali veoma obzirno: pisao sam ih u vrlo ograničenom broju, tako da danas — kad sam pokušao da ih saberem i sredim za štampu — čitav rukopis obuhvaća neka 23 ili 24 komada, a za punih šesnaest godina pjevanja to je doista najskromniji broj, koji se može i zamisliti. Dakle otprilike jedna i pol pjesme godišnje . . .

U isto moje gimnazijalsko doba pada i moj prvi ekstempore u prozi, a taj je bio — kao tiha slutnja mojih kasnijih neugasivih čežnja za lutanjima

kroz ljude i zemlje i gradove — putopis. Jest, pravi pravcati putopis, tako dražesno naivan, tako romantički fantastičan, sa toliko izmišljotina i krivih podataka, — da ga se upravo zato ni danas ne odričem. Jer u njemu je već klica onog osjećajnog tkiva, što je kasnije nabreklo i razvilo se u putopisima **»Kroz zapadne zemlje i gradove«**. Vidim danas u dalekoj perspektivi prošlosti tadašnje svoje rudimentarne ali iskrene osjećaje za gladne, ponižene i bespravne, — slutim naklonost za preosjetljivu apercepciju bojâ u svijetu viđenoga — nailazim na težnju za analizama arhitekture i likovnih pojava, — vidim ozbiljnu a kadšto i humorističnu tendenciju za historijskim reminiscencijama, — a sve to preliveno tihim, prigušenim i malo bolnim skepticizmom, rođenim u spoznaji o prolaznosti i vječnoj mijeni i nepopravljivosti sviju stvari zemaljskih. Ali ovo uopće i nisam htio da kažem, jer nemam prava da mislim, da su baš to pravi moji osjećaji.

Napisao sam dakle prvi svoj putopis, a desilo se to ovako.

Bio sam 1920 član Đačkog Ferijalnog Saveza, za onda još — u prvom naletu organiziranja — veoma živog i aktivnog udruženja, koje je propagiralo putovanja za vrijeme školskih praznika, a ujedno ih i omogućivalo raznim povlasticama. Ako se pravo sjećam, vlakovima se putovalo uz četvrt cijene, što je bila veoma znatna stvar. S tom povlasticom, a s novcem zarađenim na nekoliko instrukcija kod obijesne i razmažene djece bogatih, sa svjedodžbom VII razreda u džepu, ja

sam se dao na svoj prvi veći samostalni put. Privlačio me »Orijent«, i kocka je pala na Sarajevo. Zapravo nije pala nikakva kocka, nego je to bila povoljna mogućnost s obzirom na izvjesne neke blize rodbinske relacije.

Bio sam dakle u Sarajevu, koje je na mene ostavilo sugestivan dojam i sasvim me očaralo čudnom mješavinom svojih prilika, boja i oblika, i ja sam ga opisao oduševljeno i zanosno. To je bilo g. 1920 kako rekoh, a g. 1921 taj je moj putopis štampan u Almanahu Ferijalnog Saveza, te je čak i dobio neku nagradu. Mislim 150 kruna. To je ujedno bio prvi moj književni honorar.

Kad sam sada, nakon dugih godina, preletio taj svoj dragi sastavak, otkrio sam u njemu svega i svašta. Mogu blago reći: naivnosti. A budući da su to nevine naivnosti moje ustreptale mladosti, ja ih se ne stidim.

Na primjer (riječ je o pogledu na Sarajevo s Trebevića):

— »Takav mora da je pogled iz visine na kraljicu mora, bajnu Veneciju«.

Šta sam zaslužio za ovu rečenicu?

Drugi red iz mog najmilijeg predmeta geografije, jer kraj Venecije ne postoji nikakav Trebević pa prema tome ni bajni pogled s visine. Osim toga je i sama ova poredba Sarajevo—Venecija malo sumnjivo fantastična i zvuči na lako primjetljivu krivotvorinu.

Dalje:

— »Fenjeri, što ih ljudi sa sobom kao u Japanu nose kroz tamne i uske uličice . . .«

No da, naravski, ništa drugo nego upravo Japan! I to je jedna od čestih usporedba, na kojoj sam dugo patio (— jedamput mi se i Šibenik pričinio kao prava pravcata Jokohama, a to je čak štampano bilo u »Savremeniku« —), ali taj svoj kronični japanski metaforitis ja sam kasnije sasvim ozbiljno i odlučno likvidirao u noveli »Pred kineskim ratnim sudom«, u kojoj sam se javno odrekao svoje čeznutljive i oduševljene »Pjesme Caru Japanskom«.

Malo sitne etnografije:

— »Interesantno je promatrati Turke u njihovim radnjama. Turkinje, kad god izlaze na ulicu...«

Ja sam mladost svoju proveo u gornjo-hrvatskim stranama, uz lektiru Oca Andrije Kačića Miošića, i za mene je svaki dobri čovjek sa crvenim fesom na glavi značio Turčina. Ali ovaj lapsus, kojega malo dugujem i romantičnom nastrojenju za gledanjem u stvari drugačije no što zapravo jesu, mogu danas ipak sam sebi da oprostim, tim više što su ga još u nedavnoj političkoj historiji počinjali i neki sijedi državnici, nazivajući Bosance konstantno Turcima. Pa i danas, u ovom našem bijelom gradu, nikada nitko ne naziva čovjeka u fesu, koji raznosi crnu kavu, drugom riječju nego Turčin. To su neizbrisivi naši sigetski atavizmi.

U teške grijehe svoje ubrajam navode: da je sarajevska katedrala građena u romansko-gotskom, a šerijatska škola u »pravom pravcatom maurskom stilu«, tako da mi se »pričinilo kao da sam stupio u glasovito lavlje dvorište u Alhambri«.

Prvo i prvo, ja do onda i ni do danas nisam uopće bio u tom glasovitom lavljem dvorištu u Alhambri, pa mi se dakle ni sarajevska šerijatska škola nije tako mogla pričiniti. A uz to je i taj njezin »pravi pravcati maurski stil« isto tako originalni stil, kao i ona romanska gotika katedrale, to jest on je iz pravog pravcatog doba iza okupacije, kad su se u Bosni srebrenoj sve željezničke stanice i sva općinska poglavarstva silovali »maurskim« fasadama, bojama i ukrasima. — Držim da je time moja historijsko-umjetnička blamaža argumentirana u sasvim dostatnoj mjeri. Zato prestajem, i ne ću dalje nabrajati ostale svoje stvarne i stilističke lapsuse, domišljaje i doskočice. Priznao sam ih i ispovjedio sasvim dosta.

Ali kako čovjek može na ovaj način nehotice zavarati i mistificirati čitav niz svojih bližnjih, — a upravo u tome je velika opasnost pisanja uopće, — neka posvjedoči ova činjenica.

Iduće godine 1921 bio je upravo u Sarajevu kongres Ferijalnog Saveza, te smo mi delegati dostojanstveno zasijedali u velikoj dvorani bivšeg Be-Ha sabora. Bilo je onda u Sarajevu nekoliko stotina ferijalaca, — a svi su nosili u džepovima prvi Almanah s tim mojim nagrađenim putopisom! Na svoje neopisivo zadovoljstvo ja sam nekoliko dana gledao i doživljavao, kako moji poznati i nepoznati drugovi prolaze sarajevskim ulicama s ovim »vodičem« u ruci, tražeći »znameni-

tosti«, što ih ja tako stručno i tako poetski opisao u svom sastavku.

Sjećam se kao danas: pred Begovom džamijom stoji grupa mladih idealista, a jedan čita iz Almanaha u sav glas moje navode:

»Nju, kao i mnoge druge zgrade, sagradio je usred Čaršije slavni veliki vezir bosanski Husrev-beg, koji je bio upravitelj grada do godine 1542. U njenu dvorištu nalazi se osobito lijepo izgrađeni orientalni zdenac i jedna lipa, koja je stara preko 350 godina. Građena je prema uzoru glasovite Aja Sofije u Carigradu...« (Tko je građen po tom uzoru? — Lipa? — Zdenac? — Džamija? — Po ovom tekstu očito lipa!)

Ni pokojni poštenjaković Karlo Baedeker nije zacijelo osjećao takav ponos, kad je u Sudanu, na Nordkapu, pred Tađ-Mahalom i u Sikstinskoj kapeli susretao ljude sa poznatom crvenom knjižicom u ruci, na kojoj se kočilo njegovo ime.

Da. Ja sam u ono vrijeme, u tom prvom svom putopisu, širio neistine nesvijesno. Danas mi se sve nekako čini da sam postao rafiniraniji, pa ih širim svijesno... Ali ne uvijek. Možda dodam malo više boje u kakav sivi pejzaž; no to čine na primjer slikari obrtimice. Ali kad govorim o ljudima, onda uvijek i svagda pišem samo suštu istinu. Jer ja sam za čovjeka i za pravdu, i u tom je pogledu pero moje neoskvrnuto.

KROZ SJEVERNE ZEMLJE I GRADOVE

Mala skandinavska geografija

Sve je započelo tako, da mi je...

Ne, ovako:

U kopneno-morskoj stanici Warnemünde polazi cijeli berlinsko-hamburški vlak na glomaznu prijevoznu lađu »Danmark«; u utrobu te modernizirane skele ugurala je lokomotiva oprezno i obzirno sedam vagona s limenim bijelim etiketama, koje određuju njihove smjerove za sjeverne gradove.

Poznato je, da sedam vagona — bez obzira na to da li su sleepingi ili pullmani ili samo treći razredi — čini ukupno četrnaest pokretnih klozeta, koji se još i dalje cijede i isparuju, tako da »Danmark«, okićena plavim barjakom sa crvenim krstom, u vrućoj ljetnoj noći zaudara tropskim vonjem menažerije kao kakav putujući cirkus.

Penjem se na zrak, na najvišu gornju otvorenu palubu, i tu započinje moja četirinedjeljna tiha samoća.

Jedanaest i po naveče. Ali dan još i dalje plavičasto tinja iznad ovih baltijskih voda. Noći već pomalo sasvim nestaju. Da, to je sjever u ljetu.

»Danmark« se polako vuče da nas preveze neko četrdeset kilometara preko mora, u Gjedser. Iza nas nestaju zeleni svjetionici warnemündski. Sasvim je mirno i tiho. Gospoda putnici viših razreda leže u sleepingima i drijemaju. Providnost je zato i stvorila komfor, da se tkogod ne bi možda suviše umorio. Ali u ovoj je situaciji komforu dodano nešto zadaha i sasvim dosta vrućine i sparine. Ne, ne, tamo dolje ne će biti spavanja.

Gore na otvorenoj palubi i u samom prvom početku moje tihe samoće pristupa mi u polumraku neki mladi Danac, inžinjer, elektrotehničar. S ovom vrstom inžinjera imao sam poslije još nekoliko slučajnih susreta, i svi su bili vrlo zabavni. Ovaj mi najprije tumači, kako je to mudro udešeno, da cijeli vlak ovako putuje lađom kao kutije šibica u velikoj škrinji. Da, da, to je tehnika, gospodine moj, i te kakva tehnika!

Pomalo u razgovoru bezazleno ispituje tko sam i što sam. Aha, dakle, teatar! Oh, i on je bio u teatru jedamput na jednoj predstavi, i bilo je jako interesantno. Neki stariji engleski pisac napisao je jedan komad, koji se događa ovdje kod nas, u Danskoj, ali u davnim davninama. Taj se komad zove »Emlet«. Jako zgodan komad, može vam biti žao što ga ne poznajete!

... Sve je, dakle, započelo tako, da mi je taj mladi inžinjer električar dugo u noći veoma opširno pričao sadržaj toga komada, i to na njemačko-danskom jeziku, u vrlo grotesknim gramatičkim oblicima, a čini mi se i sa mnogo humora. Ali mladića nisam prekidao, jer ga je očito strašno

veselilo, da priča taj sadržaj, da mi tumači brodsku mašineriju, i da mi onda konačno oda, da on ima zaručnicu, da u Danskoj već ima nezaposlenih, ali to će proći, jer Englezi kane naskoro graditi 3 koma 5 km dugi most između Falstera i Sjaellanda.

Jako su zabavni ti mladi danski električari; tko bi to mislio. Izrazuje se uvijek učeno: koma.

More je sasvim mirno. Nikakvih senzacija. Malo svježeg vjetra i nekoliko svjetionika lijevo-desno, koji nervozno žmirkaju svojim žutim staklenim očima.

Idemo spavati, dolje u cirkus. Konačno, neka se inžinjeri brinu kako će nas izvući iz »Danmarka«, još jednom nas negdje u zoru na isti način prebaciti preko nekakvog sunda ili belta, pa onda predati kao brzovoznu robu na stanici Kjöbenhavn.

Danski vagoni su civilizirani. Uopće, odavde pa sve dalje na sjever nema više »tvrde« klase. Sjedala su trećih razreda smekšana kožom ili pustom. Sve je čisto i prijatno, vodovodi funkcioniraju, nalazi se dosta čistih peškira i sapuna, u kupeima čaše i boce sa svježom vodom, elektrika i higijena. U svemu se intenzivno osjeća mir i red, ali sasvim spontani, bez ikakvih zapovijedi, propisa i kaznenih prijetnja.

Ujutro vidim kroz prozor zelenu ravnicu, uredno počešljanu, što mnogo podsjeća na Holandiju. Pruga ide kroz veliku rosnu bašču, gdje ne raste jedino kupus i ostala agrarna biljka, nego čak i nekakvo cvijeće.

U Kjöbenhavnu sam se sa svojim kovčezima naselio u Jernbanegade, u nekom malom hotelu, koji je namješten pokućstvom iz tamnomrka drva, presvučenog crvenim olinjalim plišem, u stilu devedesetih godina, tako da bi se u tim interieurima dalo igrati Ibsena bolje no u kojoj teatarskoj sceneriji.

U tim se hotelskim sobama može između ostaloga naći i onaj izvjesni drveni instrumenat, kakav još postoji samo po nekim starim zagorskim hižama, a ime mu je »sluga«. Ta rašljasta sprava navodno služi za izuvanje cipela. Ova, koju sam vidio u svojoj sobi br. 47., na nekakvom je visokom raskrečenom stalku, a čini se da bi bila prikladnija za svaku drugu upotrebu nego li za onu, kojoj je namijenjena.

Ti drveni »sluge«, susretlijivi prolaznici, nesebični konobari, sapun i peškiri u toaletama, spontano uredni promet na ulicama bez pokazivanja bilo kakvog pendreka, ekshibicija uniforme samo na tramvajskom kondukteru, i još stotina ovakvih fenomena, uočljivih samo za stranca iz drugih krajeva, sve to udara čovjeka prolaznika nepopustljivo u glavu i uči ga zorno, kako je ljepše i mudrije i logičnije živjeti u zavjetrini, timariti svoju kravu, prešati sir, ogrtati lijehe povrća, nego li se na primjer tući lijevo i desno, s kim samo stigneš i čime dohvatiš. Dok su se u čitavoj toj pijanoj Evropi kao u mračnoj krčmi razbijale glave, ovi sjeverni tako zvani mali narodi pametno su šutjeli u zavjetrini, orali su zemlju i muzli krave i pjevali svoje protestantske psalme, ali u

podivljalu krčmu nisu ušli i to je bilo tako mudro, mudro.

Zato se i ne vide policajci na ulicama, pa čak ni prometni. Ja ne znam, kako taj species u Danskoj uopće i izgleda. U Norveškoj sam ih gdjegdje vidio, ali tamo su — recimo — goloruki. Ni traga kakvoj bajuneti ili revolveru. No, to izgleda sasvim drugačije u kojoj fašističkoj državnoj organizaciji, gdje po ulicama i vlakovima i cestama neprestano krstare nekakve do zubi naoružane uniforme i prijete batinama i smrću ljudima, kojima je ipak samo do toga stalo, da imaju mira.

Ovi su Danci imali izvjesnu svoju kasnu gotsku i ranorenesansnu arhitekturu, pa je sve do danas nemilosrdno variraju u hotelskim fasadama i muzejskim portalima kao svoj narodni stil. A sve u tamno smeđoj boji, tako da grad izgleda kao da je od čokolade, a mrko-šećerne kupole, tornjevi i krovovi omotani su svjetlucavim zelenkastim bakrenim staniolom. Ali u nekim bavarskim i saskim gradovima u tom je pogledu još mnogo gore.

U doba naše predilirsko, kad su velečasni župnici Brezovachky i Jandrich pisali vesele kajkavske komedije latinskom sintaksom, živio je u ovom gradu Kjöbenhavnu kipar Bertel Thorvaldsen, ludo zaljubljen u grčko-latinsku klasiku. I onda, jer je taj Thorvaldsen postao svjetska veličina, njegovi su sugrađani odjednom našli u sebi slabost ukusa za skulpturu. Samo je tako razumljivo, da je Kjöbenhavn grad skulpture. Thorvald-

senov muzej, Ny-Carlsberška gliptoteka, svi parkovi i ulična raskršća, sve je puno skulpture. Dakako, najviše klasicističke i pseudoklasične. A toliko je toga, da se gotovo već prevršuje mjera. Ne može se čovjek putnik ni okrenuti, a da se ne spotakne na kakvu Artemidu ili Pana ili Medeju ili Niobidića. Osim gliptoteke, koja je arhitektonski slikovnica najšarenijeg kamenja i stupova i kolonada, ima tu čak i muzej sadrenih odlijeva, u kojemu je gotovo cijeli Michelangelo i portali starih francuskih gotskih katedrala. Ima naravski i dosta slika, ali njihovo XIX stoljeće nije ni gore ni bolje no posvuda, dakle uglavnom neinteresantno.

Nema spora, to je grad skulpture, harmoničnih starih trgova (čokolada i staniol), plavokosih djevojaka sa neobično visokim strukovima, idiličnim morskim kanalima, i mnogim parkovima. A parkovima prigovora nema. Rosenborg Have sa versailleski zelenim tratinama i engleskim grupama tamno crvenih drveta i džbunova sav je pun kasnoga večernjeg sunca, pristojne male djece i ozbiljnih građana pod polucilindrima, koji pušeći lule tu preživaju svoje masne večere i »Berlingske politiske og avertissements Tidende«. Usred parka je dvorac Kristijana IV i V, pun danskog porculana, ćilima, staroga srebra, drvenih stropova, portreta i prijestolja od damasta. Ima čak i tri heraldička lava od srebra, u naravnoj veličini; pišem malu geografiju, i ne ću prešutjeti ništa.

Sasvim neobična tišina vlada usred puna podneva u tom gradu, u kojemu se više ljudi vozi

nego što ih hoda. Ali se voze u većem broju na zarđalim biciklima no na automobilima. Ali i automobili prolaze tiho; ako koji i zatrubi, to je već očigledni izuzetak.

Mislio sam, da će biti malo više galame naveče u Tivoliju. Oh, ti sjeverni gradovi i njihovi Tivoli. Okreću se vrtuljci, njišu se ljuljačke, pije se pivo, ima čak i nekih atrakcija sa humorističnom notom, svira nekoliko muzika, ali sve je to primjereno, odmjereno i umjereno. Kod nas je glasnije u jednom tramvaju nego u čitavom ovom prateru. A napokon, čemu da se i viče. Nije baš ni to conditio sina qua non za ovo malo života, pa ni za nas »južnjake«. Ali ako čovjek nije ovamo došao s namjerom da ljetuje i umiruje i odmara svoj živčani sustav, onda su dva dana sasvim dosta. Čujem međutim, da iz nekih krajeva Švedske i Norveške ovamo dolaze na zabavu i provodnju, jer ovaj se grad smatra nekim sjevernim Parizom. No, pa možda je i taj kjöbenhavnski allegro-moderato vrtoglavi tempo za one, koji uopće žive bez tempa. Antialkoholičaru može udariti u glavu i pusta čašica piva ili jabukovače.

Ima svega jedan sat vožnje kroz vrtove prema sjeveru, uz obalu Öre Sunda, da se dođe do grada, gdje se je imala odigrati ona kraljevska porodična drama, koje mi je sadržaj preksinoć tako zanimljivo ispričao mladi inžinjer.

To je Helsingör.

Samo mjesto Hamletove melaholije i ludih monologa jest tvrđa Kronborg. Stari dvorac, deko-

rativno okružen bedemima, nasipima i dubokim jarcima, zapravo je prilično kitnjasta renesansna palača iz XVII stoljeća, — a gdje je već to od davnih vremena kraljevića Hamleta. Zidovi su žućkasto smeđi, kao stara patinom nahuknuta mjed, a krovovi mnogih tornjića zeleni kao trava. Ipak stare duboke kazemate, u kojima navodno prebiva duh zaštitnik ove zemlje imenom Holger Danske, vonjaju svojom vlagom na daleki srednji vijek.

Pred dvorcem, izbočena daleko u Sund, stoji ona famozna šekspirska »flaggbatterie«: ravna terasa s malim parapetom, preko kojega zjaju ždrijela od desetak zarđalih topova, što su nekoć boplašili strane brodove, da prolazeći ovuda plate kraljevini neku maltarinu.

Topovi stoje upereni preko na obalu švedsku, vjetar oštro duva i kao da će razderati modri barjak sa crvenim križem na visokoj okomitoj motki. Po toj terasi, polivenoj kasnim žutim suncem, šeta još uvijek paradnim maršem danski vojnik sa šljemom i bajunetom na dugačkoj puški. Šeta ukočeno, kao što je po Shakespeareovu evanđelju s helebardom šetao vojnik Marcelo i Bernardo i čekao oficira Horacija, da mu u panici preda raport o strašnoj noćnoj pojavi kraljevske utvare.

Ja znam, da sve to nije istina, ali se ne mogu otkinuti od ove terase, koja ima svoj sunčani čar i toliko svježeg zraka. Možda je tu u zimskim noćima, kad sa Kattegatta brije ledeni sjevernjak, malo i jezovito. Ali sada je tako veselo i sunčano, da ne mogu vjerovati ni u kakve duhove. Nedaleko odavde, u nekom parku, ima čak i Hamletov grob. Ne, tamo nisam išao; ipak bi me bilo stid.

Konačno se smračilo, ali tek vrlo kasno. Pale se lijevo i desno razna svijetla. Vidim da i na najvišem tornjiću Kronborga gori oštra žuta svjetiljka; ima dakle i on sasvim suvremenu funkciju; ne stoji tu banbadava, tek onako da se priče pričaju.

Opet gura lokomotiva vagone na prijevoznu skelu. Za pola sata prešli smo Sund i pristajemo u Helsingborgu. Tu nas i opet jednom izvlače iz lađe. Negdje u dubokoj noći, u blizini Göteborga, stala je padati studena kiša, tako da se u zoru uz prugu vidio samo gusti niz promočenih crnih bopova. Osim toga nemam za sada još ništa primijetiti o Švedskoj. O tom na povratku.

Prije podne, Oslo.

Grad s kućama, tramvajima, hotelima, crkvama, bankama, kavanama, ljudima, ali ipak je to drugi svijet. Da, sasvim drugi. Nešto je drugo u zraku, a možda je i sâm zrak druga mješavina nego naš.

Uz Karl Johans Gade tek su sada, u srpnju, procvale lipe i pokušavaju tako nešto kao da zamirišu. Ali kako je to bojažljivo i suzdržljivo! Da, i trešnje su tek sada dozorile, a i jagode također. Kod nas je sve to već odavna tako zvano ukuhano voće ili kompot.

Imam tu vremena puna tri dana i polakim se koracima povlačim naokolo. Ne volim da otkrivam svoje intimne literarne reminiscencije, ali

Hamsuna se moram sjećati pri svemu. On je tako sensibilno osjetio čudnovati dah ovoga grada, koji pod svojom prividnom apatijom sav drhti od neke blijede električne nervoze. Oh, ta Karl Johans Gade i kavana i luka Piperviken, kako je sve to meni već odavna predobro poznato. Čini mi se da u stvari ne doživljavam sasvim ništa novo, već samo još jednom prelistavam stare stranice davno proživljenih knjiga.

Vozim se električnom željeznicom na visoki Frognersaeter i preko crnih borika gledam dolje na grad i mutno blistavi razliveni fjord. Gledam dugo kako se ništa ne miče, kao i da ne živi. Onda se nizbrdice vraćam pješke kroz duboku šumu, sâm samcat. Kadšto i sretnem ponekoga. Ima tu uopće mnogo osamljenih ljudi. Pa naravski. U sjevernim pokrajinama živi po 0,2 čovjeka na kvadratni kilometar. Ali kako 0,2 čovjek u razlomku ne može živjeti, onda se kaže da 2 žive na deset kvadratnih kilometara. Ako su muško i žensko, onda se ožene. Drugo im ne preostaje.

Polako prolaze ova moja tri dana.

Imam da razgovaram s nekim ljudima. To su gospoda Eie, Wildhagen i Brinchmann-Hansen. Razgovori traju dugo, ali su brzo gotovi: udvornost, susretljivost, stvarnost, cigara. Srdačni su pače, ali . . . da, da, samo taj ali.

Vozim se par sati brodićem oko otočića i uvalica po fjordu. Onda pače pokušavam da se kupam, jer na jednom mjestu iza poluotoka Bigdö i drugi to čine. Plaža je neki hladni tamno smeđi

šljunak, more puno alga i trave i natrunjeno borovim iglicama, sunce samo uporno žućkasto sja, ali ne grije, vjetar, vjetar. To tako zvano kupanje prilično je neveselo. Ali ipak je tu dosta ljudi, no svi šute kao zaliveni, ili kadšto prošapću nešto jedan drugome, ali samo šaptom. Djeca dobacuju jedno drugome veliku gumenu loptu, ali šute. Ne tuku se, ne svađaju se, a ja bih dao ne znam šta, da bar malo zavrište ili da se glasno nasmiju. Ali ništa, baš ništa.

Onda po neiskorjenjivom svom običaju obilazim muzeje. U jednome staro vikinško rezbareno drvo i bronca i Amudsenove zbirke iz sjevernih i južnih polarnih krajeva. U drugome slike po starom receptu: malo ovoga, malo onoga. Posebne dvorane imaju Edward Munch i Per Krohg; dva sasvim literarna vizionara, koji nervozno razmazuju jarke anilinske boje, kakvih oko sebe u prirodi nikad nisu vidjeli. Nije to patološki, ali ni sasvim normalno nije. Ima i par dobrih impresionističkih potreta od Henrika Lunda. Onda u posebnoj jednoj dvorani, kao u Kjöbenhavnu, opet malo Pariza: od Picassa do Friesza i Dufya. Svega po malo, kao na kakvom dobrom ovećem šarenom sandwichu.

Imaju i oni svoj Tivoli, ali još protestantskiji, sasvim bez atrakcija. Pod je pokriven mokrim daskama, nekakvo tužno cvijeće se muči da zaigra crvenim i žutim bojama, ljudi i opet šute uz vodenasto pivo, kao da na karminama razmišljaju o dragim pokojnicima. Vrebao sam nekoliko sati, dok ipak nisam ugledao jednoga pijanog. Taj je

naglo ustao, uhvatio se za jednu stolicu i pokušao s njom razgovarati. Ljudi su se ukočili i zaprepašteno posmatrali taj sablažnjivi prizor. Dotrčali su ozbiljni konobari s naočalima, uhvatili izgrednika ispod pazuha i izveli napolje. On se tome sasvim mirno prepustio, samo je na vratima još jednom tiho zacvilio pokazao gestom, da bi htio i stolicu ponijeti sa sobom. Ali je bio izveden, i svi su olakšano odahnuli. Evo, to je jedina uzbudljiva scena, koja se ovdje mogla vidjeti. A jednom se čak desilo, da se nekoliko ljudi zajedno smijalo u sav glas. To je pače bilo na dalekom sjeveru; no o tom poslije.

U luci ispod Akershus Faestninga već su nekoliko dana usidrena dva velika njemačka linijska ratna broda: Hessen i Schleswig-Holstein, svaki sa nekoliko desetaka topova, upancireni u debeli čelik, pod starim crno-bijelo-crvenim carskim zastavama. Stotine mladih mornara u paradnim bluzama šetaju gradom, a u kavanama muzike svaki čas udare stari Haydnov »Gott erhalte«, građani norveške prijestolnice ozbiljno ustaju sa stolica, i to im izgleda strašno svečano. Meni mnogo manje.

Zadnju sam noć dugo na ulici. Nije to više noć, samo duboki sumrak. Nigdje ne gori nikakvo svijetlo, samo bojažljivo treperi po koja neonska reklama. Prolazi dosta ljudi, ali najviše što čine jest to, da puše debele crne cigare i da šute.

Prozori kuća blješte zelenkasto kao kod nas u zoru. Jedan sat, a već je zora. Iza prozora su

zavjese spuštene. Tako ljudi brane svoj san od vječnog dana. Kasnije sam se uvjerio, da ni sve zavjese ništa ne pomažu.

Negdje dolje u luci odzvoni zvono na nekoj lađi, koja se odrješuje od obale i polazi nekamo na jug. I ja ću skoro, ali na sjever. Vjetar malo zatalasa krošnje lipa, i one na tren zamirišu samo malo, malo jače. No, ipak sutra putujem.

Sutradan je sasvim toplo sunčano jutro, a sa mnom ulaze u vagon ljudi oboružani skijama; držao sam da su u zabuni, ali sam se za par sati uvjerio, da sam ja bio u zabuni.

Putujem tako zvanom bergenskom željeznicom.

Prije podne idila. Vožnja kroz Halingdal: beskrajne tamne borove šume, svježe zelene livade, i neopisivo mnogo vode u svima mogućim oblicima; potoci, rijeke, jezerca, brzice, pa velika jezera. Da, sama voda i borici.

Onda započinje dramatski uspon pruge u oštrim strmim vijugama. Vegetacija prestaje. Izbijaju gole hridine ovalnih forma, obrasle samo nekim niskim šipražjem. Pa onda samo mahovina. A konačno go golcat kamen.

Pruga se napokon diže na 1301 metar.

Stanica Finse, ispod golemog masiva Hardanger Jökula, sva je u snijegu. Tu izlaze suputnici sa skijama. Studeno jezerce, u kojemu sunce blista slabašno i blijedo, porazbacane crne kamene terase oštrih uspona, i snijeg, — hladan bijeli snijeg u srpnju.

Sad se pruga, zaštićena od snježnih vijavica kilometrima visokih drvenih taraba, naglo spušta natrag u nizinu. Vegetacija se vraća istim redom: mahovina, šipražje, borovi.

Napokon podveče stanica Voss. Odavde idem autom na Hardanger fjord, neko pedeset kilometara.

Hardangerski masiv je neko divlje čudo. I opet sâm kamen, borovi i vode. To je visoki plateau strmih rubova, raspucan i izverugan, na vrhuncima pokriven vječnim ledom. Suncu ipak nekako uspijeva otapanje toga leda, i tako se bezbrojne vode slijevaju u nizine u najčudnijim varijacijama. Negdje se cijede preko golemih stijena kao rastopljeni šećer, na drugom mjestu probijaju mlazovi strmoglavih vodopada, a na trećem se mjestu stvaraju zapjenjene riječne brzice. Sve su doline sama jezera, golema tiha ogledala, u kojima se zrcale izrezuckane gorske konture.

Spuštamo se do mora. To jest, more je stotine kilometara daleko. Ovo je samo slani rukav fjorda između gorâ.

Na dnu fjorda je gradić Ulvik. Dva hotela, crkva, groblje, drveno pristanište i ništa više. Noć je tiha, neugodno tiha, i sasvim prozirna. Sve su stvari u sumraku bez pokreta. Ovaj se rukavac fjorda zimi znade i zalediti. Ali je tu jako toplo. U drvenim škafovima vegetira nešto, što je čak nalik na oleandar. A na groblju ima bršljana i nekog plavičastog cvijeća.

Hotel izgleda sasvim alpski. Sve od drva; zidovi od dasaka, drveni krevet, tvrdo drveno pokućstvo, svijetlo žuto, kao kupe u vagonu. Ali drvo je izvrstan akustički medij, pa se dugo u noć lijepo čuje, kako u trećoj ili četvrtoj sobi od mene na desno netko kašlje, nada mnom se opet vrši ustrajna šetnja po pet koraka gore dolje, a lijevo netko nekome čita na glas novine ili možda i bibliju. (Ta se knjiga u norveškim hotelima redovno nailazi na noćnim ormarićima, a u crkvama su je pune police za besplatnu upotrebu vjernicima).

Konačno negdje kasno u noći prestaje kašljanje, škripanje, hodanje i čitanje, — ili ja više ne čujem, — i odjednom hotel utone u tišinu kao na dno neke smirene duboke vode. Spavanje je važna organska funkcija, a ovdje u Ulviku ono se doista može iskoristiti do ekstrema.

Rano ujutro me je neki dobrodušni čovjek sa zlatnim gajtanima na kapi jedva izvukao iz kreveta i bacio zajedno s kovčezima na brodić, koji započinje vozikanje po unutrašnjem Hardangeru.

Slijede jedan za drugim Ulvik-, pa Ose-, Eide-, Sör- i Utnefjord. Jedna te ista slika se mijenja u hiljadu varijacija. Visoke, strme, tamno zelene gorske kulise razbacane sasvim nasumce, a između njih voda. A s kulisa se i opet cijede vodopadi i fantastično sunovraćuju u fjordove. Ujutro, u punom suncu, ima to mnogo čara. Ali oko podne se spustila studena i sasvim jesenja kiša, i sve se zamaglilo i rasplinulo u ništa. Tako je kod nas

upravo u jesen kasnu. A ovdje su trešnje još sasvim kisele, i strah me je, da li će uopće i dozoriti.

Naš parobrodić neprestano tuli i zavija, da se možda ne bi u tim maglenim koprenama kiše s nekim sudario. A s kim bi, kad osim njega na tom fjordu nema nikakvog vozila, a gotovo ni ljudi. Lutamo i vozimo se amo tamo, a onda iskrcavamo. Pristanište se zove Norheimsund. Kiša lijeva. Pretrčim preko obale do hotela, i mokar sam kao pas i cvokoćem od zime. U hotelu, opet drvenom, ljudi i opet »ljetuju« kao u Ulviku. To su dva najomiljelija mjesta na Hardangeru, ali u njima još nikada nije nitko pocrnio od sunca. U svima hotelskim prostorijama peći su dobro naložene, pa se tako sasvim udobno ljetuje uz borove cjepanice, što se žare i pucketaju na vatri. Ali osim svega toga čovjek ima prilike, da se na ovakvim ekspedicijama upozna s pravim norveškim ljudima i pravom norveškom hranom.

Zalazio sam i u najjeftinije gostionice i vidio, da tu postoji ono, što se zove visoki životni standard. Tu se čaj i kava piju na litre, maslaca ima u brdima, a isto tako i sušene lososovine, zbog koje se janjetina oprašta. Ima svega i svašta, a dominira krumpir; u ovo doba i jagode sa slatkim vrhnjem. Samo kruha se dobiva malo, sasvim tanke kriškice. Mjesto kruha jedu neke tvrde hrskave lepinjice, otprilike ono, što se kod nas naziva imenom mlinci. Ali to je tvrdo i pomiješno s posijama. No ipak tu nema prosjaka, a ne čuje se ni za nezaposlene.

Popodne autom opet pedesetak kilometara kroz kišu i hardangerske gudure natrag na bergensku prugu, do stanice Trengereid.

Došli smo čitava dva sata pred odlazak vlaka, i ja treba dva sata da drhturim sav mokar i prokisao u čekaonici. Moji suputnici isto tako. Nastaje dogovaranje, šta da se radi.

Konačno idemo šefu stanice svi, korporativno, i molimo da se naloži čekaonica.

Slijedi dugački norveški razgovor i objašnjavanje, koje bi kod nas pouzdano svršilo tučnjavom. Ali ovdje, — ovdje se čak i glasno ne govori, mada smo svi mokri i zima nam je. Šef ustrajno pokazuje nekakve štampane propise, da se tu od 1. srpnja do 1. rujna ne loži, pa čak ni u njegovoj kancelariji. I onda beskrajni razgovor o tome, kako je nama svima zima, prozebli smo u autu i mokri smo.

No, pa dobro, šef će ipak dati da se naloži, usprkos propisa, kad su već tako izuzetne prilike. Samo sad treba naći željezničara Adamsona, koji ima ključ od drvarnice.

Ali Adamsona nema pa nema.

Konačno ga nekako pronađu, udobrovoljuju ga cigarom, i Adamson se polako i ozbiljno sprema da naloži veliku gvozdenu peć, oko koje smo se okupili u čekaonici.

Ali u tom je već prošlo dva sata, i dolazi vlak. Nije ni vlak ugrijan, ali svi su prozori zatvoreni, i ljudi putnici se animalno primitivno griju svojom vlastitom parom.

Naveče smo u Bergenu, u upornoj sivoj studenoj kiši, a još je sveđ početak srpnja.

Pojmovi Bergen i kiša tako su srasli, oni rezoniraju jedan na drugi kao pismo-glava, pa se o tome prave šale, koje su građanima toga grada prilično gorke.

Tako kad je prije na moru bilo koji brod susreo neki bergenski, uvijek su ga kroz megafon pitali, kakvo je vrijeme u Bergenu... A priča se, da jedan engleski kapetan nije sa svojom škunom nikako mogao naći ulaz u bergensku luku, — jer je bilo lijepo vrijeme. U meteorologiji se to zove: preko dvije hiljade milimetara godišnje oborine.

Međutim unatoč svemu tome i uprkos svima oborinama sutradan ujutro je zasjalo tako divno ljetno sunce, da je grad sav zablistao u bujnoj polihromiji. Prevladava tamo crvena boja, kao zrela malina, i to izgleda sasvim južnjački. Tu ima života i tempa. Arhitektura je germansko-hanseatskog karaktera, ali u veoma živo variranim formama.

Uspinjača se penje neko trista metara na strmi brežuljak Flöien. Odavde je pogled gotovo malo venecijski. Grad je između visokih bregova duboko dolje na plosnim poluotočićima, sav crven i zelen i žut, obliven plavim svjetlucavim vodama. U zalivima i pristaništima dimi se stotinu najrazličitijih lađa pod kojekakvim zastavama. Sve je zapravo jako veselo. Tu je Ibsen bio dramaturg teatra, napisao je Katilinu i pobjegao u Italiju. Tu ima čak i muzičkih tradicija: Edward Grieg i Ole Bull.

Pristanište Tydskebryggen ima svoju davnu hanseatsku prošlost. Tu su moćni trgovci iz Bremena i Lübecka imali svoje kontore i trgovali naveliko sa sjeverom i jugom. Bergen je u pogledu prometa već stoljećima daleko pred Oslom, a sve do danas se nije mogao izbrisati prilično žestoki rivalitet ovih gradova.

Desecima požara ipak nije uspjelo da unište jednu staru drvenu kuću crvene boje, koja sa kompletnim namještajem služi kao hanseatski muzej. Tu su skladišta u malom, sobe, spavaonice, pa onda kontori, sve sasvim vjerno sačuvano, većinom iz XVII stoljeća. To je uostalom jedini muzej na svijetu, gdje ne postoji zabrana diranja u predmete. Po pisaćim stolovima stoje stare debele računske knjige, u koje su upisivane hiljade tona soli, ribe, žita, mirodija i koječega. A sasvim prilična rubrika otpada i na engleske alkohole. Listam te stare knjige i biblije i dnevnike i molitvenike, pa neke geografije sa fantastičnim mapama. Kako se pomoću tih mapa moglo broditi i jedriti po golemim morskim prostorima, to mi nije nikako jasno. Pa to su neke divne dječje slikovnice, a ne geografske mape. Ali ipak se po njima brodilo.

Iz Bergena polazi svaki dan u sedam naveče lađa tako zvane brzopoštanske plovidbe na sjever do Nordkapa, pa onda još dalje na istok, sve do Kirkenesa na finskoj granici.

Evropski i američki globetrotteri i turisti putuju obično velikim specijalnim parobrodima,

koji su u stvari ploveći hoteli, u kojima prevladava smoking, jazz, društvenost i slične razonode.

Ja sam skromno sjeo na ploveću poštu s mnogo razloga. Prvo, jer ja nikad ne putujem u smokingu i ne bavim se plesanjem, drugo jer na takvim brodovima nema turista već samo domaćih ljudi, koje ja hoću da vidim izbliza, a treće jer se takav brod zaustavlja na sat dva po nekoliko puta dnevno u svim većim i manjim gradićima, tako da se na taj način doista može vidjeti čitava ova zemlja.

Ukrcao sam se na brod »Sigurd Jarl« od društva N. F. D. S. (Nordenfjeldske Dampskibsselskab) i njime ću šest dana uz obalu od Bergena prema sjeveru do Hammerfesta.

Brod je velik, već prilično u godinama, sa staromodnim salonima od crvena pliša i petrolejskim svjetiljkama, u koje su montirane električne žarulje, vozi nešto malo putnika, dosta tereta i pošte. Imali smo na palubi neku burad, škrinje, vreće, po kojega psa, pa čak i jednog konja, koji je putovao također u Hammerfest.

Imam minimalnu kabinu ispod palube; uzak željezni krevet, vuneni gunj i prsluk za spasavanje od pluta u jastučnici pod uzglavljem. Osim toga maleni praonik, ogledalo, neke poličice, vješalice, sve u svemu par kubičnih metara. Ali tu se i onako samo spava. Dani se provode na palubama. Hrane nas tipično norveški maslacem, ribama, krumpirom i jagodama. I onda puno mlijeka, na litre, ali malo hljeba.

Kapetan Grundt je neobično prijazan, ali govori samo norveški i engleski. Ja kombiniram nešto njemački, garnirano sa po kojom riječi iz norveškog riječnika. Ipak se nekako sporazumijevamo, jer su geografski izrazi prilično internacionalni, a mi uglavnom izmjenjujemo samo geografske pojmove. Na brodu su još dva oficira, i to prvi i drugi kormilar, pa onda strojari i nekoliko mladih mornara, koji sve poslove vrše u debelim vunenim rukavicama. Na zapovjedničkom mostu uz kormilara je stalno po jedan pilot, koji upravlja brodom između stotina hiljada otočića, rtova, pličina i dubina, kojima prolazimo.

Putnici se mnogo mijenjaju, većinom od mjesta do mjesta. Izgleda mi, da sam tu jedini ja od »duge plovidbe«; zato me je steward i smjestio kod zajedničkog stola kapetanu na desno.

Pod tim prilikama započinje moja šestdnevna vožnja na sjever.

Pristajemo najprije u gradiću Aalesund, a zatim u gradu ruža Molde na Romsdalsfjordu; to je mala topla sjeverna rivijera, zatvorena golemim brdskim masivima. Ali onda zaplovimo u otvoreni Atlantik, nezaštićen otocima, i sve do Kristianssunda vožnja je prilično dramatska. Ja na koncu konca nisam nikakav pomorac niti amfibij, već čovjek sa sasvim kopnenim obiteljskim tradicijama. Generacije mojih djedova orale su i drljale i sijale po cvetkovačkom crnom blatu i tjerale čopore svinja u žir po hrasticima. Moj je otac jedamput vidio more sa Trsata. A ja imam

da se vozim po burnom Atlantiku. To se zove progres.

Popodne je bilo vedro i puno sunca, ali vjetar i valovi nepopustljivo luduju, šume i zvižde, a naš stari »Sigurd Jarl« skače po vodenim brazdama zajedno sa svojih hiljadu i šest stotina tona kao mlado jare. Volim malo ljuljanja, jer to me sjeća mladosti i američkih ljuljački po sajmovima uz karbit i orkestrione što sviraju »La Palomu«. Ali ovo je ipak malo previše. Naš tužni konj na prednjoj palubi teško pati od morske bolesti. Pa i nekoliko djevojčica isto tako. Ja sam ipak hrabro izdržao tih teških par sati. Ali ipak, priznajem, kad smo se privezali čeličnim užetima uz betonirano pristanište Kristianssunda, ja sam izletio na obalu i pomilovao sam stopalom tvrdu i stabilnu majčicu zemlju.

Dalje više nije tako dramatski. Plovimo između školjeva i ostrva, sunce zalazi oko jedanaest naveče, sumrak se stapa i slijeva s jutarnjim svitanjem.

Nebo i more se odrazuju jedno u drugom i mijenjaju akvarelne boje. Ima mnogo kolorita, ali je drhtav i sasvim fluidan. Nema tu naših dalmatinskih krvavih sumračja, kad se vulkani žare po horizontima. Atmosfera je diskretna i nerealna. Pejzaži variraju nevjerojatne mogućnosti na jednu temu; ovalni otok, čunjasti rt, strma uvala, kamene brdine, i more, more.

Drugo smo jutro na nekoliko sati u Trondhjemu. Stara katedrala Svetog Olafa mračna je

igra romanike i gotike. Lice je grada već sasvim sjevernjačko. Pošta i telegraf su dva različita pojma. Dižem pismo na jednom kraju grada, a depešu moram predati na drugom. To mi nije sasvim jasno.

Vraćamo se kroz trondhjemski fjord, pa onda zakrećemo na sjever. Opet malo otvorenog mora, a onda gradić Rörvik na otočiću. Tu su već sasvim sjevernjački ljudi, ljudi stare mornarske pokrajine Helgeland, tamnije kose i smeđih očiju. Odjeveni su u crno, a svi nose kape sa kožanim obodima. Gotovo kao da su uniformirani, ili je to takva narodna nošnja.

Prolazi mirna noć. To jest noć je samo na papiru, na kazaljkama satova, a za nju se zna i po razdiobi obroka. Plovimo u pun bijeli dan.

Negdje oko jedanaest, u visini grebenastog otoka Hestmandö, pristupa mi kapetan Grundt, povlači rukom kroz zrak pravac i kaže:

— Polarcirkelen.

Prelazimo taj imaginarni krug. Na desno je golemi goli masiv Svartisena sa staklenim glečerima. Turobna vegetacija uz obalu strepi od zelenkastog leda u crnim visinama, koje su se nadvile i kao da će se strovaliti u nizine na male drvene crveno obojadisane kućice, kojima po krovovima trava raste, ali ne sebi na veselje, nego zbog izolacije.

Stoje tako dvije tri kućice, pa onda satima ništa, zatim opet dvije tri kućice, pa po koji parobrodić, što na sjever prevozi prazne bačve i vreće soli; sigurno je negdje dolutalo kakvo jato

sleđeva, pa su ga uhvatili mrežama u kojem fjordskom rukavcu; razrezat će sleđevima utrobe, nasoliti ih, nabiti u bačve, i onda poslati nekuda na jug. To se zove ribarstvo, od kojega tu ljudi žive uz stotine kilometara gole kamene obale.

Drveno pristanište Grönö ima ukupno dvije kućice i jedan magazin. Tu nitko ne ulazi ni ne izlazi, a naš brod stoji pola sata. To se zove logika voznoga reda. Gledam posljednji put Svartis; glečer se cakli visoko i daleko i nestaje u magli i oblacima.

Plovimo oko visokog rta Kunnen; tu je kraj Helgelanda, a započinje krajina Salten.

Popodne: Bodö.

Gradić na širokim ravnicama zelenim, na kojima pače travu mašinama kose. Po obroncima okolnih bregova lutaju krave male poput koza, pasmina bez rogova. A ima čak i krumpira, nešto i ječma. U jednom parku, to jest velikom prostoru usred gradića s puteljcima posutim bijelim pijeskom, cvate čak nekoliko stručkova crnih maćuhica. Sunce je toplo, skidaju se ogrtači. Breze nemaju bijele kore nego žućkastu, ali sve u svemu ovo je prava pravcata oaza s bujnom florom između crno modrih brdina, pjegastih od snijega i leda.

Gradić je topao i prijatan, čak i živahan. Tu je Hamsun u mladosti radio kao lučki radnik. Onda je otišao u Ameriku da postane skitnica, tramvajski kondukter i još koješta. Pa se vratio u Kristijaniju, u kavanu Grand, i napisao mnogo toga. I još sveđ piše sve dublje i sve mudrije.

Žurimo se autom na brežuljak Rönvikfjeld zbog nekakva »vidika«. Kako su ti vidici ozloglašeni, a kako su ipak vrlo često nezaboravni.

Da, u ovom bi se gradiću moglo dugo živjeti i bilo bi prijatno. Ljudska je rasa tu već kudikamo proporcionalnija nego na norveškom jugu.

Parobrod zvoni, na pristaništu mali žamor, to znači da je za četvrt sata polazak.

Promatram jednu milu plavu glavu s velikim modrim očima. Samo nekoliko riječi. Ne razumijemo se, naravski. Ali ja gledam u te modre oči tako uporno, da me moraju razumjeti:

— Ja vas ne ću nikada zaboraviti.

Vrtim kapu u ruci, gledam na sat, ne znam ništa.

To je tren i duga vječnost, od koje ću živjeti možda još mjesece. A možda i ne.

Ipak saznajem ime: Helga.

Sunce sja, ja vrtim kapu, i ništa ne znam da kažem. Samo gledam spokojno tu plavu glavu. Ona je rukom popravila kosu, i vidio sam na tankom prstu sasvim uski zlatni obručić, vjenčani prsten.

Drugi znak zvona.

Govorim mojim jezikom, jer sad je i onako sve svejedno. — Helga, mene to ništa ne smeta, ja nisam ljubomoran na vašeg muža. Samo mi je malo žao za vaše modre oči.

Treći znak zvona. Već drugi kormilar oštro zviždi na svoju malu zviždaljku, a to je znak da se odriješe užeta sa stupića na obali.

Zbogom, Helga.

Vraćam se na brod kao u krletku. Penjem se na najvišu palubu i naslonim na ogradu. Brod odmiče i okreće se sam oko sebe.

Mašem, mašem rupčićem.

A onda jedna tanka ruka dolje na obali sasvim malo i lagano odmahne. Ali meni je i to dosta za čitav današnji dan, koji će potrajati vrlo dugo, jer sunce tu više ne zalazi.

Glavno je, da je negdje netko i meni odmahnuo, i da i opet jednom nisam nestao kao osamljena skitnica.

Zbogom.

Vijori moj rupčić, a gradić ostaje sâm sa svojim malim radostima i brigama ispod šiljatih drvenih krovova, i iza staklenih prozora. Uostalom tako je živio jučer, tako će živjeti i sutra, a sasvim mu je svejedno, da li tko ovako ovuda proputuje.

»Sigurd Jarl« je okrenuo pramac ravno na sjeverozapad, kroz stotinu kilometara široki Vestfjord, ravno prema Lofotima, koji u daljini zatvaraju horizont kao nazupčani ledeni plavičasti zubi. Toliko je sunca, te se sve čini da putujemo na jug, jer neprestano plovimo ravno u sunce. Svi su zubi bregova na otocima u snijegu i zavijeni u oblake. Dešava se najraskošnija koloristička igra prodiranja sunca kroz oblake, pa onda refleks svega toga u morskoj plohi, žutoj poput okera. Po moru pluta nekoliko ribarskih brodica, bacaju se amo tamo bijeli neizbježni galebovi, a onda se pojavljuju i crne divlje morske

patke, koje se spuštaju na vodu raskrečenih nožica i ispruženih kljunova kao hidroavijoni, pa onda odjednom zarone i nema ih čitave minute natrag.

Približujemo se bregovima, ili oni nama.

Naš zdepasti brod oprezno vrluda između malih niskih grebena i za čas baca užeta na pristanište.

To je Svolvaer, glavno ribarsko mjesto na Lofotima. Tu se tri mjeseca u najranije proljeće nahvataju milijuni ribe, a onda se ne radi ništa. Cio je gradić na obali, gleda diskretno-radoznalo naš brod; to čekanje brodova jedina im je razonoda sada u ljetu. Ali za čas se svi razilaze. Idu spavati. Blizu je ponoć. Zbog toga, ma da je pun bijeli dan, mora se u krevet.

Kapetan mi je pokazao daleko u brdinama kućicu crvenu kao cinober. Neka idem tamo, zbog vidika. Onamo i natrag je sat i po hoda, ravno cestom. To je Trollhögdö. Možda će se gore dobiti toplog mlijeka ili što slično. Pa dobro.

Prolazim kroz usnuli gradić, i samo tu i tamo susrećem u pustim uličicama po kojeg tihog čovjeka. Svi su prozori zatvoreni, ali iza stakala ima mnogo lončića sa crvenim i bijelim pelargonijama. Sve su kuće od drva, obojene žarkim bojama. A na mnogim krovovima i opet raste trava.

Na jednom je uglu prilijepljen plakat, kojim se javlja građanstvu, da će u nedjelju naveče ovamo stići, na svojoj turneji kroz sjever, čuveni cirkus Börnö; na programu je Turčin Ben-Minaret koji guta vatru, Fröken Marjanka umjetnica

na trapezu, te »klovner og humoristiker«. Strašno mi je žao, što tu ne mogu ostati do nedjelje, da vidim da li se stil i tradicija maneže drže i pod ovim klimatskim prilikama. A i taj humor bi me jako interesirao. Ali danas je tek petak, a gdje ću ja biti u nedjelju!

Idem sve dalje iz gradića. Cesta vijuga oko zalivâ, na kojima su podignute drvene skele za sušenje ribe. Ima i po koji vrtić. Onda opet kućica za kućicom na malim pećinama, okrenute licima prema moru.

Jedna tamno smeđa velika kuća sa staklenim verandama i balkonima napola je sakrivena u malom parku od gustih breza i crnih četinjača. Na dugačkoj motki uz kuću podignut je barjak kraljevine, crven sa modrim krstom. U kući gore svijetla iza zelenih zaslona. Čuje se gramofon, onda malo klavira, pa čak i nešto kao smijeh. Zacijelo kakav bogati eksporter nešto slavi ovako dugo u bijelu noć. A možda je imendan njegove kćerke, kad su barjak podigli na jarbol; takvi su tu običaji.

Naslonim se na nisku drvenu ogradu i slušam. Dugo već nisam čuo muzike, pa makar to bio i gramofon.

Zagledao sam se u prozore kroz brezovu bašču.

Odjednom istrči iz verande nekoliko mladih djevojčica, a za njima jedan debeo ćelavi stari gospodin, glave crvene i gole kao u purana. On mlati rukama i otvorenim ustima hvata svježi zrak. Djevojčice nešto viču, vuku ga za kaput, skakuću oko njega, a stari se brani i rže kao da

imitira kakvu dobroćudnu životinju. Možda je sve to kakva šaljiva društvena igra.

Odjednom djevojčice opaze stranca na cesti iza njihova plota, kako zuri u njih. Stanu, ušute, gledaju me malo strogo. — Stanka.

Onda se okrenu i vrate u kuću, polako jedna za drugom, bez riječi. Stari gospodin sa crvenom glavom gleda me vodeno, melje nešto debelim jezikom, malo pijano i lijeno odmahne rukom, pa se onda i on vrati u kuću. Zalupe vrata verande, stakla zveknu, a iza prozora se naglo spuste neprozirne zavjese. Gramofon umukne. Šta se sve to tiče stranca na cesti.

Pa ništa, nije prvi put, idem dalje.

Ponoć je, bijela ponoć.

Rosa je nahuknula cestu. Ima dosta zelene trave, u kojoj se žuti maslačak, a viđa se i po koji bijeli cvjetić biljke imenom ivančica.

Vijugam oko malih zaliva, prelazim neke drvene mostiće, zaobilazim pećine, cesta se diže. Onda kratak strm puteljak između grmlja borovice, ugažen u zemlji crnoj kao čađa, najmasnijem humusu, što sam ga ikad vidio. Napokon sam gore, kod drvene kućice premazane žarkim cinoberom, na Trollhögdö.

Ima tu neka prazna terasa sa stolićima i stoličicama. Stežem čvršće ogrtač, jer studena rosa fino pršti kroz zrak i prodire pod kožu.

I tu gledam veliku igru prijelaza sumraka u jutarnje svitanje, koja se odvija nekoliko minuta lijevo i desno od kazaljke na satu što pokazuje ponoć.

Svolvaer je duboko dolje na otočićima u uvali. More je sasvim svijetlo. Strmi bregovi fantastičnih šiljaka u snijegu. Čarobni su ti Lofoti.

Onda pola jedan.

Dešava se sasvim ozbiljno izlaz sunca. Na jednom planinskom zubu odjednom velika pjega bijelog snijega plane transparentno ružičasto. Rubovi oblaka oboje se vatrom užarena željeza. More dobije boju zrela žumanjka. To se ne da opisati, a nekmoli fotografirati. To je noćna zora na Lofotima, pojam ravan aksiomu.

Ipak se treba vratiti.

Spuštam se natrag istim putem. U nekim dubokim uvalicama ribari vade malim gustim mrežama ispod kamenja one sitne ružičaste morske račiće s nevjerojatno dugačkim brcima. Po klisurama spavaju galebovi zabovši kljunove pod krila.

Prolazim opet kraj one tamno smeđe kuće u brezovom parku; ona je sasvim utihnula. I barjak su skinuli s jarbola. Ponoć je prošla, i sad tu više nije ničiji imendan ni rođendan.

Idem kroz tišinu. Svileno nebo žari se zlatom i crvenilom. Maglene koprene kidaju se oko oštrih snježnih zubi na bregovima. Horizont je tako daleko, da mu se kraj i ne naslućuje. Čudan je taj sjever.

Ulazim u prve uličice, među redove zaspalih kuća. Na »Sigurd Jarlu« zvoni zvono i javlja, da je za četvrt sata polazak. Pretrčim zadnjih petsto metara i hvatam brod. Kapetan me ne pita ništa. Vidi mi u razrogačenim očima, da sam nešto vidio.

Ono malo putnika otišlo je spavati. Meni to nije ni na kraj pameti. Idem na pramac broda. Tamo se muči u svom uskom oboru onaj turobni konj, sav obijen daskama kao kakav klavir, tek mu glava izviruje, a na nozdrve mu suklja gusta para. Ne može se kretati, i u krupnim očima mu leži duboka apatija.

Osim konja i mene na provi su, sasvim naprijed na kljunu broda, još dvoje. Neki mladi američki par na bračnom putovanju, gotovo djeca. Imaju dvostruke rukavice, krznene ogrtače, sportske kape i dva izvrsna fotografska aparata, pa mahnito snimaju lijevo-desno; samo zapori na objektivima oštro kvrcaju, oni šute, a šareni škotski šalovi vijore im na vjetru.

Ona je tako divno ružna, kako može da bude samo jedna Mrs. Ima tamno crvenu kosu, djetinje ručice, zelene oči, a čitavo joj je lice poštrcano smeđim pjegama kao kavom. Te se pjege šire čak i na očne kapke i na usnice, nevjerojatno. On, Mr. Jule E. Stocker, ima veoma komplicirane naočale, pa se čini, da mu oči nisu u redu. Napravilo mu je to pjegavo žensko dijete jučer scenu pri ručku zbog neke fotografije, pa je otišlo gore u kabinu, tik iza juhe. Ni on nije dalje jeo, samo je nešto žvakao, a nikako da proguta. Onda je ustao, uzeo jedan tanjir, stavio u njega komadić mesa i krišku krumpira, polio to sosom, a onda uzeo i njen ubrus. Priskočio mu je steward, ali on ga je ledeno odbio i odnio taj tanjir preko strmih stepenica sav crven gore na drugu palubu u njenu

kabinu. Tako se ta američka djeca igraju braka. Uostalom kao svagdje.

Da, hladno je jutro, a sunce peče bolno u zjene. Osjećam da sam blijed, i da su mi oči malo upaljene. Odviše je svijetla. Ali ne, ne idem spavati.

Ulazimo u uski kanal između otoka Östvaagö i Hinnö; to je čuveni Raft Sund, glavna morska cesta između Lofota. Nevjerojatno se brzo mijenja gigantska scenerija bregova, ispod kojih na komadićima trave šuti po koja osamljena kućica. Brod polako vijuga između ovih fantastičnih kamenih kulisa, koje su tako nevjerojatne u bojama i oblicima, da im čovjek gotovo poriče prirodni opstanak. Kakve su se to geološke revolucije morale zbivati, dok su se iskristalizirali ti grebeni i provalije, razderani i kao dinamitom iskidani, a koji se svi zajedno zovu Raft Sund.

Negdje na polovici otvara se na lijevo pogled u pravi tunel, gdje se vrhunci pećina u visinama gotovo dotiču, nagnuti jedan prema drugome, a tanki vijugavi trak vode između klisurina prijeteći je crn. To je vrhunac lofotske dramatike, — Trollfjord, divlje sâm i neprijateljski.

Iza zubatih vrhunaca svaki čas zablista užareno sunce i udara u oči kao oštar nož. To već boli. Oči trebaju mraka, odmora. Šumi mi u glavi, a u grlu mi je gorko; peku me cigarete i studeni jutarnji zrak.

Izlazimo iz Sunda i u daljini, na rubu otoka Hadselö, zabijele se kućice gradića Stokmarknes. Tamo ćemo biti oko pet. Sada je četiri. Ipak bi trebalo malo počinka.

Silazim pod palubu, u kabinu, i sad treba da dočaram noć i mrak. Spuštam na staklenu kružnicu prozorčića onaj debeli teški gvozdeni poklopac, zavijem ga šarafima, prevučem preko njega i preko vratiju zavjese. Ali sve uzalud. Dan prodire u kabinu, tko zna odakle. Možda kroz drvene stijene ili pod ili strop. Ne, tu više nema noći.

Ipak su me kasno prije podne jedva probudili, kad smo već pristali u Harstadu. Hiljadu stvari bi se moglo reći o tim gradićima, i o svakom nešto drugo, ma da su na oko isti. Svud isti magazini na obali s reklamnim pločama: Viking Melk, Langaards Tobak, Tiedemanns Tobak, — bijele cisterne petroleja, skladišta ugljena, onda pusta uličica u kojoj je »Kaffistova« i »Bankkontor«, kiosk sa cigaretama i lokalnim ribarskim novinama, Grand Hotel i Hotel Norge, drvena crkvica s dimnjakom mnogo višim od tornjića, »Svanenapoteket« sa raskriljenim labudom na cimeru, konzulati s grbovima nevjerojatnih tropskih zemalja, zatim po jedan »barber«, »skomaker« i onda pekar, koji prodaje hljepčić kruha i bočicu voćnoga soka. Uvijek samo to i uvijek isto.

Svagdje na obali ljudi u crnom. U bergenskom predjelu prevladava polucilindar, što ga nose čak i lučki radnici. U Trondhjemu slamnati žirardi pače s raznobojnim vrpcama. Ovdje na sjeveru samo suknene kape s kožnatim obodom. Tako zvani folklor u obliku narodne nošnje viđa se samo na jugu, u Telemarki i na Hardangeru. Sjever gasi boje i fantaziju za ornamenat.

U Harstadu su nam na palubu natovarili jedan auto i jedan bijelo lakiran uzak lijes sa zlatnim bordurama. I napis je na njemu, za djevicu Olgu, kojoj je bilo šesnaest godina, prezime sam zaboravio. Taj prazni lijes putuje sad s nama i sa svima ostalim stvarima, a negdje na sjeveru već ga čeka iskopani grob i nečije suzne oči.

Susrećemo mnogo brodova; tako je projurila pored nas i velika bergenska luksusna jahta »Stella Polaris«, koja vozi smokinge, šampanjac i vlastiti jazz nekud na Island, Svalbard, kojekuda. Na palubi siva krzna od srebrnih lisica i bijeli sweateri. Ali meni je miliji moj krumpir na »Sigurd Jarlu«, moj konj i dva psića i dobri ozbiljni norveški ljudi no ovi besmisleni izleti bez razloga i svrhe.

Prošli smo Solbergfjord; to je već kompleks otokâ imenom Vesteraalen. Lofoti su nam daleko iza krme. Opet neki sund između bregova, i onda gradić Finsnes.

Znam već unaprijed, da je gradić malen. No, tome ne treba naročitog znanja geografije. Samo malo iskustva i promatranja, i to ovako.

Kad smo se u Bergenu ukrcali, bila je tako zvana promenadna paluba našeg broda pokrivena dugačkim sagom okolo naokolo. Bio je to sasvim prosti sag, kao od pletena konopca, ali čim smo ostavili Bergen, smotali su ga i sakrili. Dva smo dana hodali po golim daskama, često čak i malo skliskim. Onda sam ga pred Trondhjemom odjednom našao razmotana. Poslije su ga opet spremili. Tako sam malo po malo svetom empirijom došao do spozanje, da je taj sag namijenjen u dekorativnu svrhu samo većim gradovima. Finsnes je očito malen, jer sagu ni traga.

Isto tako štede i s barjakom. Imamo velik državni barjak, crven sa plavim križem, a u sredini mu je žut savijen poštanski rog. Taj je barjak pohranjen u nekoj škrinjici na krmi, a izvjese ga uvijek tek onda, kad brod zatuli pred ulazom u luku. Čim odmaknemo iz luke, opet ga spuste, saviju i spreme. To je štednja. Jer da visi bez prestanka, razderali bi ga u krpe svaku sedmicu vjetrovi.

U Finsnesu su istovarili onaj bijeli lijes i jedan auto, a utovarili drugi; konj se vozi dalje. Opet drveno pristanište i svega sedam kućica. Da, nema Grand Hotela, začudo. Tu se taj etablissement zove Hotelet Central.

Dalje na sjever, opet opet kroz ravnu blistavu morsku cestu između ostrva. Križamo se sa čitavim flotilama švedskih lađa, što brode na jug, prenakrcane na palubama piljenim drvenim daskama, tako da im jarboli i dimnjaci strše sasvim bespomoćno iz toga tovara. To je rusko drvo, namijenjeno Engleskoj i Danskoj, kome li, a prevoze ga iz Murmanska i Arhangelska kroz Bijelo i Ledeno more oko Norkapa samo ovih par ljetnih mjeseci, kad sjeverne luke nisu zaleđene. Tako čovjek stvarno vidi »sablast« dumpinga na djelu.

Predvečer se pomalo sprema nešto kao oluja; pratnja galebova iznad krme uznemireno klikće, a glasovi su im nalik na ćurlikanje mladih purana. More je posivjelo kao stari mutni kositar. Oblaci su sasvim nisko. Ali sunce se negdje ipak probija,

i jedna zraka pada daleko na jugoistoku na jedan sniježni vrhunac. To je jedini komad boje na čitavom horizontu.

Ipak smo izmakli buri, ali izgubili sunce i ušli u nešto sivo i neodređeno tmurno. Ne, nema više onih lofotskih duginih boja i onog neopisivog spektra.

Tromsö je kao sve do sada, samo u većemu, to jest najvećemu, jer on je najveći grad na ovom sjeveru. Unatoč tome sav je od drva, a ima samo nekoliko kamenih kuća.

Storgade je doista velika ulica, na kojoj se vrši čak nešto nalik na večernji korzo. Dapače je i popločena nekim uskim kamenim pločama, ali. je obična optička varka, jer te su ploče prilično gurave i neravne, pa palci u cipelama znatno stradavaju, a i stabilnost čitavog organizma dolazi svaki čas u pitanje.

I opet Grand Hotel, konzuli i raskriljeni labud iznad apoteke. Ali i neki mali park, pače s minimalnim vodoskokom, samo bez cvijeća. Cvijeće je tu samo u prozorima.

»Sigurd Jarl« krca ovdje ugljen, jer on ide još vrlo daleko, oko Nordkapa i Čordaš i Varjag Njarge, na istok do gradova Vardö, Vadsö i Kirkenes. Zato tu i stojimo gotovo četiri sata.

Grad sam već prešao nekoliko puta uzduž i poprijeko. Šta ću sad, jedna je stvar neizbježna, a to je tako zvani izlet u logor Lapa, koji ljeti iz Finske i Švedske dolaze čak ovamo na more sa svojim sobovima. Ja znam dobro, da je ta stvar

s Lapima pomalo namještena za »turiste«, i da je to otprilike isto kao kad se u Italiji plaća ulaznina za gledanje slika, u Parizu pije skupo kiselo vino da bi se vidjeli tobože pravi apaši, a u Španiji prave originalne gitane.

Dakle sam potpuno spreman da budem nasamaren, ali baš zato, što idem tome u susret potpuno svjesno, nekako mi je lakše pri duši.

Tromsö je na otoku, i najprije se vozimo preko uskog sunda motornom lađicom na obalu. Tamo već čekaju automobili, pa onda vožnja uskom cestom kroz dolinu Tromsdalen nekoliko kilometara među brdine, uz malu rječicu i niske breze.

Na jednoj je čistini taj logor. Lapi tu stanuju u okruglim malim kolibama od kamenja i zemlje; u sredini je ognjište, a dim izlazi kroz otvor na vrhu zemunice. Oko ognjišta su sobova krzna, na kojima sjedi čitava familija, od djeda pa do unučadi, sjedi oko vatre i zaudara. Njihovi mali kudravi psići reže i kese zube, ali samo onako, za šalu. Žene nešto šiju i rade. Isprva se čitava familija drži jako ozbiljno, kao da stranca i ne prima do znanja. Vrlo dobar trik, da bi se povećao interes.

Oni su niska rasta, mongolskih fizionomija, imaju kožnate hlače, plave kapute i kape s nevjerojatnim velikim crvenožutim kitnjastim resama. Tako su odjevena i djeca, koja su uostalom vrlo vesela i nimalo plašljiva. Sve skupa u živim bojama izgleda malo ciganski.

Onda započinje trgovina i cincarenje. Oni izvlače čitava brda sobovih krzna, sivih i bijelih, i

traže nešto, što iznosi otprilike sto dinara. Dakle nije skupo, samo kud bi čovjek s tim kožama na dugačkom putu. Nude cipele od krzna, pa rukavice, noževe od sobove kosti, sve koješta, i gotovo u bescijenje.

Samnom su dva Nijemca i ti kupuju, fotografiraju, kupuju u beskraj. To im je veliko veselje, a ne manje jednom starom Lapu, koji tvrdi, da ima osamdeset godina i da će doživjeti najmanje stotinu, a zaudara na rakiju da je milina. On je čak prodao za ekvivalent od nekoliko decilitara rakije svoj stari prilično lijepi nožić sa koštanim drškom i dekorativno izrezbarenim tobolcem. Skinuo ga je s rođenog pojasa i naprosto prodao. Ali onda ga je morao natrag zataknuti. Nijemac ga je fotografirao, pa tek onda nožić definitivno preuzeo imajući u kameri dokaz za originalnu provenijenciju predmeta. Ne, nije ni Lapima tako lako s tim njemačkim turistima. A onda konačno sam se i ja dao nasamariti pri punoj svijesti i kupio jedan par malih dječjih cipelica od tuljanove kože, obrubljenih krznom sjevernog zeca, koje će se doskora moći upotrebljavati.

Moji su slučajni suputnici prezadovoljni, jer se ovi pravi pravcati Lapi namještaju pred fotografske objektive rutinom filmskih glumaca, — Lapi su zadovoljni jer su napravili dobre poslove, a čak je i šofer automobila zadovoljan, jer mu je jedan Lap u ime provizije odrezao i poklonio komad crne i začađene sobove šunke.

Pa dobro, vidjeli smo i to, i vraćamo se natrag u Tromsö. A onda opet dalje, još dalje na sjever.

Naveče — bila je to subota — odigrala se na brodu tobože mala nekakva kućna zabavica, koja je bila jako norveška, a i sasvim malo bezazleno smiješna.

Započelo je tako, da su iz jednoga malog salončića na gornjoj palubi — širokog kao dva željeznička kupea — iznijeli stolove i stolice, pa se pojavilo nešto kao prostor za ples, sa kožanim divančićima uza stijene.

Našao se neki stari prilično promukao gramofon i nekoliko ploča s originalnim domaćim kompozicijama kao »Til Nordkap« i »Helgeland Vals«, pa onda kojekakvi »šlageri« iz doba prvih početaka tonfilma.

Išlo je isprva vrlo polako i teško, dok je tom norveškom društvancu uspjelo da se konstituira i da se zagrije.

Kapetan Grundt je obukao novu plavu bluzu sa zlatnim gajtanima a očigledno udesio i frizuru. Onda je pristupio naš brodski šef pošte Hille, koji je — čini se — veliki gospodin, jer ga vidim kako objeduje u salonu prve klase. Onda jedan strašno visoki gospodin s jajoliko produženom lubanjom, prezimenom Övregaard. Pa onda jedan vrlo maleni gospodin sa ptičjim profilom i brčićima od sedam nakostrušenih dlačica imenom Brekke. A u jednom kutu stisnuo sam se i ja, uz poštara, koji voli da razgovara s putnicima strancima, kako mi sâm reče.

Našle su se i dame. Tri mlade gimnazijalke — mala Esther, crvenopjegava Martha i dugačka Ingeborg — putuju iz raznih gradova na sjever

u kojekakve razne gradove. One su čitavo vrijeme zajedno na palubi i isprva se strašno nećkaju, ali kapetanu i poštaru ipak uspije, da su ušle u salon. One vide, kako im je tu društveni položaj visok, i drže se kao prave pravcate male dame.

Najprije se mirno sjedi četvrt sata na kožnim divančićima oko stijena salona.

Svakih pet minuta pada po jedna riječ: kakvo li će sutra biti vrijeme, naravski. Poštar daje silno stručne meteorološke prognoze, kao da je bar kapetan. A kapetan dostojanstveno šuti.

Onda navijaju gramofon i otplešu jako ceremonijalno nešto, što se sastojalo od par minimalnih koraka oko svoje osi.

Pa onda opet pauza. Da, svakako ima nade u lijepo vrijeme. Ta sada je puno ljeta, zaboga.

Zatim drugi ples.

Onda odnekale iz potpalublja iskrsne nekoliko boca gorkog vodenastog norveškog piva, koje se rastače u čaše velikom ozbiljnošću i ispija uz sasvim tihi »skaal«, bez kucanja.

I sada se stane ritmički izmjenjivati pivo i ples, kroz prilično mnogo vremena. Zajedno s tim raste tempo razgovora, i zabava je za čas u »punom jeku«.

Gimnazijalke se smiju i veselo gledaju u taj divni život oko sebe, pa onda pokušavaju da govore kojekakvim stranim jezicima, jedna ispravlja drugu u gramatičkim pogriješkama, i to je jako veselo i smiješno. Ipak je to za njih velika stvar, da ovdje sjede i zabavljaju se kao prave odrasle dame s tolikim velikim ljudima, od kojih neki čak

imaju zlatne gajtane na rukavima i zlatne poštanske trubljice u zapućcima.

Opet serija piva, pa ples, pa pivo.

Djevojčice su iz raznih gradova. Dugačka Ingeborg tvrdi da je najljepši Trondhjem, crvenopjegava Martha to isto za Harstad, a mala Esther Gioever živo dokazuje, da nema ništa ljepše no što je gradić Melbo na otoku Hindö, u južnim Vesteraalima. Pokazuje rukom, kako tamo veliko drveće raste, i kaže da je sve, sve, sve zeleno. A zimi ski, bajoslovni ski. Oh, tako je veselo u njenom Melbu, kaže ona.

Ja ga nisam vidio, jer smo ga mimoišli ploveći iz Raft Sunda negdje oko pet ili šest ujutro, ali sve rado vjerujem toj maloj smeđokosoj Esther, kad to nju toliko raduje.

Ne znam po koji put se u gramofonu okreće ista ploča »Til Norkap«, i ne znam koliko su već praznih pivskih boca nagurali pod divančiće; tamo ih je već čitavo skladište. Na sreću se na brodu ne toči rakija »akvavit«, jer tko zna šta bi bilo, kad je već pivo sa dva procenta alkohola ovako povisilo temperaturu. Samo kod muškaraca, dakako, jer djevojčice piju neki slatkasti sok imenom »brus«, a onda se čak odvažuju da pripale i koju cigaretu. Ali i one su crvene, zadihane, ugrijane.

Onda se zabava uspinje na vrhunac: šaljive solo-točke, improvizirani kabaret.

Najprije ustaje poštar Hille, znoj ga je oblio, oči mu se krijese, ovratnik ga očito tišti. On dugo i opširno pjevucka nešto u parlando recitativu,

dubokim guturalnim vokalima. Drži se potpuno ozbiljno, ali svaki čas ga prekida smijeh i pljesak; pa to je silno smiješno, ma da je norveški. — On je gotov, a društvo ne zna, kako da izrazi svoj ushit. Izgleda da je postigao velik uspjeh. I ja sam zanesen, mada nemam pojma, zašto. Ipak mi nekako objasne, da je to bila strašno šaljiva i vesela pjesmica o pastoru na bračnom putovanju. Aha, dakle tako, ha-ha! Smijem se naknadno, i sad se svi smiju meni. — Pastor na bračnom putovanju, dobro, izvrsno, ha-ha-ha!...

Prođe serija kave, pa pivo, a onda vade lule, crne lule i crn duhan, jedak i ljut, mene grize za oči i nepce, ali dame se drže hrabro. Tako se zacijelo kod njih kod kuće puši, a čitavu se zimu ne otvara prozor.

Onda druga točka.

Ustaje mali gospodin Brekke sa ptičjim profilom i nakostrušenim brčićima, ide u sredinu i gleda važno oko sebe. I svi njega gledaju, što će to sada biti.

Onda on počinje da se smijucka razvukavši sasvim malo lice, tako da su mu brčići sasvim zašli u dugački nosić. Smijucka se najprije tihano i sitno: pi-pi-piiii... Onda dolazi gradacija: pu-pu-puuu-u . . . Polako prelazi u sve jači smijeh, skviči kao prasence, rokće, klikće, grakće, ukratko proizvodi nevjerojatan niz glasova. A sve to u ustrajnoj gradaciji, kroz čitave dugačke minute.

Društvo se isprva samo oduševljavalo, ali odmah se pokazalo, da je smijeh doista zarazan.

Ipak sam ja prvi započeo, sretan da bar to razumijem, zamnom djevojčice, a onda malo pomalo svi ostali. Sve nas je obuzeo smijeh.

Dugački gospodin Övregaard je naprosto stradao. Uhvatio ga je iznenada pravi grč smijeha, te se je zagrcavao, kašljao, davio, lijegao na divan, hvatao za trbuh, tresao glavom:

— Hi, hi, hi-i-i-i...

A mali Brekke proračunano tek sada tjera stvar do ekstrema i ne popušta:

— Ho, ho-o-o... He, he, he-e-e-hehehe!

Dugački Övregaard će svisnuti. Baca se amo tamo kao da ga netko nemilosrdno škaklje, muči se i znoji, grozno prevrće očima. Onda čak sklapa ruke i kretnjama moli da se prestane. Htio bi ustati i pobjeći, ali ne može, samo se savija od muke. Jedva diše, šmrca suzama, zatim grči šake i udara stopalima po podu. Izgleda da će mu prsnuti ta jajolika glava, i da će odjednom žumanjac poteći po prsluku i kravati.

Svi se sad smijemo ovoj žrtvi igre; onaj je mali inicijator sa ptičjim profilom zvrk zavrtio, pa sada već igra samo sporednu ulogu. Glavno je lice postao ovaj jajoliki, koji je već sasvim na rubu propasti.

To je sve trajalo tako dugo i bilo je zapravo tako naporno i pretjerano, da je ipak moralo prestati.

Prestalo je naglo, odjednom kao prerezano.

Svi brišu znoj i duvaju kao da su pola sata trčali uzbrdice.

Oh, ohoooh! No, tako nešto, tako nešto!

Mala stanka.

Ali stvar još nije gotova. A, ne. Imaju i drugi da nastupe, nego, dakako! To je opća želja.

No sad ide mnogo brže, ali nije više tako jako zabavno kao ove dosadašnje točke.

Dugački Övregaard se lako iskupio. Izvadio je iz džepa snop igraćih karata, pa ih rutinirano promiješao svojim tankim mekanim prstima nalik na nekuhane hrenovke, i onda pokazao nekoliko prastarih trikova. — Zamislite, molim, voer saa god, jednu kartu. — Snip snap smre, sure pure baselure, i — molim — evo je!

Djevojčicama je i to bilo nešto sasvim novo, pa su zadivljeno pljeskale, a to je dugačkom davalo hrabrosti, pa je tjerao dalje. Izvukao je poštaru iz džepa karovu damu, našao pod gramofonom pikovu osmicu, u ženskoj kosi tref asa, — karte su samo letjele po salončiću kao u kakvog mađioničara. No, i s tim je bilo skoro gotovo.

Kapetan Grundt je kao komandant broda i naših sudbina hors concours, i sad odjednom padne poštaru na pamet, da je zapravo na meni red. Da, da, sad treba i ja da pozabavim društvo.

— Ne, ne, to je sasvim nemoguće, već zbog jezika, kojemu ja nisam vješt . . .

— Ali ne, — svi navaljuju na mene i traže nešto, a ni sami ne znaju što.

Ja se hrabro branim, odgađam stvar kavom i pivom, pa onda s najvećim interesom ispitujem kako se norveški kaže ovo, a kako ono, i sve skrećem nekud na geografiju.

A, ne-ne, ne puštaju me! Od mene se uporno traži solo točka. No, napred! Napred!

Pomalo osjećam, kako sam ugreznuo u očajnu situaciju. Tako mi i treba, kad sam se htio zabavljati s Norvežanima. — Ponajprije nastojim da dobijem vremena. Brišem znoj, nudim cigarete lijevo i desno, idem gramofonu, navijam ga, mijenjam iglu, tobože tražim novu ploču, a sve mi se čini, da se to ne će po mene dobro svršiti.

No dakle, napred! Napred!

Ali šta?

Malo se dogovaraju, a onda traže da pjevam.

Oh, ne, ne, ja nikada ne pjevam.

Pa neka plešem narodni ples!

Izvrsno! Da, to bi bila sjajna ideja! Mi imamo krasne živopisne narodne plesove. Oh, uopće, naš narod, naš folklor, narodne nošnje, narodni vezovi, naše tradicije, naše novogradnje, naši bijeli gradovi, naše stočarstvo, naše kolo i naš drmeš... Ne, ali nikad se ne pleše solo. Za tu je stvar potrebno u najmanju ruku dvoje. A, da nas je dvoje, bar još jedna dama iz naših krajeva, tu bi se dalo pokazati i otplesati koješta. Ali ovako! Žalim, jako, iskreno i od srca žalim.

Ali ne puštaju me, ne puštaju pa ne puštaju.

Dakle sam gotov, blamiran, propao, osramotio sam i sebe i narod i zemlju i folklor. — — —

Ali ne! Čekaj, čekaj!

Odjednom se munjevito dosjetim, kako sam se ovako isto jednom već blamirao u nizu sasvim ekvivalentnih osjećaja, počevši od crvenila, znoja

i zbunjenosti, pa do bespomoćnog odmahivanja rukom.

Samo gdje je to bilo?

Da, znam! — Bilo je u Parizu, prije mnogo godina, kod neke dobre gospođe Bouissonouse. Da, tamo je bila sasvim ista situacija, samo u francuskom izdanju, uz galicizme.

Heureka! Ja sam spasen! Sjetio sam se!

Bio je onda tamo i onaj šaljivi japanski slikar Fudžita, s naočalima i masno crnom kosom preko čela. On je u sličnoj situaciji, da spasi svoj narod i zemlju i folklor, stao na glavu i nekako se smiješno žonglerski vrtio nogama i rukama oko sebe, a uz to je imitirao lavež maloga psića.

No, na to se ja ne mogu nikako dati. Ta gdje sam ja do toga!

Ali Fudžita je pokazao još nešto, što mogu i ja.

Nastupam dakle na sedamdesetom stupnju sjeverne širine sa starim japanskim trikom, koji se sastoji u tome, da se nekako isprepletu prsti, pa se onda čini, kao da se desnom rukom naglo otkinuo palac lijeve, i onda se stavio natrag. Izvrsna, gotovo jezovita varka.

Učinim to dva tri puta lijevo desno, i — — — i vidim, da sam postigao sasvim nenadano golemi uspjeh.

Pa to je neviđeno! Sjajno! Ah! Ah! Ah!

Traže od mene, da to još nekoliko puta ponovim, i ja lomim taj svoj lijevi palac, pa ga onda opet stavljam u lijevi zglob na njegovo mjesto.

Preneraženi su i nikako ne mogu to da shvate, i ja moram na opširno da tumačim, kako se to radi. Molim, evo ovako.

Pokušava poštar, ali on je pijan. Mali humorista Brekke isto tako. Gimnazijalke imaju na prstima prstenčiće s nekim crvenim i plavim kamenčićima, pa ne mogu pri tome izvesti optičku varku, koja se sastoji u spretnom mijenjanju prstiju lijeve i desne ruke.

Ali dugački jajoliki Övregaard jedini je uspio da nauči trik. Pa naravski, kartaš je s gibivim i mekim prstima, on bi još koješta slično izveo.

Mala šutnja, a onda se sjete da i meni zaplješću. No dakle, ipak je spaseno sve.

Dim guši, pali u nosnicama, peče za oči.

Otvaramo jedan prozor, i sunce udari među nas zajedno s valom studena zraka.

Zavrnemo elektriku.

More slano miriše. Pola pet ujutro. Nekakve sivo zelene obale, more, obale. Tko zna, gdje smo. Sad se čitava ova noć još jače osjeća u kostima.

Kapetan ustaje. Svi ustajemo. Vidim, da se svi malo ljuljaju.

I onda su zapjevali. Nedjelja je ujutro, i ja mislim, da je to možda nekakva nabožna crkvena pjesma, jer zvuči kao psalam i ako malo korizmeno.

Otpjevaju, tobože unisono, ali svaki drugačije. No, pa baš svaki narod ne mora da zna pjevati. — Rastumače mi, da je to jedna jako rodoljubna pjesma, o rođenom domu milom i dragom.

Ah, tako, tako. I opet sam se prevario. No, ništa, ništa. Nije mi ni prvi ni zadnji put.

No sad je subotnja zabava definitivno gotova. Društvo se razilazi. Poštar Hille tetura nekud na pramac, u svoj kontor, gdje mu sa stropa visi ležaj iznad vreća s pismima. Dugački Övregaard i mali Brekke spuštaju se oprezno niz stepenice u potpalublje, držeći se ispod ruke, i nešto objašnjavaju jedan drugome pretjerano živim kretnjama.

Crvenopjegava Martha i njena prijateljica Ingeborg iščeznule su u svoju kabinu.

Kažem maloj Esther laku noć i smijem se punom bijelom danu.

Ona gleda na svoj mali sat oko članka lijeve ruke, a onda uzdahne: Još pola sata.

Kako to?

Ona sad skoro izlazi. Njene drugarice putuju dalje, Martha u Vardö a Ingeborg u Kirkenes. A ona izlazi na jednom pristaništu prije Hammerfesta, gradiću Skjervö. Da, za pola sata. Sad je upravo pola pet. Onda oko sedam ide dalje drugim parobrodićem, u Ulö.

Velik grad?

Ah, ne, na čitavom je otoku samo jedan »gaard«, — nešto kao majur, — i dvije familije. Tamo će ostati na ferijama mjesec dana. Kupat će se pače, ako bude lijepo vrijeme. A možda će i biti lijepo vrijeme. A onda će se opet vratiti u Melbo. Pa onda . . .

Šećemo po palubi, jutro je studeno, sunce se bori s maglama, stroj brodski udara odmjereno i radi kao sat.

Ona veže svoj šareni šal oko vrata, čvršće navlači crveni beret preko svjetlucave smeđe kose, kopči ogrtačić.

Ah, kako je to bilo lijepo večeras, kako lijepo! Ona će o tome pripovijedati u Ulö-u i Melbu, i ne će joj vjerovati, da se toliko plesalo i smijalo i zabavljalo. Oh, kada će opet biti tako lijepo?

Parobrod zaokreće oko rta nekog otočića. Svi na brodu spavaju, a on se tako žuri. Onda prijeđe preko palube jedan mornar i izvjesi na krmi barjak s poštanskom trubljom. Dakle smo već vrlo blizu.

Šećemo ustrajno gore dolje i šutimo.

Ja je nešto pitam, a ona me ne razumije i odgovara:

— Sivnten aar.

Ne, ne, nisam to pitao, ali sad znam da joj je sedamnaest godina, sedamnaest!

Petnaest-deset-pet minuta, pa onda nula i točka. Opet jedna točka na jednom pristaništu, kojega sigurno više nikad ne ću vidjeti.

Pristajanje se odigrava onako polako i oprezno kao uvijek, ali tako strašno brzo. Čelična užeta lete na obalu i hvataju se omčama za debele stupiće, brod se naginje na drveni gat, more šumi, kotrlja se drveni mostić na kotačićima.

Samo ona izlazi, a ne ulazi nitko. Tu će malo pričekati, brzo će proći taj sat dva.

Iznesem joj kovčežić na obalu, pred magazin od drvenih dasaka. Stare poznate reklamne ploče. Viking Melk, Langaards Tobak, Tiedemanns Tobak i nikoga na obali, ni žive duše. Da, rano je još.

»Sigurd Jarl« ide odmah dalje, zvono udara sva tri signala odlaska odjednom.

Skidam kapu i klanjam se duboko:

— Far vel, Esther Gioever!

Sedamnaest godina i vlažan modar pogled i malo raščupane smeđe kose ispod crvenog bereta ostalo je na obali pristaništa Skjervö.

Vratio sam se prebrzim koracima na brod i potrčao dolje u mrak u kabinu. Povukao sam zavjesu na prozorčiću. Ne, nisam se htio osvrnuti ni mahati maramicom i proživljavati ono polako otiskivanje broda od obale.

Ne, ne i ne!

Hammerfest.

Zaudara riblje ulje, hiljade osušenih bakalara visi na drvenim skelama po dvorištima, na katarkama ribarskih brodica ovješene su rđaste mreže.

To je najsjeverniji grad na svijetu. A tko zna, možda i nije tako. Svakako je sjever tu već izbrisao svaku vegetaciju, osim malo trave i mahovine.

Silazim s broda, ovaj put s mojim kovčezima. Opraštam se dugo sa svojim slučajnim poznanicima. Oni idu dalje, a ja ostajem tu. Malo mi je žao. Ipak me je šest dana privezalo kojekakvim uspomenama s tim starim i malo nespretnim Sigurdom. Da, i onoga ubogog izmučenog konja su ovdje iskrcali. Omotali su ga oko trbuha pojasima, podigli parnom dizalicom. ali kad je lebdio u zraku između palube i kopna, malo je smiješno zalomatao nogama kao kakav veliki smeđi kukac. No kad su ga spustili na tvrdo tlo, pokušao je čak nešto kao da zarže. Veselio se očigledno.

Moj je bivši brod za neko vrijeme povukao čelična užeta i mostić, stroj je proradio, a onda je isplovio. Kapetan Grundt i pilot stoje na komandantskom mostu i dugo me pozdravljaju držeći ruke na obodima bijelih kapa. Ja im mašem, mašem. Vidim kako skidaju na krmi zastavu, brod skreće oko lukobrana, nestaje. No, pa zbogom.

Sâm sam ostao na obali sa svoja dva kovčega i ne znam šta bih. Na »Sigurda« više ne pripadam; drugi moj brod »Mosken« doći će tek za sat-dva. Ni u Hammerfest ne pripadam. Čudno je to sa mnom i s tim mojim kovčezima. Sasvim smo u zraku, izvan prostora i izvan svega.

Ostavljam kovčege na pristaništu — to je Norveška i tu ih ne će nitko ni pogledati a nekmo li dirnuti — i idem u grad. Nema mnogo da se vidi. Nema razglednica, nema cigareta, sva su vrata zaključana. Pa da, nedjelja je prije podne, gotovo sam zaboravio.

Drvene kuće. Jensens Hotel, kaffistova, švedski vicekonzul, engleski počasni konzul, još neki konzuli, trgovine mirodija i prekomorske robe. Sve isto, samo još sumornije. Velika drvena crkva, prazna i hladna, samo nekoliko ljudi. Gore

svijeće. I peći su naložene. Na propovijedaonici stoji neki mladić, odjeven u dug crn talar, sa širokom bijelom naškrobljenom ogrlicom. Drži propovijed i čak nastoji da u stvar ulije malo patosa. Ne razumijem ništa od svega.

Vani se još vazda iza sviju prozora uzgaja malo cvijeća, koje pače i cvate, a vidim u lončićima čak i rajčice, no te su još zelene. Pa i jedan kino ima ovdje. Ali inače se sve kreće samo oko ribe: koliko će se uloviti, po što će se prodati.

Nagusto su poredani stupovi s električnim žaruljama. Sad se struja uopće ne troši. Ali kad ih u jesen kasnu jednom zapale, onda ih ne gase sve do proljeća ranog. Tu ima samo jedan dan i jedna noć u godini. A između toga malo sumraka i svitanja.

Zacijelo je mladi pastor ipak završio propovijed, ili su mu pobjegli. Iz crkve izlazi mnogo ljudi i malo šetaju dugačkom ulicom oko luke. Puše lule, malo što razgovaraju. Pa i o čemu bi? Sad se čak i otvara po koji dućančić.

Ja sam neprestano između dvije stvarnosti i dva svijeta, kao dijete u času poroda. Hodam po deseti put okolo naokolo, a čini mi se kao da sam tu već čitavi vijek. Gotovo kao da me već poznaju ovdje.

Napokon dolazi taj »Mosken«. Mali brodić, niti pet stotina tona, ali svježe obojen, opran, pometen, kvake su osvjetlane, zastavice nove. Pa da, to je turistički brod. U Norveškoj nije sramota biti turist. Kad su me u kojoj drugoj zemlji zapitali, da li sam ja turist, obično sam se zacrvenio. Ali ovdje se ta vrsta ljudi vrlo cijeni, jer ostavlja dosta novaca za kojekakve stvari. Riba, turisti, neke rudače, pa to je zapravo sve.

»Mosken« je službeno baždaren za pedeset putnika, a ima nas točno šesnaest. Dakle: zasebna kabina i mogućnost slobodna kretanja. Inače brod nije nesimpatičan, ali društvo je na njemu šareno. Ne, zapravo vrlo jednolično i sivo: nekoliko američkih i engleskih i dvije švedske familije. Među Amerikancima su i — Mr. i Mrs. Jule E. Stocker. Oni su izvršili prijelaz u Tromsö-u. Dokle ću ja to s njima?

Sad, nakon Hammerfesta, započinje prava polarna, u stvari besmislena turistička vožnja.

Neobično naglo nastaje promjena klime i vegetacije, dakle i pejzaža. Sivo uzburkano more i sasvim goli neprijateljski klisurasti otoci, to je zapravo jedino i sve.

Naših je petsto tona šala i igračka za ovu navalu vjetra i valova na otvorenom moru. Započinje clownsko skakanje i ljuljanje napred-natrag, lijevo-desno. Pepeonici, knjige i čaše kližu po stolu amo tamo kao na kakvoj spiritističkoj seansi. Počinje harati morska bolest, kojoj nabrzo podliježe devedeset posto putnika, to jest svi osim starog Šveda gospodina Ljungberga i mene. Sjede na palubi zeleni i blijedi, a glave im vise preko ograde i klimaju bespomoćno kao u marioneta.

Da, to udara debelo more i tvrdi vjetar s polarnog sjevera, i to nije nikakva šala. Treba nečim platiti taj izlet. Tako to traje dobrih par sati.

Onda se približava otočna skupina Hjelmsö. Približavamo joj se polako, brod zaustavlja strojeve; to su tako zvane ptičje pećine, pa se sprema neka mala senzacija.

Primaknemo se pećinama na desetak metara. Šta će biti? Znamo svi, ali — — no, da vidimo.

Onda odjednom zatuli parna sirena »Moskena« i odjekne kao tutanj groma.

U taj se tren činilo kao da je čitava ova golema pećina velika glavica zrelog maslačka, u koji je netko dunuo ogromnim mijehom, pa su se neperne pahuljice razletjele u zrak i vjetar. Ja ne znam, koliko je to ptica poletjelo s pećina. Ako kažem milijun, možda je previše. Ali hiljada je svakako premalena brojka. Ptice prestrašeno lepršaju, pa onda sjedaju natrag na pećine.

Opet sirena i lepršanje, i tako se to ponavlja nekoliko puta. Koliko razabirem, to su u većini sivi galebovi, neke crne ptice, pa bijeli galebovi sa crnim glavama, pa tamno plave patke, što se naglavce bacaju u more i rone pod vodom dugačke minute.

Taj naš »Mosken« već nekoliko godina svakog srpnja i kolovoza, u srijedu i nedjelju u osam naveče, ovako plaši te jadne ptice, koje uvijek jednako reagiraju na njegovu sirenu. Ali možda će se za koju godinu i priviknuti na to, a onda zbogom jedna senzacija za turiste.

Idemo dalje. Već smo u području Nordkapa. Ali nakon pola sata se zaustavljamo na otvorenom moru. Tu ima da bude druga senzacija: lov na dorce s palube.

Na ogradu su namjestili nekoliko kolotura i onda priredili udice. Bruse im vrške turpijama, da bi bili oštriji. Na udicama nema prave meke, već samo neki komadić svjetlucava lima, primitivno izrezan u obliku ribice. Spuštaju te udice u dubinu od nekoliko desetaka metara, potežu ih gore dolje preko kolotura, ali — ništa. Pa naravski. Nije ni riba tako glupa, da bi se dala nasamariti komadićem lima, mislim ja gotovo zlurado.

Ništa. Vuku udice gore dolje tako da već nekima znoj curi od te gimnastike. Ali baš ništa.

Gledam velike posude priređene na palubi, gledam našeg debelog kapetana i smijuckam se. On daje nalog, da brod otplovi kojih stotinu metara dalje. Tamo opet započinje ista gimnastička procedura povlačenja povraza. Ali tek što je započelo, čuje se s prove povik:

— Torsk!

Potrčim onamo. Jedan se mornar veselo smije i naglo izvlači povraz. Povuče ga na palubu, i vidim kako na kraju visi jedan oveći dorac i zdvojno lomata oko sebe repom.

Skinu ga s udice i bace u kablić. Prilazi jedan stari mornar, izvadi iz sare čizama oštar kratak nož i prekolje ga, da se ne bi mučio. Jer u tim je stvorovima golemi vitalitet. Preplivaju stotine kilometara uz te sjeverne obale, da se onda dadu nasamariti običnim limom. Ali tako je, i od te činjenice ovi ljudi ovdje žive.

Čini se da smo naišli na oveće jato, jer za nekoliko minuta je uhvaćeno i preklano oko tride-

set kilograma, samo onako od šale, za turiste. Kablići su puni, ribe prevrću svoje sumporno žute oči sa crnim zjenama, udaraju u agoniji repovima, a bijeli trbusi su im poštrcani krvlju. Mornari se smiju zadovoljno, a prljavi kuharčić brusi nož. Večera preko programa.

No, i to je gotovo. Idemo dalje, onamo gdje iz mora strši u daljini strma hrid Nordkapa.

Ipak se ne mogu suzdržati, a da malo ne citiram davnog jednog našeg turista, premda nisam mogao saznati, tko je to zapravo bio.

U staroj Hoićevoj knjizi »Slike iz obćega zemljopisa. Knjiga treća. Skandinavski poluotok«, što ju je devedesetih godina izdala Matica Hrvatska, ima o Nordkapu ovaj pasus:

»Hrvatski boljar, koji se popeo na taj rt, pripovijeda: Prilično je prostrana ravnica na toj klisuri, mahovinom i po kojom biljkom obrasla. Gledaš li odanle natrag prema jugu i jugoistoku, eto ti puste ogromne ravnine, sniegom posute ili jezeri izprekidane, kako se izpresiecana zalivi i dragami prema moru čas diže, čas spušta. A baciš li oko na sjever i zapad, eto ti mora u cielom njegovom veličanstvu. Nigdje mu kraja, nigdje rek bi životu traga, osim jata galebova, koji su tuj nasred vode odabrali školj, da ga sasvim pokriju množinom svojom. Dugo nam se nije dalo maknuti odavle. Jedan bi se zagledao u pučinu, drugi kljucao čekićem po klisuri, da odkine kamenčić za uspomenu; gospođe teci amo, teci tamo, da uberu po koju biljku i kitice od njih savijaju, darujući se njimi međusobno«. —

Kažem, ne znam, tko je bio taj naš grof ili barun, kojega Hoić tako zvučno i široko slavenski krsti boljarom, ali on je imao pravo, jer je stvar sasvim ovakova, kako ju je on opisao.

Obilazimo brid klisure i zakrećemo u malu uvalicu Hornviken. Tamo »Mosken« spušta sidro i iskrcava nas čamcima. Na obali je nekoliko drvenih baraka s teškim kamenjem na krovu, da ih vjetar ne raznese. Na jednoj je natpis: Post, a na drugoj: Café Nordkap. Kavana i pošta kao simboli suvremene civilizacije groteskno se kočopere ovdje na rubu života i pustoši.

Spremamo se za uspon. Vidi se odozdo, da je vrhunac bistar, ali s lijeva, iz nekih uvala, povlače se vlažne krpetine magle, kroz koju mi sada imamo da prođemo.

Pećina je visoka preko trista metara. Gore vodi neobično strma staza, dijelom ukopana u zemlju a dijelom usječena u kamen, u formi oštre serpentine. Na pojedinim mjestima čak je i uže napeto, za svaki slučaj. Uspinjemo se u dugoj koloni, koja se sve više razvlači. Taj je uspon prilično naporan. Doskora se stane cijediti znoj, a hladni vjetar udara u lice.

U naborima jedne uvale ima čak i mali ledeni glečer, koji sa sobom nosi crno kamenje.

Za neko pola sata smo u magli, to jest u vlažnom studenom oblaku. Ne vidimo kud idemo; držimo se staze i smjera, što ga pokazuje uže. No, nije baš ne znam što, ali umara prilično.

Napokon smo gore na platou; tu se od magle ne vidi ni par metara. Idemo još pola sata uz

napetu žicu preko raskvašenog crnog tla i oštrog škriljevca i kremenastog kamenja. Ipak se atmosfera malo pomalo bistri. Možda ćemo imati sreće.

Konačno smo na mjestu. Tu nema magle, jer je raznosi britki sjevernjak. Na platou su nekakvi spomen-stupovi i ploče, pa opet pošta i čak dvije kavane drvenjare. Ali to se pušta s vida.

Najprije pogled.

Pogled je zaista golem, prevelik, brutalan.

Tri stotine metara ispod crne hridine teška masa sivog mora, što se gusto i zapjenjeno valja i udara tutnjavom o surovo nepomični kamen.

Nebo je naoblačeno, ali iznad horizonta je pukao uzak svijetlo zelen otvor, toliko širok da duž njega može kružiti sunce. Ne sja potpunim sjajem, jer ga magle ipak malo guše. Sja žuto, kao krupni zlatni dukat, a rubovi pukotine u oblacima crvenkasto su zažareni.

Svi vade satove bez prestanka i vrpolje se malo nervozno, jer izgleda da se magla s desna zavlači ustrajno sve bliže ovamo.

Konačno je dvanaest.

— Midnatsol!

Ponoćno sunce. Točno u ponoć obasjalo nas je sunce kao usred podneva.

Samo ta konstatacija. Drugo se ništa nije dogodilo. Čujem, da u zadnje vrijeme dolazi ovamo mnogo Hinda, koji tu ostaju sedmicama i o ponoći se klanjaju suncu. Prizor je takav, da bi se to moglo činiti i bez ikakvih religijskih pretpostavka.

Još smo gore neko pola sata, pijemo crnu kavu i grijemo se oko peći. Konačno je magla pobjednički zastrla i ovaj plato. Zakasnila je pola sata, da nam pokvari to malo veselja. Hiljade i hiljade su se već tako razočarale, a meni ih je žao zbog napornog uspona.

Razgledao sam malo vegetaciju. Ima nešto malo mahovine i trave, a iza jednog sam kamena našao neki sitni modri bezimeni cvjetić. I još nešto: ljubičice, obične poznate naše ljubičice, s onim divnim svojim mirisom, ali — žute boje. No, to do sada još nisam znao, niti sam šta čuo o tome.

Vraćamo se natrag, i meni se čini, da je spuštanje teže od uspona. Pa da, sad rade još neke mišice i tetive u stegnima i listovima. Osim toga traži se od čitavog organizma znatno veća koncentracija zbog sklizavog puteljka iznad ponorâ.

Dolje smo. »Mosken« diže sidro i okreće na zapad, sada definitivno u maglu. Nude nam kuhane ribe, ulovljene prije par sati. Mornari su se tako najeli, da se jedva kreću. Ipak je sve prošlo u najboljem redu, i nijedna senzacija programa nije promašena..

Ne za mene, ali ... Jadna mala Mrs. Stocker je bila toliko ispaćena od morske bolesti, da je ostala spavati na brodu u kabini rezignirajući na uspon, vidik, ponoćno sunce i sve skupa. On, Mr. Stocker, kupio je dolje na pristaništu nekoliko razglednica, nalijepio specijalne marke, udario na njih žig Nordkapa, pa onda legao i on u

kabinu i nastavio čitanjem nekog Wallaceova romana. Da, tako putuju Amerikanci.

Povratak je bez senzacija, bez nade, bez sadržaja, jer sada se više ništa ne očekuje.

Drugi dan, iza Hammerfesta, budno pazim na karti, kad ćemo proći kraj otoka Skjervö. Uspjelo mi je, da ga još jednom vidim, premda prilično izdaleka. Sad sam mahao maramicom prema pristaništu, ali nitko mi nije uzvratio. Uostalom, tu i onako nitko ne zna za rastanak i ostale događaje.

Popodne smo još jednom u Tromsö-u. Ništa se nije izmijenilo. Samo prvi put je bila noć, bar na papiru, a sada je dan. Zato su i svi dućani otvoreni, a jedan trgovac krznima stavio je nasred pločnika za reklamu golemoga ispunjenog sjevernog medvjeda, koji zacijelo već dugo vrši tu funkciju, jer mu bijela dlaka ispada, te je prilično olinjao. To međutim ne smeta neke moje američke suputnike, koji ga bjesomučno fotografiraju sa svih strana i smiju se tome kao djeca. Uvjeren sam, da će po koja od tih fotografija biti reproducirana u kakvom prekooceanskom ilustriranom magazinu pod senzacionalnim natpisom: sjeverni medvjed na ulicama Norveške.

Opet idemo dalje za par sati. Ovo je zadnja noć na brodu; sutra se sve nastavlja na željeznici u Narviku, na dnu Ofoten fjorda.

A šta je zapravo fjord, to nas uči već spomenuti i citirani hrvatski turist boljar ovako:

»Pogled na ono ogromno gorje i krševito otočje iz takova zatona možda je najveličajniji pojav prirodni. Upri okom lijevo ili desno, pa vidiš više sebe tik broda goru, koja ti se poput zida upravno ustubočila na visinu od hiljadu stopa. A digneš li oko malo više, eto pred tobom strašne goleti, sniegom i ledom obložene, kako strši u oblake. Na takih pak mjestih obala često priliči golemim bedemom tvrđave«.

Narvik je sav u čađi i dimu, isprekršten željezničkim nasipima i dugačkim mostovima. Odavle siječe pruga skandinavski sjever poprijeko, na istok do Botničkog zaliva, do gradova Lulea i Haparanda. To je sasvim industrijska pruga, koja iz sjeverno švedskog rudarskog bazena baca na oba mora lijevo i desno milijune tona željezne rudače ravno u utrobe lađa.

Narvik se dimi i crni; tu su velike i jake radničke organizacije s urednim domovima, knjižnicama i klubovima. To više nije turizam, to je znojni mučni rad i borba za opstanak. Ali rad se ovdje plaća u gotovu i omogućuje život.

Norveški dio pruge uz Rombake-fjord zove se ofotska željeznica, a švedski od granice kod Vassijaure dalje lapska željeznica. Vozim se tom željeznicom, a držim da ne moram spomenuti, da su i opet Stockerovi u susjednom vagonu! Odavde pa do Stockholma ima oko hiljadu šest stotina kilometara, svega 38 sati vožnje, ali i treći razred ima vrlo jeftine spavaće vagone, tako da se distansa može izdržati najednom.

Švedska se pojavljuje najprije u liku rigoroznog carinika, koji prekopava po mojim kovčezima i napipa neku bočicu, u kojoj ja još od Osla vučem sa sobom nekoliko kubičnih centimetara nekakve spirituoze, što sam je nabavio za slučaj morske bolesti. Carinik se jako uozbilji, jer to je »suha« zemlja, a baš na ovoj pruzi se iz Norveške drsko kriomčari alkohol. Tu nema nikakvog objašnjavanja. Moram platiti carinu — prvu carinu u ovih deset godina, otkada prelazim sve moguće evropske granice.

Prva švedska srebrna kruna, koju tom prigodom, pri mijenjanju, dobivam u ruku, još je iz dobrih vremena starog kralja Oskara II., i na njoj je natpis: Sveriges och Norges Konung. — Oni su 1905. pametno proveli rastavu, koja je protekla lako i brzo, kao u starokatoličkoj crkvi. Jedan narodni plebiscit, i — likvidacija dugogodišnje unije, koja je davala Švedskoj prevlast, a Norveškoj stalno nezadovoljstvo.

Već iz Narvika putuju sa mnom u istom kupeu dva Šveda. Obojica su mašinski inžinjeri, kako sam za čas saznao. Imam dakle na putu sreću s tom granom ljudi, već sasvim od početka.

Iza scene sa carinikom, koji je ubrao svoj namet i otišao, obojica ostentativno vade iz unutrašnjih džepova ogrtača omašne boce akvavita i žestoko iz njih potežu. Čini se, da su samo zato išli u Narvik, da se napiju. Hvale Norvešku, a psuju Švedsku, gdje osim piva uglavnom nema alkohola.

Stariji je pijan i šuti. Mladi, tek sasvim mladi inžinjer je na praksi u rudnicima u Kiruni; i on je pijan, ali s tom razlikom, da intenzivno pripovijeda i ispituje. U razgovoru sam mu rekao i to, iz kojeg sam kraja i zemlje.

Da, da, zanosi se on. Lani je u Stockholmu, gdje je on studirao, bila velika izložba čehoslovačke umjetnosti; njemu se naročito svidio arhitektonski odio.

Ispravljam njegove geografske pojmove i čini mi se, da me je shvatio. Dakako!

Dolazimo za čas na stanicu Rensjön, gdje na peronu stoji nekoliko Lapa u svojim karakterističnim crveno-plavo-žuto šarenim nošnjama.

Pita me mladi inžinjer, da li je istina, što je on čuo: da su kod vas u Bugarskoj seljaci ovako slično odjeveni u narodne kostime.

Sad mi je već dosta. Nemam snage, da mu još jednom iz početka tumačim tu zamršenu našu geografiju, i zato hoću da ga uništim historijskim činjenicama. — Da li on zna za svog nekadašnjeg velikog kralja Gustava Adolfa? — Zna, kako to ne bi znao! — Dobro. A da li zna, gdje je i kada je taj junački kralj poginuo? — Dakako, zna i to. Bilo je to u bici kod Lützena godine 1632. — Dobro! A da li zna, tko je ubio toga njihovog velikog kralja? Ne, ne, to ne zna, ne sjeća se pravo. — Dobro. Onda ću mu ja reći. U bitci kod Lützena 1632 ubili su kralja Gustava Adolfa — Hrvati. Da li dobro razumije: Hrvati. A ja, koji evo ovdje s njim sjedim u istom kupeu, pripadnik sam toga naroda, i nije nipošto isključeno,

da su u toj fatalnoj bitci kod Lützena sudjelovali i moji bezimeni pređi u bogzna kakvom banskom banderiju. No, dakle, da li smo sada na čistu s tim zamršenim geografskim pojmovima? I da li zna, s kime ima posla?

U to smo se zaustavili u stanici Kiruna, i moji su inžinjeri zaprepašteno pobjegli iz vagona. Ipak sam od njih saznao, da su Kirunavara i Gellivara golema industrijska područja, gdje se već stoljeća vrta i kopa željezna rudača u osamljenim hladnim bregovima.

Sumoran je i monoton čitav taj kraj. Gotovo sve do Stockholma pruga ide uz crne borike i breze, uz razlivene bezbojne sive vode, kroz magle i pokraj tihih stanica od crvene cigle, u kojima malo tko ulazi. Nisam još nikada vidio ovako jednolično lice zemaljske kore kroz nekoliko dugih širinskih stupnjeva. Samo borovi, voda, borovi, voda, bez prestanka i bez varijacija.

U Upsali su velike ljetne ferije. One hiljade studenata su se razišle kojekuda, i gradić je sasvim prazan i tih.

Izišao sam rano ujutro iz vlaka u svom poluzimskom odijelu s prslukom i ogrtačem i zašao u sunčane ulice. Nisam vodio računa, da sam u ova dva dana prevalio jedanaest širinskih stupnjeva, i iza prilično polarne zime našao se odjednom u vrućem ljetu. Pa ovo ovdje je gotovo naše žarko južnjačko sunce, što pali nemilosrdno, ma da smo još vazda sjevernije od Lenjingrada.

Uostalom, to se isto dogodilo i Mrs. i Mr. Stockeru. Nismo ugovorili sastanak, ali smo se ipak odjednom našli pred starom katedralom. I oni su u potpunoj svojoj »polarnoj« opremi, sa dvostrukim rukavicama i čarapama, u debelim krznima i sa svojim vunenim kockastim šalovima. Pozdravljamo se hladno anglosaksonski, ali onda se nasmijemo jedni drugima jer nam je vruće, jer se znojimo, i jer smo sasvim nedvoumno nasamareni klimatskom varkom.

Idemo u crkvu. Gotika krije u svojim visokim lađama uvijek mnogo hlada i svježine. Maître de Bonneuil se zvao meštar graditelj ove crkve, i on je tu na sjeveru uspio da dočara jedan amiensko-chartreski interieur s vitkim stupovima i vrtoglavo visokim gotskim stropom. Tu, u pobočnim kapelama, leže stari kralj Gustav Vasa, pa malo dalje mudri kancelar Oxenstjerna, mistik Svendenborg, grofovi Sture, biljar Linné, Katarina Jagelonska, — čitavi panteon švedske historije. To je ovdašnja znamenitost broj jedan.

Broj dva je biblioteka, u kojoj je izložen slavni Codex argenteus biskupa Ulfile iz IV stoljeća, sveska purpurne pergamene, koja je dobila patinu stare rđe, ispisana srebrnim i zlatnim slovima četiriju evanđelja. Još nekoliko prekrasnih biblija s golemim inicijalima, ogromni misali sa čvoravim debelim uglatim notama, pa čitav niz manuskripata i pisama i starih geografskih mapa. Tu bi se moglo proboraviti dane i mjesece, ali meni je vrijeme i suviše kratko odmjereno.

Inače se u Upsali ne događa ništa naročito, osim što u brijačnicama žene briju muškarce, i to prilično nesmiljeno, a parkovi oko univerze i biblioteke prepuni su crnih i smeđih vjeverica s dugačkim kitnjastim repovima, a one šetaju i skakuću po pustim stazama i tratinama, žmirkaju svojim crnim mudrim očicama, koje su nalik na crnu dugmad prišivenu na cipele. Skakuću, traže nešto naokolo, vesele su i živahne i očito se raduju životu.

Odlazim poslije podneva sâm. Izgubio sam negdje Stockerove, koji su otišli nekamo na lunch, jer je bio za to određeni sat. Trebao sam im ipak reći zbogom i zaželjeti im sretan put. Nisam ih pitao kuda idu, a ni oni mene, čak smo se i teško sporazumijevali na nekim i njima i meni stranim jezicima, ali toliko smo dana putovali istim putem, pa bi ipak bio red, da smo se bar oprostili. Tako sam o tome mislio na kolodvoru u Upsali i ne sluteći, da će mi se za taj oproštaj još nekoliko puta pružiti prilika.

Za jedan sat sam u Stockholmu.

Stockholm je sav na otocima i na vodi. Ta je voda neobična: nije slatka ni slana. Tu se jezera Mälaren slijevaju u morske zatone, i tako nastaje mješavina vode sasvim neobične mekoće i sjaja. Ta voda blista opalno i iridira, svjetluca kao čudnovato izlomljeno ogledalo, u kojemu se odrazuju visoki mostovi i fasade dekorativnih kamenih palača.

Preljubazni gospodin Carlson, veliki prijatelj Zagrepčana i stalni posjetilac naše zemlje, uzima me na svoj motorni čamac i vozi kroz stockholmske vode.

Subota je popodne. A od subote u podne pa do ponedjeljka ujutro vlada ovdje »engleska nedjelja«. Nakon šest teških radnih dana dolazi interval odmora i razonode. Vozimo se koji kilometar, a onda se zaustavljamo i gledamo.

Događa se nešto, što je nalik na veliku veselu pomorsku regatu. Cijeli Stockholm plovi u prirodu.

Desetak velikih bijelih parobroda prenakrcano je do krova ljudima. Onda veće i manje motorne brodice, bijele jedrilice, obični čamci, barke s veslačima, barke s kojekavim motorima apliciranim na krme, — stotine preraznih vodenih vozila, sve to brodi i jedri punim brzinama na jugozapad prema Vaxholmu i slavnim morskim kupalištima imenom Saltsjöbaden.

Regata jedri i plovi razvijenih jedara i upaljenih benzinskih motora, i dešavaju se male ad hoc utrke: tko će prije. Jedni prestižu, drugi zaostaju, ali sve plovi hitro i veselo istim smjerom. Brazde valova se sijeku, sudaraju i odbijaju, velika je vodena cesta sva uzburkana i zapjenjena, voda blista na suncu. Svi su brodovi i čamci svečano izvjesili modre zastave sa žutim krstovima što lepršaju na vjetru.

Voda štrca, i svaki je čas netko zapljusnut valom s lijeva ili desna. Čuju se mali prestrašeni vriskovi, pa hihotanje i smijeh. Kako su svi ti

ljudi, — stari ljudi i mladići i djevojke — iskreno veseli. Radosno se krijese oči, ruke se šire, usta žedno dišu svježi sunčani zrak.

Svi se međusobno pozdravljaju na sve strane i razmake, mašu rukama i maramicama i šeširima. Sasvim nepoznati ljudi koji na ulici i ne pogledaju jedan drugoga, ili koji možda po zakonima životne borbe tamo na kopnu kušaju jedan drugome podmetnuti nogu i uništiti egzistenciju, — ovdje se na vodi pozdravljaju iskreno i srdačno, kao na drugom nekom svijetu. Velika sveopća radost obuzela je poput zaraze hiljade ljudi istim čistim osjećajima.

Tako je malen, a ujedno i tako velik uzrok te radosti: pomisao na slobodu. Samo trideset do četrdeset sati slobode, ali one prave i ničim nepomućene dragocjene slobode u tihim njedrima prirode, daleko od pisaćih strojeva i nervoznih telefona i zadimljenih kontora i briga za komad kruha ili par cipela. Kako je tih nekoliko desetaka sati slobode velika i mudra stvar, i kako je ljudi piju dugim žednim gutljajima kao slatko jako vino! Kako robovi crnog urbanističkog životnog sistema znaju ovdje ljubiti taj mali intermezzo slobodnog disanja u prirodi!

Priroda stockholmske okolice zapravo je veoma jednostavna i nekomplicirana: mnogo razlivenih voda, a na vodama hiljada otoka i otočića zaraslih borovim šumama, s malim vilama i drvenim weekend-hotelima. A na svakom otočiću je bar po jedna pećina, na kojoj se može sunčati i

onda naglavce skakati u more. A uz to tišina, mir, malo vjetra i mnogo sunca.

Ali ne putuje čitava ova regata u hotele. Dobar dio vozi sa sobom šatore; iskrcat će se bilo gdje na kojem otočiću, razapet će platneni krov između borovih debla, kuhat će primitivan ali tim slađi ručak i večeru, bit će čitav dan u kupaćim kostimima, veselit će se dječji punih srdaca, vratit će se u ponedjeljak rano ujutro s malo tuge, ali sa mnogo radosnog iščekivanja nove subote, koja matematskom sigurnošću dolazi opet nakon šest dana sa svom svojom ljepotom i vedrinom mira i slobode.

Tako je to sada, za vrijeme kratkog švedskog ljeta, koje traje samo od lipnja do kolovoza. Proljeća pravog tu i nema, a jesen je duga, tmurna, kišna, bezbojna. Ali zima, gotovo šestmjesečna zima, opet je čitav niz velikih izleta u snijeg i led. Nekoliko sati vožnje brzim električnim vlakovima, i dolazi se u divnu Dalekarliju, nad kojom zimi blješti magična zelena polarna zora; kakvi su tu bregovi za ski, kakva široka zaleđena ploha jezera Siljan za sklizanje, jedrenje na sklizaljkama, saonice i stotinu drugih veselih stvari.

Da, ovdje ljudi žive tako, da imaju nešto od toga komadića svojih života. Vidio sam lučke radnike, koji su ručali bolje negoli hrvatski književnici. Prosjaka nema na ulicama, a ne zna se ni za nezaposlene. Izgubili su strahovite milijune u fantastičnim spekulacijama svoga kralja šibica, ali izgubili su ih samo oni, koji su ih imali. Na sjeveru, u velikom rudarsko-industrijskom bazenu

oko Lulee nisu doduše neki računi sasvim pročišćeni, policija je tu nešto izvlačila sablje i razgonila štrajkaše, ali Gustav V unatoč toga i svojih 75 godina mirno igra tenis, a njegova kraljevska braća i nećaci se bave arheologijom, pišu drame i slikaju. Sav taj švedski mir i red i civilizacija još daleko nije raj zemaljski, ali čitav taj kompleks pojmova, gledan iz jedne druge rasvjete, ipak se čini kao mali odraz sretnog i uravnoteženog života.

Stockholm rapidno raste prema milijunu stanovnika, pa prema tome snosi i sve posljedice velegradskog tempa, a prisiljen je da ima i svoje znamenitosti i atrakcije.

Iza nove gradske vijećnice, što je sva od crvene cigle, uz koju se plete divlja zelena vinjaga, ima mali park, gdje je postavljen spomenik Augustu Strindbergu. On je tu isklesan od bijela kamena u natprirodnoj veličini, ali sasvim gol golcat, prignute glave i namršten. To svakako treba vidjeti. Onda jedan muzej za historiju umjetnosti i veliki novi Nordiska Museet sa sjajno i nepregledno velikom etnografskom zbirkom, u kojoj je sve, počevši od lapskih saonica i udica pa do drvorezbarstva, kućnog tekstila i keramike. Pa onda Skansen, stockholmski specijalitet, neka vrsta kombinacije između zoološkog vrtića sa živim etnografskim muzejem.

Na poluotočiću Djurgaard učinjen je pokušaj, da se na prostoru od neko trideset hektara prikaže živa slika čitave Švedske. Tu su podignute pećine za medvjede bijele i smeđe, obori za sobove,

bazeni za ptice plivačice, prenesene su ovamo stare drvene crkve i seljačke kuće iz preraznih pokrajina, zasađeno je bilje i drveće sve od sjeverne zemlje lapske pa do južnog Smalanda, naseljene su po tim kućama čitave porodice, koje u svojim narodnim nošnjama ovdje imaju da rade svoje kućne poslove. Impresija je šarolika i jaka, premda dobiva tu i tamo malo cirkusko-menažerijski prizvuk, kad narodne nošnje prodaju u velikim daščarama poštanske razglednice i bazarsko biserje, u predvečerje plešu narodne plesove, pa onda sabiru dobrovoljne priloge limenim škrabicama. Ali građani Stockholma ipak su silno ponosni zbog toga svog Skansena.

Šetao sam po njemu sat, pa još jedan sat, i konačno sam izgubio pravu orijentaciju, pa sam nasumce zalazio lijevo i desno, i često ponovno prolazio istim stazama.

Konačno sam primijetio, kako me neprestano u nekoj distansi slijedi neki čovjek. To je bio neki ozbiljan stariji gospodin s naočalima, u crnoj pelerini i širokom šeširu. Pratio me već prilično dugo korak po korak, a kad sam ja zašao jednom stazom do krletke sa sjevernim lisicama, odakle nije bilo prolaza dalje, tako da sam se morao okrenuti i vratiti, gospodin me zaustavio.

Prvo pitanje, samo po sebi razumljivo: da li sam stranac?

Pa da, stranac, neke vrste turist na privatnom naučnom putovanju.

A kako mi se sviđa njihov Skansen?

O, da, jako mi se sviđa. Sasvim neobična i interesantna stvar.

Da, da, toga nema nigdje drugdje na svijetu, to imamo samo mi Švedi!

Mala stanka.

Onda me gospodin pita, da li sam sve vidio?

Kažem, da sam tu već dobra dva sata, pa mi se čini, da sam sve vidio.

A da li sam vidio lapski logor?

Ne, nisam. To jest, vidio sam ga u Tromsöu; ali ovdje još nisam.

No, ako izvolim, on će me odvesti onamo. Nije daleko, par koračaja, ali je sakriven iza drveća, pa se obično mimoilazi i ne primjećuje.

Dobro, otišao sam u njegovoj pratnji onamo.

Iduće pitanje: jesam li vidio kamenje s runama? Prave pravcate stare rune, samo su slova izvučena crvenom bojom, da bi se lakše mogla čitati. To jest — hehe — čitati ih i onako ne zna nitko osim kakvog profesora, ali ipak...

Tako sam vidio uz stručno vodstvo i tumačenje najprije rune, pa fazaneriju, zatim sove i ćukove, pa čak i obor s magarcima i još koješta. A onda je gospodin u crnom izvadio sat, velik krupan nikaljni sat, i konstatirao uz sitni »oho«, da je već blizu osam.

Bio sam u maloj neprilici, i u podsvijesti sam čitavo vrijeme koješta razmišljao, zašto taj stari gospodin u crnom ovako hoda samnom. — Po svoj prilici nije čuvar parka. — A možda i jest. — Ili je od one vrste ljudi, koja se u Italiji zove cicerone. — Samo ovdje je ovaj mnogo diskretniji i inteligentniji. Skansen je doista stručno poznavao kao svoj džep. — Očekivao sam da će sad zatražiti ono, što se fino zove honorar, i već sam razmišljao, koliko bi on mogao iznositi. — Šutimo. — Stanka.

On kaže, da sad mora kući, jer je osam blizu.

Stavim ruku u džep i čekam, šta će biti. — On ništa. — Izvadim kutiju i ponudim mu cigaretu.

Ne, najljepša hvala, on ne puši.

Opet stanka. Konačno on progovori.

— Da, prošla su moja dva sata, pače vrlo ugodno su prošla.

Sad ga ja direktno ali i malo uvijeno zapitam, koji je to razlog njegove tako izuzetne susretljivosti prema sasvim nepoznatom strancu.

Ah, stvar se odmah razjasnila, gotovo veselo.

Stari gospodin mi je otkrio, da je on penzionirani nadučitelj i da ima kronični bronhijalni katar, pa mu je liječnik propisao, da svaki dan dva sata šeće po svježem zraku, najbolje između drveća crnogorice. On je odabrao Skansen kao najbliže i najprijatnije takvo mjesto i šeta tu već nekoliko mjeseci, sve dobro poznaje, i gotovo mu je dosadno. Pa je upravo sretan, kad se namjeri na kojega stranca, kojemu može da pokaže taj lijepi njihov Skansen, i tako mu brže prođe dugočasno vrijeme. No on se nada, da će mu njegov katar do jeseni sasvim nestati.

Srdačno se rukujemo i opraštamo, ja mu zahvaljujem, a on odlazi kući mirnim koracima ra-

zmišljajući, da li će i sutra imati ovdje u Skansenu tako dobar lov i opet nekako protući svoja dva sata po liječničkom receptu.

Naveče su i tu, kao i u Oslu, ulice pune mirisa lipâ, sviraju muzike po vrtnim restoranima i gore užarene cijevi rasvjetnih reklama. Mnogo ljudi hoda ulicama, ali razgovaraju glasno i smiju se. Noći su gotovo sasvim parisko-bulvarske.

Da, noći. Konačno se tu vide dva sata prave noći, čak i nekoliko zvijezda nakon dugog vremena. To su već zadnji dani srpnja.

Treba natrag. Prošao je i opet jedan kratak mjesec lutanja u dugačkoj jednoj godini. Ako još jednom budem dolazio ovamo, vratit ću se samo na akvarelne Lofote, jer to je ipak najdublje i najljepše od svega.

Jednog ponedjeljka prije podne sjeo sam na vlak. U istom su kupeu već sjedili moji neizbježni Stockerovi, koje sam uostalom jedne večeri sreo u jednom dosadnom stockholmskom cirkusu. Ni ovaj put se nismo dogovorili, ali smo se sreli. No to je bilo doista zadnji put. Putovali smo zajedno do Berlina, ja onda dalje u Prag, a oni u Bremen na jedan veliki Lloydov parobrod, koji će ih lijepo vratiti u New-York, gdje će razviti svojih hiljadu fotografskih ploča i filmova, pokazati lapske cipele i pričati smiješne i nečuvene stvari o toj staroj »Jurop«. Mada su oni za mene nemoguć tip ljudskih bića, a vjerojatno isto tako i ja za njih, mi smo se bili gotovo zavoljeli. Čudna nelogičnost naših susreta tako se uporno i nametljivo igrala

s nama, da smo joj se konačno morali prepustiti s rezignacijom.

Prošli smo do noći južnu Švedsku, kroz mnogo gradova, koji se svi zovu isto, samo malo drugačije: Norrköping, Linköping, Jönköping, domovine šibica i još kojekakvih drvca.

Kasno smo u noći sasvim na jugu u Trälleborgu. Ovdje nas čeka velika prijevozna lađa »Konung Gustav V.«, na koju se naguralo čitavih dvanaest vagona da preplove Baltik, pa da se onda raziđu po različitim kontinentalnim gradovima.

Tu je već sasvim crna noć, i kad smo zaplovili u mrak, za nama je raskošno zablistala stotina preraznih užarenih svjetionika trälleborških zeleno, žuto i bijelo. U noći sam došao ovamo, doživio sam veliki neprekidni bijeli dan, a sad se opet vraćam u crnu noć.

(1932)

PRED KINESKIM RATNIM SUDOM

Ludo sam želio, da rani dolazak ovogodišnjeg novog proljeća dočekam u pokrajini Ngan-Hwei, na obalama jezera Tai-hu, gdje su poljane riže već tako davno zelene, i gdje crne divlje guske već zaljubljeno savijaju gnijezda u bambusovim šikarama.

Opet su mi jednom dosadili ti proljetni dani u ovom našem gradu, gdje se u te svečane blagdane uvijek jednako kestenovi zeleno okite na starom Prilazu, zadršće po koje novo crveno pero na prošlogodišnjem prebojadisanom šeširu, a tek gdjekoje oko zasja blistavije i zanosnije.

Sve je to za mene malo i premalo, jer ja o svakom mladom proljeću mislim mnogo više i važnije. Zato sam naglo i bez oklijevanja ostavio ovaj naš grad upravo u oči proljeća, i — izgovorivši moćnu riječ svoje tajne čarolije — za nekoliko se trenutaka iskrcao u Šanghaju. Ne bih odabrao taj put, da nije bilo prijeke nužde: do obala jezera Tai-hu ne može se kraćim putem, osim preko Damira i Altaja, ali tamo još vijaju planinski snijegovi u dubokoj studeni zime.

Iskrcao sam se dakle u Šanghaju.

Odmah, pri mom dolasku, desila mi se čudna stvar, koja se je tek kasnije objasnila. U mutnoplavim vodama Jangtsekianga usidreni japanski admiralski bojni brod »Idzumo«, na kojem je rezidirao general Širakava, opalio je u času mog stupanja na kopno dvadeset i jedan počasni hitac iz svojih najdalekometnijih topova.

»Idzumo« je pucao tako, da je njegova gvozdena trupina sva grčevito drhtala, a dvadeset i jedan bijeli oblačić dima digao se kao dvadeset i jedan balon ravno u rumeno nebo toplog azijskog sumračja.

Sav se Šanghaj stravično stresao na ovu kanonadu, koja je preostale stanovnike već duge tjedne tjerala u očaj i u duboke mračne podrume, podzemne rupe i ulične kanale. Sve, što je bilo živo, nestalo je bez traga.

Tako sam se iskrcao na posve praznom pristaništu. Naokolo nije bilo nikoga, da mi zaželi dobrodošlicu, da mi stisne ruku, da mi progovori bar jednu jedinu srdačnu riječ.

Stajao sam sâm samcat na pustom keju i gledao, kako je iznad mene još uvijek bijeli topli dan, mada je prebijena kazaljka mog starog slupanog zlatnog sata tvrdila, da je sumrak blizu.

Grad panički šuti; svi su prozori polupani i zjaju kao crne mrtve slijepe oči; zidovi su na kućama popucali odozgo dolje; krovovi su slomljeni i srušeni; jednoj se kući odlijepilo čitavo pročelje i srušilo dolje na pločnik, pa se kuća vidi kao kakva otvorena krletka s pretincima, u kojima još uvijek stoje neki stolići i divančići i

ormarići, pa čak i jedan klavir razbijenog zubala. I neki zidovi bašta su porušeni, ali u njima debeli i teški grozdovi jorgovana bujno cvatu i slatko mirišu. A na ulicama leže krhotine granata, zapleteni čvorovi zarđale bodljikave žice, polomljene puške, prazne kožnate vrpce mitraljeza, a kamene su ploče poštrcane crnim mlazovima natrule krvi.

Boli me ova krv u proljetno sumračje, ja pokrivam oči rukama, i slijepo i gluho prolazim kroz pusti ukleti mrtvi grad. Idem kao mjesečar, — ne, ne ću da znam ništa, ja hoću daleko napolje u proljeće, gdje na obalama jezera Tai-hu riža bujno klije i zaljubljene divlje guske sjede na gnijezdima.

Idem dugo, dugo, a onda pljesnem dlanom o dlan: možda će se iza nekog ugla ipak pojaviti rikša, da samnom odjuri kao vjetar, daleko, što dalje. Plješćem dlanovima, moj pljesak odjekuje zvučno u kamenoj praznini, ali nikoga nema. Da, paljba »Idzuma« me je odala, zacijelo.

Pa dobro. Ništa. Idem pješke. Dalje, samo dalje, što dalje, na zapad. Tamo je proljeće, tamo još nije zemlju zagazila živinska noga pobješnjelog vampira rata.

Samo dalje, dalje.

Dan ugasne; netko ga je odozdo s nebesa udunuo, i u isti je tren prebacio preko mene i preko svega debeli mekani gusti baršun noći.

Ali meni ne treba ni kompas ni zvijezda polarnica. Ja dobro znam, gdje je u tihom oštrom šašu i na blistavom zrcalu razlivenih voda duboko

sakriveno proljeće. Ono me čeka radosno i strasno, kao moja draga ljubavnica.

Meni ništa ne treba, jer moji koraci i u noći znaju svoj smjer.

Sati su prošli, dugi su sati prošli, a ja nisam ni jednom posrnuo niti sam izgubio svoj put. Mjesečari tako hodaju po hrptovima strmih krovova i ne padaju. Ne, ne treba ni očiju ni pipanja štapom.

Išao sam dugo, dugo sam išao, a noć je bila crna, crna je bila noć. Ne znam ni koliko. Umor me je polako hvatao za koljena, ali ja sam išao, nisam vidio kuda, ali znao sam dobro kuda.

Onda su se odjednom naglo razderale guste noćne koprene nebeske, i zeleno je praskozorje kao nagli plamen magnezija planulo iznad mene i svega. Da, ipak sam bio smrtno umoran, ali ja nisam želio ni san ni krevet ni topla ženska stegna, već samo malo mirisnoga čistog prozirnog kitajskog proljeća.

— — — — — — — — — —

— Sto-o-o-o-ooo j!

Stao sam, podignuvši ruke visoko na predaju.

Bio sam već daleko izvan grada, negdje u širokim ravnim jutarnjim poljima, kroz koja su se vukle crne jaruge rovova i opkopa. To je bila prva bojna linija japanskih pomorskih strijelaca, koji su tu ležali u zemlji iza nasipa s puškama pored desnih obraza.

Stajao sam nepomično uzdignutih ruku, u ranom praskozorju, sve dok me netko nije povukao za rub kaputa i odveo pred nekoga. Pogledao

sam ga: mlad oficir s revolverom o pojasu, tako strašno mlad, možda mu je sedamnaest godina, epolete su mu još sjajno zlatne, sav gori od mladosti.

On podigne ruku na kožnati obod kape:

— Zastavnik Kawakami od treće divizije pomorskih strijelaca, komandant ovog sektora. Kamo?

— Preko, daleko, dalje, na zapad. Na obale jezera Tai-hu, na doček proljeća. Pjesnik S. B. iz Hrvatske.

Zastavnik udari petama, a cijeli njegov vod skoči na noge i oda mi počast stegnuvši puške uz ramena.

— Vama je prolaz slobodan. Imamo instrukcije s admiralskog broda »Idzumo«. Izvolite, ako hoćete.

— Hvala vam, zastavniče! — Pružim mu ruku, a on je stegne tako srdačno i toplo, da bih rado ostao uz njega. Ali nije se moglo, žurilo mi se. Ja sam morao dalje, na zapad. Premda...

U maloj zabuni sam slegnuo ramenima i prestupio japanske rovove. Sunce se već negdje dizalo iz dubokih voda Žutog Mora i bacalo prve zrake jutarnjeg požara po namreškanim opalnim nebesima.

Ne, nikako se nisam mogao zadržati, ma da je pogled zastavnika Kawakamija usrdno molio, da u njegovoj kaverni popijem čašu toplog čaja. Ne, morao sam dalje.

Išao sam dalje preko širokog polja, i noge su mi duboko upadale u crnu masnu zemlju sve do

gležnjeva. Trebalo se žuriti, jer proljeće ne može dulje da me čeka. Oh, ta proljeća, kako nemaju smilovanja samnom!

Išao sam dugo, ne znam koliko. Onda sam se našao pred drugim rovovima, u kojima je bila ukopana predstraža XIX kineske armije. Prije toga sam se osvrnuo: zastavnik Kawakami mahao mi je iz daljine svilenom lepezom. Odmahnuo sam mu rukom i u sebi rekao: do viđenja.

Stajao sam pred vojnicima žutoglavim kao narandže, iskešenih zubiju, s puškama u rukama. Ah, te puške u rano jutro.

Pitaju me, kuda i kamo i zašto idem.

Odgovaram:

Preko, daleko, dalje, na zapad. Na obale jezera Tai-hu, na doček proljeća. Pjesnik S. B. iz Hrvatske.

Čim je palo moje ime, vojnici XIX armije baciše se na mene s radosnim urlanjem, prevališe me na zemlju, svezaše mi ruke i noge užetima, a oči mi prekriše nekom crnom krpom. Nisam se ni branio. Ipak sam čuo, kako je u taj tren s japanskih rovova zaregetao bijesni lavež mašinskih pušaka, ali bilo je prekasno, više nije imalo smisla...

Nisam još uvijek razumijevao ništa. Prošlo je u mraku možda mnogo sati, a možda samo i minuta. Čuo sam pucnjavu i divlje povike. Japanci su zacijelo, u nakani da me spase, izvršili napadaj, ali čini se da su bili odbijeni. Odnekale, iz blizine čuli su se jecaji i stenjanja smrtno ranjenih.

Hiljadu zagonetka jurilo je mekanim spiralama u koštanoj kutiji mog mozga, ali odgonetke nije bilo. Predao sam se usudu...

Kad su mi skinuli krpu s očiju, ja sam u nekoj mračnoj niskoj sobi bez prozora stajao svezan pred zelenim stolom, na kojemu su plamsale dvije žute voštanice.

Za stolom je sjedio general Feng, zatim jedan konjanički potpukovnik, jedan artiljerijski major, dva poručnika avijacije i dva narednika. Njihova žuta lica bila su u svijetlu voštanica nepomična, kao tvrde sadrene maske. Iza mene dva vojnika s nataknutim bajunetama.

— Ratni prijeki sud započinje zasijedanje, progovori general, pogleda svojim crnim očima u moje plave oči, a izjedeni mu se zubi pasji iskese. I zubi sviju oficira se iscere na mene.

— No, govorite, vi japanska uhodo!

— — — — — — — — — —

Dugo sam govorio o svemu, kako mi je proljeće u našem gradu dosadilo, kako sam htio da ga dočekam svečano i radosno ovdje, na obalama jezera, uz rižu i bambus, i...

Sud se neprestano pogledavao značajno i pokazivao koštana zubala iza pomodrelih usana.

— A mahanje lepezom zastavnika Kawakamija? — pita me konjanički potpukovnik drsko i sumnjičavo.

Ja objašnjavam, predem misli, razvijam veliki i dugački govor o svojoj nevinosti. — Ja japanski špijun? Pa to je apsurdno! Ta je misao od mene daleko milijune milja. Ja sam za slobodu naroda,

protiv sviju osvajača. Živio kitajski narod! Živila kitajska sloboda! Živio veliki slobodni i mudri Kitaj!

Govorio sam u zanosu i vatri, jer sam osjećao kako se uz zglobove mojih svezanih blijedih ruku budi proljeće. Ah, meni se zbog toga proljeća tako žurilo, da nisam ni dospio da kažem sve ono, što bih inače htio i znao da kažem o slobodi naroda.

Ali surovo i grubo me je prekinula jedna gesta generala Fenga, koji je otvorio ladicu stola i bacio preda se neku oveću svijetlosivu svesku, otvorio je, prolistao, pogledao me zlobno, a onda stao čitati:

»Savremenik« broj 6—7, godina XVII, str. 297:

O Mikado Hiro-Hito, Gospodine Care, Sine Sunca!
Ti si moćni gospodar zemalja dalekih Istoka i Juga,
I — tek u sanji — moj. — — —
Ja se duboko klanjam Tebi, Care moj!
Kleknut ću, Care, do nogu tvojih,
Poljubit ću papuču Tvoju od zlatnog brokata...

— — — — — — — — — — — — — — —

— Radi te vaše »Pjesme Caru Japanskomu« sinoć je ispaljen dvadeset i jedan hitac sa »Idzuma« pri vašem dolasku u Šanghaj. Mi znamo sve! Ali u ovaj čas vi ste, okrivljeniče, u Kitaju!

Ostao sam poražen, bez riječi i argumenata, i vidio sam, da sam doigrao.

General Feng je dalje bio kratak: sasvim jasan slučaj veleizdaje i špijunaže. Ipak me pita, da li imam šta da primijetim.

Stao sam govoriti o svojoj mladosti, ah, bilo mi je u doba pisanja ove pjesme tek devetnaest godina, a čeznuo sam za daljinama, za istočnim noćnim rosama, u dane kad...

— Ne lažite, orden ste japanski htjeli dobiti, — Kunto Šolai, orden izlazećeg sunca drugog stepena! Ne lažite, vidim vas naskroz, izdere se na mene general Feng. — Napolje! Ratni prijeki sud prelazi na vijećanje.

Izveli su me vojnici s bajunetama u predsoblje, i ja sam ugledao kroz neka odškrinuta vrata, kako je vani već puno bujno sunčano prijepodne. Sigurno se taj cijeli nesporazumak objasnio, pa će me pustiti. Mene već peku užeta na rukama, a osim toga žuri mi se strahovito, jer proljeće na jezeru Tai-hu ne može da zaustavi svoj svečani nastup, kao što ni žena rodilja ne može da zaustavi svoje trudove. — Ah, to ludo, tako blizo proljeće.

Odveli su me natrag pred zeleni stol i žute voštanice. General Feng je stajao, stajali su ukočeno potpukovnik, major, poručnici i narednici.

General podigne komad pergamene i pročita, da je po prijekom ratnom sudu XIX armije S. B., pjesnik iz zapadnih krajeva, zbog veleizdaje osuđen na smrt. Osuda se ima izvršiti u roku od dva sata. Egzekucija se povjerava 6. četi pod komandom poručnika Kwang-Luna.

Ne bojim se smrti, ali grozne me je kineske smrti strah. Iz dubina zavičem kao utopljenik:

— Protestiram! To je zabluda! Strašna zabluda! Pravno umorstvo! Protestiram! Apeliram! ... Telegrafirajte maršalu... Hitno... D-depeša i RP10... Smjesta... To se mora razjasniti... Apeliram... Protestiram... Ne ubiti... ne - e - e — — — — — — — — — —

Opet sjedim svezan i sam u mračnoj komori, a sekunde jure stežući omču oko mog vrata sve čvršće i čvršće. Ipak slutim slamku nade: Feng je kršćanski general, on u ovom važnom slučaju, unatoč prijekog ratnog suda, ne smije da me justificira bez maršalovog odgovora. Jer slučaj nije tako jednostavan: mikado Hiro-Hito će zbog moje nevine glave nasrnuti na kitajske provincije svojim vojskama kao divlji vepar, kao tajfun i uragan, flote će podići i armade i osvetit će moju čistu svijetlu krv. I zemlje skandinavske će zbog mene prekinuti svaku obazrivost prema državi Zmaja, slobodna će Irska mobilizirati, a o Sumatri, Ceylonu i Svalbardu da i ne govorim! Te su mi sve zemlje prijateljski sklone, i ja za njih značim više nego nešto. Pa moja bi glava dovela do neslućenih komplikacija. Maršal dobro zna, da bi se strahoviti požar razlio njegovim zemljama, on ne smije prkosno dobaciti rukavicu jednom svijetu, koji je moćniji od njega.

Ne bojim se smrti, ali znam, da je kitajska smrt strašna. Oh, šta se sve tu ne čini s čovjekom, prije no što se pretvori u tvar. Ne, ne, ne, to ne smije i ne će biti!

Ponovno su me izveli pred zeleni stol i žute voštanice u mračnu sobu. Opet je cijeli sud stajao na nogama, mirno, ukočeno.

Feng je u ruci držao depešu, što je upravo stigla iz Nankinga, i pročitao ju je hladnim, udvornim, generalskim glasom:

»GENERALU FENGU. POTVRĐUJEM OSUDU PRIJEKOG RATNOG SUDA XIX ARMIJE U CIJELOSTI I POJEDINOSTIMA. U KITAJU SE ZBOG PJESME MOŽE POSTATI MANDARIN, MARŠAL I CAR. U KITAJU SE ZBOG PJESME MOŽE BITI OSUĐEN NA SMRT. IZVRŠITE OSUDU NEODGODIVO.

ČANG-KAJ-ŠEK«.

— Neka poručnik Kwang-Lun sa 6. četom izvrši nalog. Sud je završio zasjedanje. Izvedite osuđenika.

Proljeće se bilo u taj tren rodilo na obalama jezera Tai-hu. Dakle je prekasno.

— — — — — — — — — —

Sad više ne znam, da li je pala moja glava, ili se to razbila neka moja mjesečarska sanja, ili bi sve to moguće i bilo upravo ovako.

Tko mi ne vjeruje, neka pročita onu moju pjesmu, i neka je nada mnom razdere u komade. Ja sam je se odrekao. Kitaj me je osudio pravedno, jer u njemu se zbog pjesme može biti osuđen na smrt. Ali ja ipak uza sve to na koljenima kličem novu svoju visoku i zanosnu himnu njegovoj slobodi.

(1932)

POLJSKI GRADOVI, ŠUME POLESJA

Stotinu i jedno lice ima zemlja Poljska, unatoč one velike ravnice, koja na geografskoj karti izgleda tako jednolična i monotona. Ne, mnogo, mnogo više lica. Dakle je svejedno, koja se brojka napiše. Gradovi poljski — mada zemlja pripada toj našoj Evropi — divergiraju po svojim licima toliko, kao da su na različitim kontinentima. To je prvi i posljednji dojam, što mi se utisnuo u moja opažanja.

Iza granice vidjeh najprije tamnozelene obronke Beskida, sve u crnim borovima i arišima zlatnosmeđih debala. Ariši su me mnogo i često pratili uz sve dugačke pruge, a isto tako modri travnici i svjetložuta raž.

Prvom je gradu, u kojem silazim, ime Kraków. A prva nezaboravna vizija wawelska katedrala sa svojim kapelama, što su okrunjene kupolama kao dragocjenim mitrama u fantastičnoj polihromiji: žeženo zlato, pozelenjeli stari bakar, mutno i blistavo srebro. Svaka simetrija i jedinstvo arhitektonskog reda ove katedrale zanosno su prezreni i narušeni. Sedam stilova, ah, ne, mnogo više, tu

su udarili svoje pečate, zadirući nemilosrdno jedan u drugi. Temeljne romanske zidine iščaurile se preko gotičkih svodova i renesansnih arhitrava u fino cizelirane barokne tornjeve. Teško je za to naći pravu formulu. Ima samo jedna, približna: ludo smioni fanatizam dugih generacija, fanatizam stvaranja i oblikovanja, koji ne pozna ni nemogućnosti ni granica. Dolje u kripti katedrale počivaju u miru olovom zaliveni sarkofazi, puni kraljevskih skeleta; ispod betoniranih svodova je mrak, a gore na najvišim zlatnim križevima tornjeva blješti sunce već stoljećima. Na Wawelu miriše tamjan crkve katoličke i povijest ove davne katoličke kraljevine, katoličkije od same Španije. — Wawel — Wawel —, to je riječ, ne, to je pojam i simbol, što udara kao zvuk tučanog zvona nad poviješću čitavog naroda, izazivajući uzbudljive asocijacije beskrajnih blistavih krunidbenih povorka: zlatna žezla i krune, crveni stijegovi s bijelim orlovima, helebarde s barjačićima, grimizni ornati, grbovi i amblemi na štitovima, gregorijanski korali u sviralama orgulja, litanije, srebreni panciri, kacige s paunovim perjem, mačevi, a uz to zvona, zvona, zvona, pa onda odjednom topot konjskih kopita i očajna kavalkada na jug, na pobunjene Tatare i Kozake, — na istok, na nezasitne pravoslavne kneževe i bojare, — na sjever, na osvajalačke švedske armade, — na zapad, na razbojničke pruske i saske ritere. I tako kroz hiljadu godina, bez prestanka i bez nade. A dolje ispod wawelskog grada pomalo se truse i raspadaju stari zidovi okruženi zelenim parkovima, a u nebo se zabadaju tornjevi tridesetak crkava, između kojih odnosi krunu — a doista i nosi zlatnu krunu na zvoniku — kosciól Marjacki sa svojim čudesnim drvenim žrtvenikom majstora Wita Stwosza. U domu knezova Czartoryskich vitrine su pune sedefa, kameja, srebra, minijatura, a sa zida turobno i ozbiljno gleda jedna predivna Lionardova dama s bijelim zerdavom. Skoro sam zaboravio na wawelske kraljevske zelene i žute goblene i na harmonične kolonade u dvorištu Bibljoteke Jagiellonske, a i na crne židovske kaftane u predgrađu Kazimierz; ali tko bi to sve u jednom dahu rekao i pamtio! Sve je to samo Kraków. Oni jednu nedavnu pobjedonosnu bitku — maršal Pilsudski contra crveni gardist Tuhačevski — zovu čudom nad Wislom. Ali prvo je čudo nad Wislom Kraków, to jest Wawel, a onda još jedno među mnogima: Torunj sa svojim crvenim crkvama. No o tome kasnije, za čas.

Najprije slijedi Czenstochowa sa svojim rafiniranim pavlinskim barokom u crkvi na Jasnoj Góri. Samostanske zidine, nakindžureni zvonici, čudotvorna Madona iza zlatnog zaslona, trista hiljada hodočasnika na Veliku i Malu Gospu, slavenski Lourdes, velika, velika Bistrica, — a iznad svega dječačke asocijacije na hiljade mrtvih Šveda g. 1655 i hrabrog priora Kordeckog, s kojim nas je Sienkiewicz očaravao. Danas tu više nema protušvedskih lumbarda, tu dominiraju trgovine devocionalija uglavnom s poslugom u kaftanima. Ali bijeli plastični štuk na crkvenim svodovima i freske na zidovima vrlo živo sjećaju

na radove naših zaslužnih pavlina u Lepoglavi, Purgi i Belcu.

Onda za nekoliko sati Warszawa. Ne znam, ali meni se neprestano pričinja i ne mogu se oteti dojmu, da taj grad nešto krije iza svojih prozora, portala, izloga, šaroliko koloriranih fasada starih domova na Ryneku, i iza krošnja hiljade svojih mirisavih lipa u alejama i parkovima. Da, taj grad kao da nešto taji i krije. Nikako da pokaže svoje pravo lice. Baca na ulice milijun stanovnika i pulzira velegradski, ali iza svega toga nešto ostaje nejasno i zagonetno. Gledam Warszawu u predvečerje, s druge obale Wisle, iz Prage. Fina crvena prašina treperi na tornjevima, krovovima i zvonicima, na Wisli se dime parobrodi, a čak se i bijeli po koje kvadratično jedro, vlakovi tutnje gvozdenim mostovima, karmin i žarki cinober razlili se po koprenama dalekog horizonta, — evo tu je preda mnom čudesna silhueta nečeg starinskog i milog, nečeg blizog i dohvatljivog. Dugim i brzim koracima jurim iz Prage preko velikog mosta prema toj silhueti, ulazim u nju, hoću da je doživim, ali ona odjednom nestaje. Šta je to? Ne znam. Ušao sam u silhuetu, a sad je odjednom nema, — nema ni rumenog neba, samo se razmahuje i štekće milijunski grad sa svojim bezličnim velegradskim tempom. Shvaćam pomalo heraldički amblem toga čudnovatog grada: u grbu mu je sirena. Obnavlja se stara priča o mamljenju i vabljenju, svileni zvuk fino zuji, a onda se odjednom raspline i nestaje. Sirena je plisnula srebrnim ribljim repom, pokrila dojke rukama i zaronila u plavu majku rijeku. Na ulicama ostaje strahovito stvarno drndanje kola, topot ulana, moljakanje prosjaka, zuj automobilskih motora i ženski smijeh. Da, sve su ulice u svima velegradovima sasvim iste. Da, da, tako se sirena poigrava sa došljacima i prolaznim putnicima, i krije pravo lice svoga grada. Ali još me nešto ovdje stalno i strašno progoni. Progoni me vizija careva kozaka s karabinkom i nagajkom, koji tu stoji na svakom uglu i raskršću, a nije tome ni tako davno, što je nestao. Kozak, gubernator, špijuni, atentatori, pa onda plotuni i užeta na Citadeli, gdje su legije mladića hropćući izdisale za slobodu. Narod se brisao sa zemlje. Ali matere su djecu učile očenaše na jeziku svom starom. Da, tu je svaki kamen poškropljen i omašten krvlju. Kozak je sjekao i pucao u ime cara, reda, mira i svete pravoslavne Rosije. Na trgovima nema spomenika. Otprije stoji samo kralj Zygmunt na visokoj renesansnoj koloni, pa onda Mickiewicz i Kopernik. Ali o nekoj pa i minimalnoj artističkoj ili barem artizanskoj vrijednosti tih bronca nema ni govora. Uostalom, Warszawa kao da nema sreće sa spomenicima. Podigli su ga nedavno svom Chopinu. Ilja Erenburg reče o njemu zlobno-reporterski: idiot pod pomahnitalom vrbom.

Da, nema spomenika, jer kozak nije dopuštao kult duha narodne prošlosti. Ali kad već nisu smjeli čak ni loše kipove podizati na ulicama, iznašli su nešto drugo: crkve. Crkve su pune spo-

menika u formama spomenploča, reljefa, slika i tekstova, koji odaju počast vođama i učiteljima. Tako su izigravali kozake i gubernatore. Špijunaža je cvala nevjerojatno, nečuveno i neviđeno. Svaka je pojedina kuća tu imala svog špijuna, odnosno policajnog konfidenta, koji se je zvao vratar. On sjedi još i danas u svakoj kući iza staklenog prozora i broji i mjeri one, što ulaze i izlaze. Pored toga se u Warszawi primjećuje još nešto: nema ulica, ili tek iz najnovijeg doba, s historijskim imenima. Nije se smjelo vidjeti i znati, da narod ima svoju historiju. Ulice imaju još i danas u velikoj većini sasvim neutralna, često groteskno besmislena imena. No, Duga, Kratka, Velika, Mala, — to još ide kako tako. Ide i Pekarska i Tesarska i Kovačka, ali čemu Topla, Hladna, Gavranova, Guskina, Ždralova, Vučja, Žablja? To se može razumjeti samo onda, ako se zna, da je u Belvederu sto godina sjedio carski generalgubernator, a na svakom uglu i raskršću stajao kozak s karabinkom i nagajkom, dok su u Citadeli škripala užeta i odjekivali plotuni. A slijepa i polugola sirena pritajivala je riblju krv u svome studenom srcu i očajno lomila ruke. Da, ni starih muzeja nema u tom gradu, koji nije smio imati prošlost, i koji sve to danas prikriva svojim milijunima na ulicama, svojim crvenim tramvajima, neonskim reklamama, automobilima i stotinama novina. Ali ima kuteva i zakutaka koji ipak nisu izbrisani, i koji govore o davnim danima pokojnih kraljeva, senatora i heroja. Ne, jedno stoljeće ipak nije moglo izbrisati onih ne-

koliko starijih i sadržajnijih, u kojima se događala, gradila i kovala ta danas toliko ismijana i izrugana povijest, od koje doduše ni jedan siromah ne postaje bogatiji, a ni jedan gladan sitiji, ali koja je ovdje, na ovom mjestu, imala pravo barem da bude sasvim hladno i stvarno registrirana kao dugački anal pokojnika, mučenika i žrtava vjere u jednu bolju i svjetliju budućnost.

Drugo je čudo na Wisli rijeci Torunj: široka svježe zelena obala, kao tanjur salate, a na njoj grad od crvene, intenzivno crvene, triput ponavljam, crvene opeke. Nadvislanska gotika stvorila je tu čudesa, neopisive stvari. Stari ratusz, sveti Jan, Djevica Marija, sveti Jakov, zidine i gradska vrata, ruševine križarskog burga, — čitava velika prošlost od mrko crvene opeke. Kamenu ni traga, sama opeka. U gradiću je tišina, što podsjeća na mrtve gradove flandrijske Brugges i Gand. Crkve su fantastične. Kako se vratolomno dižu te gole crvene stijene, formirajući potpornjake, lukove, tornjiće i fiale u smionim ciglenim konstrukcijama. Izvana su crvene, a iznutra sivo bijele. U njima stoje glomazni poligonalni piloni kao jarboli, što se tek na svojim vršcima sasvim ispod svodova rasprskavaju u lepezaste, mrežaste i kristalinične sustave rebara, koja nose svodove, nabujale kao šatorska platna. Tvrda i teška materija pretvorena je u zračne oblake. Vrtoglavica muti pogled uzdignut u vi-

sine. Ne, te su konstrukcije svodova sasvim nevjerojatne, prkosne, drske, one stavljaju na glavu čitavu logiku arhitekture, one opekom parodiraju kamen. Da, to je nadvislanska gotika. A u tim gotičkim crkvama nabujale su šume kićenih drvenih žrtvenika; barok i rokoko. Žrtvenici se savijaju od rezbarija i ukrasa kao krošnje prezrelih voćaka. Takav se zamišlja raj zemaljski ili nebeski. Stupovi, kapiteli, volute, arhitravi, sve je prepuno svetaca u ekstatičnim baroknim atitudama, anđelčića u golotinjama poganskih putta, snopova pozlaćenih sunčanih zraka, plastičnih srebrenih oblaka i onih školjkastih kovrčica, rešetka i šara, s kojima se nabujali dix-huitième igrao kao dijete mjehurima od sapunice. Te tri torunjske crkve, s prozorima od stakla u bojama najdragocjenijega dragog kamenja, naprosto su neopisive. O njima je u dramatskoj ekstazi pisao Przybyszewski. Nisam čitao, ali naslućujem točno, šta je taj fantast, dijabolist i nekromant mogao da piše o njima. Kopernik Nikola je u sjeni tih crkva smislio zakone kretanja planeta nebeskih. Po čudnoj nekoj ironiji tradicije on je trebao da se 1473 tu rodi istodobno u dvije kuće: na jednoj to tvrdi poljski natpis, a na drugoj njemački. Jedan i drugi na mramornoj ploči i veoma uvjerljivo. Pa šta se može! Treba to shvatiti kao malu atraktivnu razonodu mjesnih prilika. — Subota je popodne, mnogo sunca, na kojemu se stijene od crvene opeke žare kao usijani čelični blokovi u orijaškoj talionici. Ne, ovom gradu crvenom na zelenim

poljanama nema ništa slično nadaleko. To je takav Torunj, i samo jedan Torunj.

Onda prema moru, prema Gdynji. Ali prije toga duga vožnja kroz zelene ravnice i šume crnih ariša, pored Wisle. I svaki čas se pojavljuju crkve visokih crvenih kićenih zabata. Od Torunja do mora vlada opeka u tima čudnim i osebujnim kombinacijama i varijacijama. Tako sve do Gdanjska, gdje ova nadvislanska gotika kvantitativno, po golemom rasponu prostora, kulminira u crkvi Marijinoj. Ali tu se već taj čisti stil crvene opeke križa i unakrštava sa hanzeatskim pozlaćenim i štukom nakindžurenim zabatima i portalima. Tu već fasade palača aristokracije eksporta i importa govore najrječitije jezikom flamanskim, holandijskim, hamburškim, kopenhaškim i bergenskim. A crvena je opeka na kraju svog pohoda niz Wislu stavila tešku i masivnu točku u krnjim tornjevima crkve Marijine.

Dakle Gdynja. Gradovi inače nastaju po izvjesnom principu dugotrajnog procesa, rastu organski iz nukleusa, oko kojega se staničje širi bilinski, rastenjem i umnožavanjem. O tome ne može biti sumnje. Ali Gdynja je nastala, — ipak moram izreći tu za mene odioznu riječ, — amerikanski. Došli su ljudi na pjeskovitu baltičku obalu, izmjerili je i nacrtali plan: toliko i toliko ulica, kejeva, pristaništa, bazena, trgova, skladišta. Pa na posao, čitav narode, na posao! I tako grad nastaje, ne po unutrašnjem organskom nagonu, nego kao kristalizacija ledaca u retorti u

naprijed postavljene uvjete alkemističkog eksperimentatora, koji zna, šta hoće i određuje što mora da nastane. Kapacitet luke i svi ti meni nejasni, bezbrojni, u ciframa izraženi rezultati prometa u tonama, pretovarivanja, eksport i import, — sve je to postignuto i funkcionira savršeno. Dolaze lađe iz istočnih, južnih, zapadnih i sjevernih zemalja, nakrcane bačvama, sanducima i vrećama, čelične dizalice škripe, ispražnjuju njihove utrobe i prebacuju ih u željezničke vagone. Kolone brojaka pokazuju, da sve ide onako, kako treba. Ali Gdynja je još uvijek samo veliki fragment: povučene su linije ulica, izgrađeni su pločnici, autobusi komuniciraju, ali to još nije grad. Stoji tako na primjer jedna peterokatnica, onda do nje oveće polje zasađeno krumpirom, a onda opet peterokatnica. Grad ne raste iz nukleusa, nego se konstruira po planu: tu će biti ovo, a tu ono. A jedno »ono« je gotovo, a drugo nije. Realnost se miješa sa zamišljajima. Ali praznih »gradilišta« nema. Zašto da na praznim plohama zemlje, do časa, dok one ne postanu gradilišta, i dalje ne raste krumpir i ne zori raž.

Ali i kroz agrarne redove krumpira već su povučeni pravci buduće urbanističke civilizacije, zabite su debele motke i na njima pričvršćene bijele pločice s imenima hipotetičnih ulica. Tako usred grada na jednom tamnozelenom krumpirištu stoji motka s pločicom i kazuje, da je to ulica Jagiellonska, ali tom se ulicom ne može ni prolaziti, a kamo li provesti autom, jer mjesto kuća i asfalta u njoj buja

krumpirova cima. Tako na primjer i u ulici Stefana Žeromskog dominira krumpir, onda slijedi mali cvjetni nasad i nekoliko bijelih breza, zatim jedna peterokatnica, a onda pijesak, pijesak, koji se raskvašuje u moru. Ali sve je to zajedno utjelovljenje ogromne volje naroda za svojim velikim lučkim gradom na komadiću svoga mora, a takav nadljudski željezni napor treba respektirati i odati mu poštovanje. — U svima pomorskim gradovima, od Genove i Marseillea i San Sebastiana pa do Amsterdama i Stockholma, postoje one tipične i specifične lučke noći, toliko drage trećerazrednim feljtonistima i filmskim varalicama, one noći u malenim prljavim uličicama, krčmama sa crveno rasvijetljenim prozorima, mornarskim jeftinim djevojkama, orkestrionima i harmonikama, tuljenjem sirena na brodovima, noževima među rebrima, i onim neopisivo neophodnim prijatnim neredom i smradom. Da, to je prva i prava neposredna asocijacija uz pojam jedne luke. Svemu tome u Gdynji nema ni najmanjeg traga. Mjesto toga red, prostor, higijena, simetrija, tišina. Tako to izgleda, kad se mjesto stvaranja planktona kreira sintetična bjelančevina, a živ čovjek mjesto prirodnim putem konstruira u laboratoriju kao umjetni robot. Ali svrsi je udovoljeno. A eksporteri i importeri pitaju samo za postignuti koeficijenat svrhe u svojim bilancama. Ne pita se za slikovitost i harmonike i smrad i za sve one slične rekvizite lučkog života, koji je ovdje potpuno demantiran. Zato je Gdynja ono nešto, čega nigdje drugdje nema.

Taj fragment Baltika, komad svojeg mora, Poljaci beskrajno vole unatoč njegove hladne i mutne boje i unatoč niskih, jednoličnih i formama siromašnih obala. Posvuda je sam pijesak, studen i vlažan pijesak, kojemu se na površini lijepi mahovina i očajno drži čvoravo korijenje borova grmlja i niskih ariša. Sivi pijesak, išiban kišama, podrovan valovima, namreškan vjetrovima, amorfan i turoban. Nema tu na tome moru divljih i žutih ispaljenih naših hridina jadranskih i one guste teške modre boje, što opaja kao vino naših otoka. Tu je vjetar usred srpanjskog ljeta studen i rezak, a kiša magleno sipi kao da je to mnogo sjeverniji kraj no što zapravo i jest. — Preko zatoke Pucke ide se lađom dvadesetak kilometara prijeko, na dugi i tanki poluotok, niski pješčani jezičak usred Baltika. To je Hel, rudokop divnog jantara medene boje, gradić sa starim drvenim kućicama holandijskog tipa, koje su krečem bijelo oličene i isprecrtane crnim prugama. Tu cvatu lipe mirisne, a ljudi iz Warszawe i ostalih gradova ljetuju. To je poljski Lido ili Ostende, ali toliko prijatniji, što u njemu još nema one šablonske i dosadne civilizacije komfora, kursalona, dancinga i sličnih ustanova, koje redovno uništavaju idiličnu primarnost morskih obala. Po uzusu primorskom ljudi u Helu idu na kupanje na plažu u slamnatim šeširima, u kupaćim kostimima i pidžamama, ali pri tom nose sa sobom i prilično jesenje ogrtače, a i kišobrane, jer se kiša mnogo ne obazire na to, da je upravo sezona ljetnog kupanja. Ali unatoč toga svi strastveno vole svoje more i ne odriču ga se.

Onda preko Bydgoszcza, Inowroclawa i Gniezna (— mitska kolijevka Leha, s katedralom, što nadaleko dominira u ravnici —), prolazeći uz livade i jezera i borike i brezike ravnice kujawske, dolazim u Poznanj. U doba prošlih dana pruske germanizacije ti su se gradovi groteskno zvali Bromberg, Hohensalza, Gnesen i Posen. U ovom posljednjem bivši je njemački car sebi sagradio monstruoznu kamenu palaču sa visokim tornjem, samo da nadvisi finu silhuetu tornja renesansnog ratusza. Predstavnici njemačke kulture skinuli su raskriljenoga željeznog poljskog orla s najvišeg vrha tornja, divljački premazali čitav ratusz bojom crnom kao katran, ali ipak nisu uspjeli da iznakaze i unište tu najljepšu renesansnu građevinu sjeverno od Alpa. Poznanj je uostalom sa svojim beskrajno urednim ulicama ono, što bi se moglo nazvati internacionalnim tipom srednjeevropskoga velikoga grada; jer njegovo je vanjsko lice brižljivo uređeno, počešljano i umiveno, tako usklađeno asfaltom, ravnim potezima parkova i pravilnom regulacijom, kao kakav model ili uzorni primjer velikoga grada. Poznanj ugodno i udobno blista od reda i čistoće, pa ako već mora da se kao atribut upotrijebi taj otrcani pojam Evrope, onda je Poznanj potpuna Evropa.

Ali je onda u toj zemlji dalje na sjeveru, u uglu litavsko-letonsko-ruskom, grad Wilno: fan-

tastični, divlji, barbarski kontrast ovoj uglađenoj poznanjskog evropejštini. Nekadašnji prijestolni grad litavskih kneževa danas je unatoč svojih 200.000 stanovnika najtipičniji malograđanski gradić, da, samo gradić. Po surovoj kaldrmi, kvrgavoj i oštroj, komuniciraju kao jedino prevozno sredstvo (tramvaju ni traga) jednoprežne gogoljevske droške sa groteskno debelim naduvenim automobilskim pneumaticima, koji su jedini ustuk protiv te neviđene kaldrme. Kljusad nevoljko klipše po kamenim brazdama i jarcima ulica, droška poskakuje, škripi, naginje se i trese kao barka na tom kamenom valovlju, izvoščik je bradat, uniformiran, apatičan, i po ruski se klanja do pojasa. Grad je na zelenim brežuljcima, između kojih u vijugama teče vesela i prijatna rječica Wilja. Palili su grad taj nesmiljeno Rusi nekoliko puta, on je doživljavao teške bombardmane u prošlom ratu, ali ipak nisu popaljene i porušene njegove divne, fantastične, neuporedive crkve, kojih je tu bezbroj. Iza 1863 tu je stolovao generalni gubernator grof Mihajlo Muravjev, krvavi tiranin, koji je u ovome nesretnom kraju potpisao preko pet hiljada smrtnih osuda. Rusija, za koju je panslavizam značio brisanje Poljske, podigla mu je spomenik usred grada. Ali noću bi poljski rodoljubi, ne imajući drugog sredstva osvete, omastili njegov spomenik vučjim salom, a jutrima su se oko njega skupljali čopori pasa, uzdizali gubice prema grofovskoj obrazini i zavijali strašno. Kao na vuka. I još se mnogo priča o krvavom grofu, koji je u ime cara zakon i pravdu dijelio užetom, tanetom i progonstvima u Sibir. Mickiewicz je tu pjesnički zapalio vatru vječnih uspomena na žrtve, koje se ne zaboravljaju. Tu je u finom starom dvorištu jedne palate Slowacki romantički maštao o majci domovini, a Moniuszko u jednoj drugoj palati komponirao Halku. Na svakom koraku velike uspomene. Da, svi ti periferički gradovi, i Kraków i Torunj i Wilno, imaju daleko veće historije od Warszawe. A Wilno ima uz to divne, nezaboravne, fantastične crkve. Tu je stara gotička Sveta Ana, od crvene opeke, sa maurski uzvijenim šiljastim lukovima. Stoji kao čudna rezbarija premazana potamnjelom zgrušanom krvlju. Onda barok i rokoko, nevjerojatno bujan, kićen i kaćiperno razbarušen, sasvim nečuven za tu geografsku širinu i taj malograđanski gradić. Rokoko je kićeniji no u Italiji. Tu je takva crkva bernardinska, dominikanska, pa misionarska, onda Sveti Jan, Sveta Tereza, Sveta Katarina, Sveti Petar i Pavao, Sveti Kazimir, Sveti Mihajlo i onda ampirska katedrala Svetog Stanislava, sa klasicističkim portikom i velikim stupovima, što sjeća na grčki hram u transpoziciji pariske Madeleine. Pa zatim pravoslavne crkve Sjatago Duha i Sjatago Vasilija, u kojima se u predvečerjima sumračnim pjevaju mnogoglasno stari ruski korali uz plaminjanje voštanica, bradati popovi u crnim, zelenim i ljubičastim rizama raznose crkvom knjige u srebrnim okovima, dok ih poklekle žene ljube u ruke kao u kakvoj opernoj sceni Musorgskoga. — Onda židovska sinagoga u nekom dvorištu, sa

starim drvenim zabatom i orijaškim naduvenim baroknim stupovima u uskoj mračnoj lađi, gdje se guturalnim glasovima zaglušno izvikuju mudrosti Talmuda. — A na južnom dijelu grada, u zidu iznad nadsvođenih gradskih vrata, stoji stara potamnjela slika Majke Božje Ostrobramske, pred kojom gore svijeće, a ispod nje prolaze svi ljudi otkrivenih glava, i kršćani i tatari i židovi, pa čak i vojnici, bez razlike na vjeru ili uniformu. Čudno, koliko je puta taj grad gorio i bio razaran, a sve su crkve ostale, te i dalje bliješte štukom, freskama i bijelim kamenim svetačkim figurama. Najčudniji je ipak štuk, kojim talijanski majstori okitiše visoka svodovlja, pa onda žrtvenici sa visokim stupovima i zabatima i nevjerojatnom množinom blistave žarke pozlate. — Ghetto je u ovom gradu kao svagdje: vrlo turoban, bez ijednog cvijeta na prozorčićima sa polupanim i začađelim staklima. Prljava tekućina cijedi sa uličnim jarcima, debele mačke vuku se lijeno, zaudara na plijesan i trulež. Kuće su naherene, a po dvije — jedna nasuprot drugoj — često preko ulice poduprte debelim zidanim lukovima, te je tako čitava perspektiva kao u tunelu, mračna, a negdje na dnu ulice žuta. Prolaze mnogi crni ljudi u odrpanim kaftanima, sa bradama bakreno crvenim i vuneno sijedim, prolaze i strastveno gestikuliraju uz svoj sasvim nerazumljivi govor. Ali tako je isto i u ghettu amsterdamskom, praškom i mletačkom. — A povrh svega stoje nezaboravni, u narančastom i crvenom suncu, visoki tornjevi vilenjskih crkava.

Onda Lwów, sav na mnogim zelenim brežuljcima, i opet pun starih crkava sa rimskim fasadama i baroknim žrtvenicima. Koliko je oko toga grada i u njemu samome još nedavno krvi proteklo, a ništa se više od toga ne vidi, osim na grobljima. Sa visokog brežuljka, umjetno nasutog usred grada, pogled je šaroliko uzbiban i topao. Tornjevi, kupole, krovovi i fasade poliveni su suncem i rone u zelene plohe mnogih parkova. Ovuda su jedne za drugima prolazile invazije Mongola, Kozaka, Tatara, Rusa, Šveda i Turaka, grad je bio jedan od onih famoznih srednjeevropskih bedema prema istoku, tu su nedavno topotale kavalkade pruskih kirasira i odzvanjale potkovane bakandže madžarskih honveda, tirolskih lovaca i hrvatskih domobrana, ali sve je to danas samo daleka priča. Danas se od toga ne vidi ništa. Sve je prošlo. Ostala je samo heraldička parola »Leopolis semper fidelis . . . «, ali kome, ne zna se, jer je drugi dio rečenice na fasadi glavnog kolodvora izbrisan.

Ali sve te silhuete poljskih krajobraza i gradova, što sam ih nabrzo prolazio, zasjenio je nevjerojatni fenomen Polesja, koje je moje sjećanje upilo kao spužva do najsitnijih kapilarnih žilica, i koje se ne može zaboraviti nikada.

To je onaj neobični, upravo fantastični močvarni kraj na istočnoj granici, uz rijeku Pripeć; polovica ga je otprilike u Poljskoj, a druga polovica preko u Rusiji. Kažu, da je to naša slavenska pradomovina. A doista je tu moglo da se autoh-

tono razvije jedno samorodno ljudsko pleme, i da živi hiljadama godina svojim netaknutim primarnim životom, kao u kakvoj ogromnoj neosvojivoj tvrđavi, jer taj je močvarni kraj doista nedohodan i neprohodan. Od davne pa sve do nedavne povijesti tu je zapelo nekoliko velikih vojna; priroda je tu iz vode i blata stvorila neprobojne fortifikacije, u koje se bjeloruski Polešuk može da zavuče kao dabar u svoje brloge.

Stvarni gospodar najvećega dijela poljskog Polesja je knez Karol Radziwill, vlasnik imanja u veličine čitave Slovenije. Imali smo Julije Benešić, moj prijatelj i dobri vođa po poljskim krajevima, i ja da budemo kraće vrijeme njegovi gosti i da tako upoznamo najtipičniji dio toga kraja.

Otprilike na polovici puta između Wilna i Lavova, na pruzi, što ide paralelno s ruskom granicom, izlazi se na maloj stanici Horyn. Odavde se ide kolima do kneževa imanja, cestom, koja je stvarno teško prohodna pješčana jaruga, tako da za 8 kilometara treba preko jednog sata, jer točkovi upadaju u pijesak do osovina. Uopće, što u Polesju nije voda, ono je pijesak; na njemu s mukom raste raž, konoplja, krumpir i heljda, koja se na bjeloruskom jeziku — a u tom kraju živu gotovo isključivo Bjelorusi, rastegnuti na liniji između poljskog Pinska i ruskog Minska — zove kaša. Upravo tako, kao kod nas u Zagorju. Uostalom, naš jezik i bjeloruski vanredno su slični, a ovdje, na licu mjesta, osjeća se, kako

legenda o davnoj praslavenskoj domovini nije samo legenda.

Mankiewicze, dvorac knezova Radziwilla, smješten je na rubu njegova velikog posjeda, koji se uglavnom sastoji od 16.000 km² poplavljene šume. Molim, ponavljam: šesnaest hiljada četvornih kilometara poplavljene šume. A to je upravo fantastičan komad kore zemaljske, čudan i grandiozan, tako da je riječima teško dati njegovu pravu sliku.

Šesnaest hiljada četvornih kilometara šume pod vodom. To je činjenica, mada pomalo romantična, fabulistička činjenica. A u realnom, geografsko-fizikalnom pogledu, ta se poplava sastoji u prvom redu iz voda rijeka Horyn i Lwa, što utječu u Pripeć, i mnogobrojnih njihovih većih i manjih pritoka. A sve su te rijeke samo glavne arterije, koje su neprestano razlivene i poplavljene, tako da uz njih i u dalekim krugovima oko njih postoje jezera, bare, močvare i sve moguće vrste vodenih formacija, što se uopće i daju zamisliti. Flora toga kraja ide od starih bujnih hrastova pa sve do stepske trave. Ali sve je to čitave mjesece, naročito u proljeće i u jesen, poplavljeno, a u zimi zaleđeno.

Knez je susretljiv i gostoljubiv čovjek, ali mi nismo došli, da u njegovom dvorcu francuskog stila razgledavamo historijsku obiteljsku galeriju predaka i knjižnicu, da vodimo konverzaciju s njegovim dvorjanstvom, i da se divimo kupatilima i elektrici, što ih je instalirao u ovom kraju,

koji inače nema pretenzija na komfor. Došli smo da vidimo Polesje.

Dobivamo na čitav jedan dan motorni čamac i vozimo se nekih devedeset kilometara vodenim cestama kroz kanale usred hrastovih aleja, usred neobičnih nekih šikara, usred razbarušenog šaša i procvalih žutih i bijelih lopoča. Dan je sunčan, tropski prezasićen vodenom parom, sjene crne i duboke, površina razlivenih voda blistava. Svaka se sekunda mijenja u neviđeni optički događaj. Voda je drveću do pojasa, a kako je reže kljun čamca, vidi se da je crno-žuto-smeđa, kao crna kava; tu je boju poprimila od humusa, što ga otapa, rastapa, naplavljuje, i njegovim se crnilom bojadiše. Sasvim nevjerojatnih devedeset kilometara pejzaža, kakovih u Evropi nema. Engleski general Carton de Viart, koji tu u šumi i močvarama živi u nekoj drvenjari već pet godina i strijelja ptice, tvrdi, da je tako samo u Kongu, i više nigdje na ovom svijetu.

Fauna je još bogatija od ove sasvim tropske flore. Tu živu medvjedi, vuci, veprovi i lisice u velikim čoporima, pa onda i ona neobična vrsta jelena s lopatastim širokim rogovima, imenom los. Ali to je u lovačkom žargonu zimska fauna, na koju se polazi hajkama i psima tek kad se vode zamrznu i snijeg zapadne.

Ljetna fauna su ptice, kojih na našem kružnom putovanju viđamo na hiljade. U prvom redu rode; roda je u Polesju domaća ptica, puni su je dimnjaci i krovovi pa čak i zabati željezničkih

stanica i stražarnica. To je ona naša poznata bijelocrna roda sa rumenim kljunom i nogama, a ima je u nepreglednom broju. Ali viđaju se i rijetki primjerci sasvim crnih roda, pa onda čapalja sivih i čapalja ružičastih, zatim ždralova, orlova, kobaca, sokolova, a o vranama i svrakama da se ne govori. Tu čitavu godinu borave šljuke, divlje guske i divlje patke, pa onda neke male ptice, šarene i mnogobojne, tko zna, kakvih sve vrsta i imena. Tu bi se teško snašao i mnogo bolji ornitolog, no takav diletant kao što sam ja.

Tako čitav jedan dan provodimo usred poplavljenih šuma, u savršenoj tišini i osami, a jedina vrsta ljudi, koja ovuda prolazi, knežev je lugar ili knežev gost-lovac. Taj je teren za lovce pravi eldorado, premda se ja ipak ne mogu sprijateljiti s mišlju, da se u svakoj ptici, što kruži iznad guštika, vidi samo običan cilj i računa na zgoditak.

U predvečerje poprima čitav kraj još čarobniji izgled, kad sunce nisko padne i prolije po razlivenim vodama svoj žuti oker i krvavi karmin, po kojemu pužu i lome se dugačke modre guste sjene. Sve postaje irealno, zagonetno, neprijateljski tajnovito. Pri izlasku iz šume pejzaž je dosta nalik na Holandiju: voda, zelena trava, vjetrenjače na niskom horizontu, a povrh svega beskrajno duboko nebo mekih i blagih boja. Iznad nekih guštara diže se sivkasti dim u gustim pramenovima. Ali nam smjesta objašnjavaju, da to i nije dim, već gusti rojevi komaraca i mušica, što u sumrak izlijeću u čitavim oblacima.

Nebo, zemlja i voda osjećaju se tamo u dalekom i tihom Polesju doista kao elementi, kao pratvari, prema kojima je pridošlica-čovjek sa svima svojim komplikacijama i problemima samo zamućena mješavina, trpkogorki coctail, lišen one osnovne bistrine i jasnoće, iz koje bi trebao da bude. Zato sam razumio one ljude na kneževu posjedu, koji su mi govorili sasvim priprostim riječima, ravno i jasno, da im usred ove prirode nije uopće stalo baš ni do čega drugoga.

Danas sam daleko od te zemlje, ali oni kratki dani u Polesju, gdje sada tiho dišu usnule šume i voda se sa šumom valja kroz grmlje i šaš, žive u meni kao podsvijesna nostalgija i odzvanjaju kao atavistička reakcija na tvari, od kojih sam satkan, na davnu prošlost moje rase, koja je tu nekoć živjela primitivno i animalno, ali prirodno, sa prirodom i u prirodi.

(1933)

FREGATA PANDORA

Ništa, baš ništa nije u ovim riječima izmišljeno. Prepričavam samo jednu staru reportažu, držeći se činjenica, napisanih u nekim sasvim izblijedjelim papirima, objavljenim davno, negdje 1794. Reportažu, kakve bijahu česte potkraj XVIII vijeka, a u herojsko doba otkrivanja arhipelaga polinezijskih i ostrva u Tihom oceanu, što su ih nalazili i opisivali junaci i pioniri jedara kapetan Cook, grof La Pérouse, barun Lesseps, Bougainville, komodori Arthur Phillip i John Hunter, poručnik King i toliki drugi većinom zaboravljeni, očajno smioni moreplovci onih dana davnih.

Putovanja oko svijeta neznanim i opasnim tjesnacima južne hemisfere imađahu u sebi sladostrast smrtnih opasnosti današnjih provala u ljubičastu stratosferu. Nagađalo se, kuda se ide, ali se nikad nije izvjesno znalo, kako natrag. Slutili se novi čudni svjetovi, bezbrojna i beskrajna rumena ostrva u toplim tropskim morima, — velika je i neopisiva privlačna moć zanosila čežnje srčanih i često jednako pohlepnih brodara. Vladaše geslo: u ime avantire.

I evo, prepričavam ovdje hladno i stvarno jednu takvu ne naročito neobičnu avantiru. Jednu od onih, kakve su se tada dešavale u serijama.

Ponavljam: ništa nije u ovim riječima izmišljeno, i upravo je zato ljepota u ovom nizu nepredviđenih događaja, što se odigravahu kao po skakutavoj ćudi neke sudbonosne kocke.

Prepričavam samo dokumentarnu reportažu Georga Hamiltona, prvoga ranarnika kraljevske britanske fregate »Pandora«, o njenom trogodišnjem putu oko svijeta.

Evo golih, suštih činjenica.

I.

Vrhovni admiralitet u Londonu donosi odluku, da se ima istražiti plovnost nepoznatoga i opasnog morskog prolaza Endeavour, sjeverno od Australije, koji znatno skraćuje put između Sydneya i Batavije, te da se ujedno imaju pohvatati buntovnici sa bivšeg kraljevskog broda »Bounty«, koji se iskrcaše na otoku Tahiti.

Ova je naučno-kaznena misija povjerena fregati »Pandora« pod komandom kapetana Edwardsa. Dne 10. kolovoza 1790 dignuta su sidra i razvijena jedra u luci Chatham. Na palubi: 24 topa i 160 ljudi.

Fregata, s povoljnim vjetrom, ostavlja kredne obale južne Engleske i nakon nekoliko dana spušta sidro pred Santa-Gruzom na Kanarskim otocima. Tu se opskrbljuje svježom vodom, narandžama i limunima, a onda zabrodi preko Atlantika.

Na samu staru godinu pred »Pandorom« su obale brazilske, i ona pozdravlja Rio de Janeiro sa petnaest topovskih hitaca; isti joj je pozdrav uzvraćen. Portugalski potkralj prima engleske oficire učtivo i srdačno.

Hamiltonu se grad sviđa, ali on je civilizirani Englez, k tome i liječnik, pa ne može da se uzdrži od ove primjedbe:

»Sve javne radove vrše ovdje robovi u lancima. Da bi sebi olakšali tešku pečalbu, oni pjevaju, ili više recitiraju, pjesmu tužaljku, a uz to im gvožđe zveči. To su takvi glasovi tuge, koji dušu jače diraju na samilost, no što bi to mogla najsavršenija muzika«.

(U Francuskoj su već proglašena Prava Čovjeka i padaju glave za Jednakost).

II.

Za nekoliko dana »Pandora« ostavlja Braziliju i kreće na jug. Zaplovi kroz Magellanov tjesnac i obiđe burni Kap Horn bez naročitih neprilika. Tjedni prolaze, otočja Tihog oceana se gube u daljinama i olujama. Nakon gotovo osam mjeseci putovanja fregata se usidri 23. ožujka 1791 u Matavay-Bayu na otoku Tahiti.

Kapetan Edwards šalje bocu ruma tahitskom kralju O-Tu, a poručnici Corner i Hayward se iskrcavaju s oboružanim mornarima, da na sjeverozapadnom dijelu otoka potraže odbjegle buntovnike sa broda »Bounty«.

Boca ruma je djelovala. Kralj O-Tu dolazi u posjete na »Pandoru«, s njim su obje njegove žene Idia i Aeredy te velika pratnja eriha, poglavica i urođenika. Tahićani su još iz doba kapetana Cooka prijateljski skloni Englezima; vole njihov rum, sjekire, šarene tkanine i mjedenu dugmad; u zamjenu za te dragocjenosti dovoze pune kanoe plodina zemaljskih, peradi, voća i različnih životinja.

Tamatrah, veliki erih sjevernog dijela otoka, pomaže poručniku Haywardu, kojemu uspijeva da pohvata nekih desetak buntovnika, dok su ostali na bijegu dijelom postrijeljani, a dijelom pobijeni od Tahićana. Uapšenici su okovani u negve i zatvoreni u neku krletku na palubi. Njihove žene i djeca — jer oni su se međutim poženili s urođenicima — očajno vape na obali i režu oštrim školjkama lica do krvi.

Tim uspješnim lovom na ljude »Pandora« je izvršila jedan dio svoje misije.

Sunce je na otoku Tahiti vruće, priroda blagoslovljena, a običaji priprosti, rajski. Englezi planduju i dobro se zabavljaju s otočanima. A još više s otočankama, smeđim, vitkim i elastičnim kao mlade paome. Uostalom, to nije ništa novo. To se čita u svima reportažama, od Cooka pa do Gauguina. Stalni urlik žena na obali, na pogled okovanih muževa u kavezima, samo je sentimentalna epizoda.

Idućih dana priređena je na kopnu, u šumskoj čistini, velika »hiewah« — svečanost sa plesom i muzikom — pri kojoj sudjeluje kralj, zatim neki vladari susjednih otoka, moćni erihi, niži poglavice, brojan narod tahitski i mnogo mladih žena i djevojaka. Matuara, kralj otoka York, ponudi u općem veselju doktoru Hamiltonu, da mu postane »tayo« — pobratim. Čujmo Hamiltona:

»Tko postaje »tayo«, to jest brat i prijatelj jednoga čovjeka, taj mu mora iskazati pažnju time, da obljubi njegovu ženu. Kako nisam znao za taj običaj, nehotice sam veoma uvrijedio kralja Matuaru, svog »taya«. Njegovo Veličanstvo ponijelo se prema meni veoma hladno, i konačno me dalo podsjetiti preko našega tumača Browna, da bolje izvršim svoju dužnost. Ali meni baš nije bilo odviše ugodno pri duši, jer u prvom redu ja više nisam mlad čovjek. A u drugom redu ta dama, nazvana Peggy O-Tu, otmjena žena, sestra tahitskog kralja, u mladosti slavljena ljepotica, sada je zbog mnogih iskustava u životu već prilično oronula. Ali kraljeva se želja morala ispuniti, i tako smo Matuara i ja postali pravi pobratimi. On bijaše vrlo familijaran čovjek, koji je izvanredno volio svoju ženu i djecu; sad je postao zamišljen i zabrinut, ne će li njegova žena donijeti na svijet šareno-pjegavo dijete, premda je pri našem dolasku na otok već bila u šestom mjesecu trudnoće«.

Ali Englezi imaju civilizatorske namjere. Oficiri su na zgodnom mjestu kopna ogradili oveću bašču i u njoj posadili dovezene mladice i sjemenje limuna, narandža, ananasa, kave, luka, graška i sličnih biljaka, poučivši otočane, kako će

s njima postupati. Ali lijeni Tahićani samo stresaju glavom: to su već pokušavali Cook i Bligh, ali čemu da oni rade i da se muče poslom, kad im priroda sama od sebe pruža sve što im treba. Hamilton uzdiše rousseau-ovski: kako bi sretni bili ti ljudi, da ih Evropljani nikad nisu posjetili! Jer jedina dobročinstva, kojima su naplatili njihovu gostoljubnost i susretljivost, to su do sada barut i različne bolesti; jednu od njih oni nazivaju engleskom bolešću, jer je poznaju tek od doba svoga prvog dodira s Englezima.

Mnogi dobri Tahićani moljakaju oficire, da ih uzmu sa sobom u Englesku. Ali kad im je objašnjeno, da se tamo sve, pa čak i hljeb, mora steći radom, brzo ih prolazi volja za putovanjem u takovu zemlju.

Zanimljivo je i to: Kapetan Cook je na Tahitiu ostavio po jednoga pastuha, kobilu, bika i kravu, i podučio otočane, kako se ta stoka timari. Ali zbog nesporazumka oni su zaklali pastuha, pa kako im se meso pokazalo nepodobnim za jelo, uhvatila ih odvratnost, te su pobili i ostalu stoku, da ne bi imali posla. Isto tako nijesu htjeli da se priviknu na mlijeko, tvrdeći da je to vrsta mokraće.

Evo, otprilike ovako se živi na modrožutom otočju Tahiti, na kojemu svaka žena nosi crveni cvijet zataknut iznad lijevog uha u crnoj kosi sjajnoj.

Napokon se idila prekida.

»Pandora« diže sidro i razvija jedra. Gostoljubni Tahićani su izvan sebe od tuge, što gube

goste i prijatelje, koji su im pružali tolike razonode. Fregatu opkoljuju stotine kanoa nakrcanih urođenicima, koji oštrim školjkama zadiru u vlastito meso i mažu se krvlju po glavama plačući uz to gorko od tuge.

Posljednji se oprašta od kapetana Edwardsa kralj O-Tu, koji moli u suzama, da se izruči njegov srdačni pozdrav kralju Georgu engleskom.

III.

Dne 8. svibnja prolazi fregata s povoljnim vjetrom pored otočja York, a onda Ulitea i Otaha. Dne 19. usidruje se na istočnoj obali Whaitutaecki uz velike mjere opreza: tu više ne stanuju ljubazni Tahićani, već urođenici divlji, surovi i ratoborni, crno obilježeni u knjigama mnogih moreplovaca. Uz to tu duva oštra bura i more je visoko. Midshipman Sival pokuša da se iskrca u malom čamcu, ali nestaje u oluji. Mladić je pao žrtvom bez razloga.

Početkom lipnja »Pandora« otkriva čitav niz otočja sjeverno od Nove Kaledonije i istočno od Nove Gvineje, te ih krsti feudalnim imenima Vojvode od Yorka, Vojvode od Clarencea itd. Zatim se 29. ponovno usidruje pred Anamokom, na t. zv. Prijateljskom otočju, koje je sve prije nego prijateljsko. Oficiri mogu na malu šetnju po obali samo uz pratnju jakih straža s naperenim mušketama, kojih je djelovanje ratobornim otočanima otprije dobro poznato. Ipak se nekako uspostavljaju trgovačke veze, te posada kupuje

za stare škare, čavle i kojekakve komadiće željeza zemaljske plodine i perad, ali sve se to vrši uz naperene cijevi i prijeteće poglede. Kad izlaze po pitku vodu poručnik Corner dobiva iznenada po glavi debelom kijačom, a napadač u isti tren olovo u slabine; računi su izravnani.

Iduća etapa vodi »Pandoru« kroz onaj zamršeni i još neistraženi labirint otoka, otočića i koralnih grebena između 12. i 20. stupnja južne širine i 160. i 170. stupnja istočne dužine. To su otoci Howeovi, Bickertonovi, Gardnerovi, Probyevi i Grenvillovi; kod ovoga posljednjeg čitava flotila kanoa neustrašivo navali na fregatu i urođenici stanu mahnito udarati sulicama i toljagama po brodskoj trupini, dok ih ne raspprši jedan gromki slijepi hitac iz topa.

Iza toga, čitav kolovoz, »Pandora« vrluda i krstari potpuno nepoznatim vodama, sa rasijanim otočićima, između kojih je sve puno opasnih plićina, u kojima oštro koralno grebenje vreba da brodu raspori utrobu. Oficiri vrše neprestano navigacijska mjerenja, skiciraju geografske karte, utvrđuju položaj, mjere dubine. Sad je na »Pandori« da izvrši i drugi dio svoga zadatka: da se probije na zapad, da pronađe taj novi sigurni morski put između Nove Gvineje i sjeverne obale Australije, novu cestu za brodove, što plove između toga najmlađeg kontinenta i Istočne Indije.

Pred fregatom ide neprestano izvidnički čamac, koji olovnicom stalno mjeri dubine i daje signale, kako treba manevrirati. Međutim su opasnosti plićina i podvodnih oštrih stijena sve veće; sve gušće se oko broda steže mreža opasnosti i gubi se nada u mogućnost prolaza. »Pandora« se s mukom kreće iznad samih oštrih kamenih noževa, manevriranje je otegoćeno jakim i nepravilnim udarcima vjetrova, zbog čega se plovi tek sa četvrtinom jedara i u najvećoj živčanoj napetosti.

Dne 28. kolovoza naveče, po zalazu sunca, kapetan Edwars odlučuje da se spuste sidra, jer je noću i suviše opasno ploviti. Kušaju izmjeriti dubinu, ali olovnica ne nalazi dna ni na trista stopa; tu dakle ne mogu da se usidre. Oprezno razviju jedno jedro, da bi se pomaknuli malo dalje, ali u taj čas udari strahovit nagao vjetar, ponese fregatu nasumce naprijed, zatjera je među dva podmorska grebena, koji je uklliješte oštrim zubima. Kapetan daje nalog, da se razviju sva jedra, kako bi se brod istrgnuo iz kamenih ralja. Ali nov udarac vjetra, ovaj put u puna jedra, definitivno nasuče brod. Iz potpalublja dotrči mornar i javlja, da more provaljuje u brod, i da je dolje sve pod vodom.

Za čas je sva momčad na smrkovima, uapšenici su pušteni iz krletke i skinuti su im okovi, te svi crpu vodu uz očajne napore. Odvezuju i topove te ih prebacuju preko palube u more, samo da brod bude lakši, ali čini se da je sve uzalud.

Noć je sve mračnija i sve burnija i sve beznadnija. »Pandora«, nabodena na britke kamene noževe, trza se kao ranjena životinja, smrkovi

rade mahnitom brzinom, ali katastrofa je neizbježiva.

Oficiri drže kratko ratno vijeće. Nakon što je jednoglasno konstatirano, da se za spas kraljevskog broda ne da više ništa učiniti, odlučeno je, da se napusti, te da se sva pažnja namijeni spasu posade. U uzburkano more, u crnu noć, spušteni su čamci. Deviza je: spasi se, tko može!

Hamilton stvarno:

»Odjednom se brod nakon žestokog udarca posve nagnuo na stranu. Jedan oficir povikne kapetanu, da je sidro i prednja paluba već pod vodom. Brod tone. Bože pomozi! Na to skoči preko palube u more. Kapetan skoči za njim. U taj se čas brod posljednji put trgne i potone u tren oka. Posada je imala upravo još toliko vremena da poskače preko palube. U početku bijahu zapomaganja onih, što se utapljahu, glasna; ali kako su se zamarali i tonuli u dubine, jadikovke su pomalo prestajale. Pola sata, ili možda još dulje, hvatali su čamci preživjele nesretnike. Napokon je svanulo jutro i pojavilo se sunce. Kad su se okupili svi čamci, utvrdismo, da se utopilo 35 mornara i 4 uapšenika. Pošto smo ponovno pribrali nešto snage, doveslasmo do četiri milje udaljenoga otočića. Na sreću se spasila bačvica pitke vode, nešto dvopeka, vina, nekoliko pušaka i naboja. Stala nas mučiti vrućina od sunca i užareni pijesak. Uz to osjećasmo nepodnosivu žeđu, jer su nam želuci bili puni slane morske vode. Izmjerili smo pažljivo svoju zalihu pitke vode i izračunali, da svaki od nas može na dan

dobiti po dvije čašice; u tom slučaju trajat će nam zaliha petnaest dana. Odjednom nas je uznemirilo čudno vladanje nekoga mornara Connela. Posumnjali smo, da je ukrao vina i da se opio; ali kod pobližega istraživanja utvrdismo, da ga je strahovita žeđa navela na to, da se napije morske vode. Od toga je posve pomahnitao i za neko vrijeme umro u groznim mukama«.

IV.

Stvorena je odluka, da se brodolomci pokušaju probiti na zapad i dohvatiti otok Timor, koji je u vlasti Nizozemaca. Kako su se u času brodoloma nalazili otprilike na 11. stupnju južne širine i 143. stupnju istočne dužine, trebalo im je do Timora prevaliti preko hiljadu engleskih milja. Opraviše čamce, četiri na broju, podigoše za nuždu jedra i rasporediše se tako, da je u svakom čamcu bio oficir, desetak mornara i nekoliko uapšenika.

Tako započne mučno i polako prolaženje kroz nepoznato more uz obrok od komadića suhog kruha u težini jednog olovnog taneta i dviju čašica vode na dan. Tu i tamo nabasaju na kakav otočić, iskrcaju se oprezno, traže, ali nigdje ni vode ni zelenila, sam kamen i pijesak.

Konačno, nakon nekoliko dana, naiđu na neki otok, gdje na obali stoje goli mrko-smeđi ljudi sa kopljima u rukama. Daju im zdvojne znakove, da žele vode. Urođenici ih razumiju i donose neku veliku posudu punu vode, ali kao plaću zahtije-

vaju — dugmad. Mornari režu dugmeta sa svojih uniforma i traže, da im se dade nešto za jelo. Ali mjesto toga odjednom ih zaspe tuča oštrog kamenja, strelica i kopalja. Nekolicina je ranjena; jedva se spasavaju pucnjavom i bježe dalje na široku pučinu.

I sada kroz duge dane veslanje, borba s valovima, znoj, žeđa, glad, pusti otočići. Konačno na jednom otoku ponovno nađu vode, a onda se otisnu na ravni put prema Timoru, koji im se čini obećanom zemljom, — kroz debelo more, bez kopna na horizontu. Jednoga predvečerja zahvati ih strahovita bura te moraju čamce međusobno povezati konopcima, da se ne raštrkaju i ne izgube u dubokim modrim brazdama. Ali konopci pucaju, čamci su raspršeni na sve strane i jedva se nađu ponovno na okupu drugoga dana.

Opasnosti postaju sve veće:

»Oko podneva 4. rujna ugledasmo nekoliko čudnovatih, crno i žuto prugastih morskih zmija. U južnom Oceanu ima ih dvije vrste, koje su veoma nasrtljive i opasne: Coluber lacticaudatus i Anguis lacticaudatus; ova je posljednja uz to i vrlo otrovna. Obje je opisao i naslikao Vosmaer, Amsterdam 1774«.

Kad su izbjegli morskim zmijama muči ih tropsko sunce, te mnogi padaju udareni sunčanicom. Glad i žeđa razaraju im snage, ali svi oni znaju, da je spas samo u što bržem dolasku do Timora, pa zato veslaju, veslaju posljednjim snagama, hraneći mišice golom voljom.

Oskudica je sve teža, a patnje sve žešće; neki se mole, drugi proklinju, na rubu su očaja; ničega nema oko njih do te strašne modre ravnine, iznad koje gore bijeli sunčani ognjevi. Sva crijeva krče i grče se, jer ono malo vode i dvopeka ne djeluje kao hrana, već više kao izazov upaljenim utrobama. Situacija je već na rubu sviju ljudskih stega i zakona. Primjećuje se sve češće, kako tu i tamo zablista po koji kanibalski pogled, a uapšenici dršću, jer osjećaju, da ih ti gladni pogledi mjere kao živad pred klanje. Doista, može se desiti svašta. Ali energija kapetana Edwardsa je neslomiva, on neprestano vrši o podnevima mjerenja i uvjerava stradalnike, da kopno treba da je već sasvim blizu. Vjeruju mu, ne vjeruju, — veslaju, padaju, pridižu se, veslaju.

I onda napokon!

Dne 13. rujna ujutro ugledaju na horizontu nizak trak zemlje. Ali tako su oslabili, da im treba još čitav jedan dan da doveslaju do obale. Ali tu ih čeka neugodno iznenađenje: more tako žestoko udara o hridine, da čamci ne mogu pristati. Neki smioniji mornari skaču u more, plivaju prema obali, ali trojicu ih valovi razmrskaju o pećine. Nema druge nego dalje. Obilaze otok i konačno im uspije da se iskrcaju u nekom malom zalivu. Tu napokon ima vode, slatke vode! Napiju se i omamljeni naporima polegnu na tratinu. Gotovo je nevjerojatno, da su se spasili.

Popodne naiđu na njih urođenici i potvrde njihova nagađanja, da se nalaze na Timoru. Kapetan Edwards, mršav i siv kao kostur, ne može

da sakrije svoje zadovoljstvo: ipak ih je doveo na Timor!

Urođenici donose mnogo hrane, ali tu više ne vrijedi valuta dugmadi i čavala, kojom su navikli da plaćaju do sada. Jedan oficir nađe na sreću u džepu nešto srebrnoga sitniša, i račun je plaćen.

Brodolomci se konačno nahrane, odmore i ispavaju, a onda ponovno ukrcaju na čamce, te nakon dva sata stignu u Kupang, glavni grad Timora, gdje ih Mijnheer Van Jon, nizozemski guverner, dočeka srdačno i gostoljubivo.

Nakon pet tjedana, krajem listopada, svi se ukrcaše na brod »Rembang« od istočnoindijske holandeske kompanije. Preko Batavije i Sumatre zaploviše prema južnom rtu Afrike i iskrcaše se u Capetownu, gdje ih primi i pozdravi engleski pukovnik Gordon. Odatle se vratiše tek iza nove godine 1792 preko Amsterdama u domovinu.

U Londonu su svečano dočekani. Oficiri primiše odlikovanja, mornari nagrade, a uapšenici — buntovnici sa broda »Bounty« — okovani su u negve i bačeni u duboke crne kraljevske britanske zatvore.

(1934)

NIJEM I SAM NA BULVARIMA

Pariz, u ljetu 1934

I opet rue d'Assas.

I opet onaj mali hotel od prije osam godina i od prije tri godine. Moć navike je nepopustljiva. Tako mora biti. Nemam tu nikakvih naročito dubokih uspomena. Samo na mladost, mladost. Ali od onda su mnoge brazde preorane.

Zbog čega sam došao ovamo? Nije to ni spleen ni dosada, — naprosto hoću da budem nijem i sam. To je moja intimna lirika, koja se ne tiče nikoga. Izvršio sam u prošlih jedanaest mjeseci mnogo toga teškog, neprijatnog. Nisam živio parasitski, radio sam kao nadničar. A sada sâm sebe molim, da smijem biti malo sam. Ovdje u Parizu može čovjek biti sam, a da pri tome ne mora sebi polagati često neprijatne račune o sebi samome. Ali kad nakon osam, deset ili dvadeset dana dođe jedan radiogram, morat ću otputovati u neku drugu zemlju, na jugoistok. I onda će prestati moja samoća. Radiogram će doći, zatvorit ću kovčeg i sjesti u vlak. Ali do toga časa

ima još mnogo, mnogo dana. Možda i čitavih četrnaest. Pa čekajmo.

Rue d'Assas. Opet onaj hotel, moj mali nekadašnji studentski skromni hotel, u kojem sam živio, disao, spavao i hranio se oskudnim menuima.

Iznad ulaza još se uvijek koči ona mala crna pločica sa zlatnim slovima »Här bodde August Strindberg 1895—96«. Tu je pločicu montirao bivši »patron« Monsieur Le Roi, držeći da će na taj način domamiti u svoje poduzeće po kojeg turistu iz nordijskih krajeva koji, izlazeći iz obližnjeg parka Luxembourg, slučajno zaluta u ulicu d'Assas. Ali sad vidim, da je ta spomen-pločica napukla po polovici. Možda je netko bacio u nju kamen bez svakog pieteta. Ili ju je naprosto zadesila »elementarna nepogoda«. Ili je to već famozni zub vremena na djelu. Tko zna. Činjenica je, da je napukla.

Pritisnem na zvonce; ono ima isti ustrajni reski ton kao i nekada. Izlazi pred mene dobro poznata Madame i pozdravlja me profesionalno udvornom dobrodošlicom. Zapitkuje koješta, ali ovaj put ne će čuti od mene mnogo štošta. Ja sam ovaj put došao da šutim, a ne zbog konverzacije.

Već u predvorju hotelčića vonja na mačke, ali tako je tu uvijek bilo. Mačka je pariska domaća životinja. To mi je zbilja kao da sam kod kuće. — — »Ne, soba br. 27 nažalost nije slobodna, ali bilo koja druga ...« Pa svejedno, sasvim svejedno. Dobro, neka je i br. 11; zadovoljan sam. U ovom su hotelčiću i onako sve sobe jedna kao druga oblijepljene strašno šarenim

papirnatim tapetama, koje su ispucale i gule se sa stijena. A posoblje je samo najnužnije, ono koje ima izvjesnu određenu funkciju, kao krevet i stolica, dok nekih suvišnih naprava nema.

Sa nekoliko pokreta ispraznim kovčeg: odijela su u placardu, četkica za zube u čaši iznad umivaonika, do nje aparat za brijanje, na stolu vozni red i nekoliko dana stare novine, koje ni ovdje ne ću dospjeti da pročitam, — u noćnom ormariću kutija u kojoj je nekoliko rezervnih gumba, konac i igle. Dakle je sve na svome mjestu. Ovih par stvarca stvorile su iz sobe br. 11 m o j u sobu br. 11.

Tako čovjek na putovanjima u nekom dalekom gradu razmjesti po ormarima, vješalicama, policama i stolovima tih nekoliko predmeta iz tekstila, kože, celuloida, nikla i papira i time je oko sebe dočarao svoju atmosferu, stvorio je nastambu, koja je zbog tih stvarčica jednaka njegovoj nastambi u rodnom gradu dalekom, ili u bilo kojem hotelu od Kandije do Hammerfesta.

Dakle je sve na svome mjestu, a ispražnjeni kovčeg gurnut je u kut. Kao kod kuće.

— — — — — — — — — —

Sjednem do prozora na stolicu što se klima i škripi, odahnem. Stakla prozorska su mutna, neoprana, sa tragovima muha. Tako običan, siromašan prozor.

Ali vani, vani u prostoru, u koji gleda ovaj bijedni prozor, vani je veliki slavni Pariz sa ti-

sući oblika i glasova, grad mojih dječačkih maštanja, grad s kojim u dalekim noćima na samu razgovaram, grad kojemu pjevam himne kao Araratu u potopu sviju vrednota ljudskih.

Ne, ne ću patetike ni sentimentalnosti. Ja nisam došao ovamo da izgaram ni da strepim od zanosa, ja sam došao da budem tih i sam, sve dok ne dođe...

A ako radiogram ne dođe?

I to se može dogoditi.

Ali kako ne bi došao! Samo dok prođe ovih par dana...

Prozor, prljav i mutan, dršće kao fina membrana, odjekuje na svaki zvuk s ulice, rezonira na svaki ton izvana. On me podsjeća na ono, što je tu vani predamnom.

Treba izaći. Nisam ipak dotjerao tako daleko da bih u Parizu, unatoč svega što se nakupilo kao talog u meni, mogao mirno sjediti iza jednog zatvorenog prozora.

Rekognosciram.

U hotelu su sasma nepoznata lica. Ljudi se u hotelima mijenjaju kao putnici u vlakovima. Bože moj, pa ja nisam ni kanio ovdje sresti nekog poznatog. Konstatiram samo, da tu nema više ni Starog Gospodina, onog u žaketu i sa cvikerom, koji je tu živio šutljiv i povučen nekoliko decenija. Stanovao je u t. zv. Strindbergovoj sobi. S njim sam se godinama pozdravljao nijemim poklonom glave, ali razgovarali nismo nikada. On je bio kao simbol neke nepopustljive ustrajnosti i pojam ovog hotela. Zacijelo je imao neku

oskudnu rentu ili penziju, koja ga je silila da ovdje živi. Ali sada ga više nema. Ipak sam toliko hrabar te ne pitam, šta je s njim. Iselio se ili je umro. A ni jedno ni drugo nije dobro saznati. Neka to ostane tajna.

Rue d'Assas blago se penje prema svom gornjem dijelu, blistava je od ulja što po njoj curi i kaplje iz hiljade benzinskih motora, — nije velegradska ali ni sasvim provincijska. Vidim da su tu još uvijek mnogi dućančići i kojekakve male zanatlijske radionice, kao i prije. Ali nemam snage da špijuniram te nekada dobro poznate ljude, da bih se uvjerio kako su ostarili, propali, postali debeli i nepovjerljivi. A toliko sam puta izmijenio toliko dobrih i prijaznih riječi sa vlasnicom sitničarije, trafikanticom, prodavačicom novina, postolarem, praljom. Njih nije interesiralo što sam i tko sam, bio sam za njih — možda simpatičan — mladić stranac, koji se zacrvenio kad je nešto krivo izgovorio ili kad se zapleo u razgovoru, — stranac prolaznik. Oni su znali da sam došao, da sam tu, i da ću otići kao hiljade drugih.

Ali oni su samo neodređeno i nejasno znali ono, što je za mene od prvog časa bilo precizno, određeno i elementarno: da ću ja taj Pariz i dah njegove slobode ponijeti sa sobom u svima svojim porama i kapilarama, da ću ga zadržati u sebi kao dragocjeni plijen, da ću se u svima gorčinama alkoholičarski opajati njime, da ću ga voliti kao ženu, da ću sve ljubovce svoje varati s njim u mislima svojim. Da ću ga ljubiti bez

stida i bez sustezanja senzualno i erotički, kao nikoga na svijetu. Da ću zaboraviti mnoge mudre knjige iz velike biblioteke u ulici Berryer, da ću zaboraviti gramatiku toga jezika, da ću zaboraviti mnoge noćne šetnje po kejevima i svete slike galerija, ali ne ću zaboraviti jedno: da sam ovdje slobodu pio dubokim gutljajima, i da mi tu nikada nitko nije uskraćivao da činim ono, što sam htio.

— — — — — — — — — —

Champs-Elysées. Predvečerje.

Hiljade motora, hiljade užurbanih žena i mladića, crveni horizont iza Arc de Triompha, večernje nebo blješti u staklima sedmerokatnica, klaksoni i sirene, povici, glasovi, orkestar glasova, simfonija zvukova, — a ja sam nijem i sâm i divno mi je. Čudno osjećam sebe u svojoj tišini i samoći, lišenoj svake praznine. Ispunjen sam samim sobom bez misli, bez osjećaja, ali u meni su sređeni i smireni svi zakoni pravde i nepravde, i zato je sve tako svibanjski toplo i harmonično.

Avenue de l' Opéra: isto tako. Biserje, perje, krzna, stid i oholost zaigrali su oko mene vještičje kolo, ali ne mogu da me zavuku u svoj vrtlog, jer ja sam se svojim sidrom čvrsto zakvačio u duboko dno velike istine, lebdim uspravno i ništa me ne može otkinuti od mog smirenja. Meni se ovdje ne će ništa dogoditi kao ni onoj mojoj četkici za zube i koncu i iglama, što nepomično miruju u polumraku sobe br. 11 u tihoj ulici d'Assas.

Vrtoglavom se brzinom okreće film: veliki bulvari, Caroussel, vjetrenjača crvenih krila, Montmartre, metro, Sainte-Chapelle, Jockey, Champs de Mars, Panthéon, Bois de Boulogne, Coupole, girlsi u revijama, fanfara republikanske garde, — ali dani prolaze u samoći. Nije to nikakav solipsizam ni bijeg od sebe samoga. Ne, ja ne bježim od ljudi ni od svoje volje, koja je uvijek s voljama onih, koji hoće ono što mora biti.

— — — — — — — — — —

Teatarske galerije i plemeniti zvek stihova Racineovih, cirkuske arene, muzejske dvorane, kavanske terase, sportski stadioni, konjska trkališta, mitinzi u dvorani Wagram sa Barbusseovim željeznim govorima i podignutim pesnicama, — sve je to u mojoj prisutnosti. Ja sam u svemu, sve je oko mene. Sve je onako, kako mora biti. Nisam uhoda, niti sam feljtonista, koji gnječi redak po redak iz mozga kao pastu za zube iz kositrene tube. Nisam došao čitati ni pisati ni hvatati dojmove. Došao sam šutjeti i biti nijem.

Već je tome peti ili šesti dan.

Onaj radiogram ne dolazi. A kad dođe, onda će jedan datum i onih par sasvim običnih riječi na papirnatoj vrpci značiti preokret: iz šutnje u razgovor, iz samoće u dvojnost, u nešto što možda ne treba da bude. Jedna žena čekat će me u određeni sat na jednom kolodvoru u jednom stranom gradu, u kojem već čeka jedna hotelska soba s ormarima, vješalicama, policama, stolovima i doživljajima možda raskošnim, a možda tužnim.

Ali do toga časa ja sam Parizov, a Pariz je moj. Ja sam nijem i sâm na bulvarima. I kao što se polakim gutljajima srče napitak života, tako srčem oblike, boje, mirise i glasove grada od svih najdražega.

ILIR U BOSNI

Matija Mažuranić, ilirski putopisac i majstor hrvatske proze

Silno sam oduvijek volio stare putopise. Na tavanu svog djeda našao sam jednom među kojekakvom ropotarijom čitavu škrinjicu takvih knjiga, ostavštinu ujaka moje bake Antuna Jakopovicha, prijatelja Maksimilijana Vrhovca i upravitelja jednoga od njegovih lonjskopoljskih dobara. Bijahu to putopisi i izvješća smionih engleskih i francuskih moreplovaca iz druge polovice XVIII vijeka, La Pérousea, Lessepsa, Johna Huntera, Arthura Phillipa, Jamesa Wilsona, Cooka i t. d. Te su mi stare knjige donijele mnogo radosti.

Ali naravski, još sam se više obradovao, kad god sam naišao na kakav stari hrvatski putopis. Sa zaljubljenim sam smiješkom pročitao nekoliko puta »Putositnice« našeg križevačkog Ilira Antuna Nemčića, koji je 1843 putovao diližansom iz svog rodnog grada preko Zagreba i Rijeke do Trsta, a odatle lađom u Veneciju, i u tim svojim bidermajerskim, pomalo dražesno naivnim zapažanjima, ostavio fragmenat proze vanredno interesantan, svjež i živ. O tome sam jednom već pisao, ali sam počinio pogriješku: ustvrdio sam,

da je to prvi naš hrvatski putopis. A to nije istina.

Četiri godine prije Nemčića imali smo već jedan putopis na modernom štokavskom hrvatskom jeziku. I dok je Nemčićevo pisanje zabavno čavrljanje jednog estetski raspoloženog gospodina, ovaj putopis — o kojemu je riječ — dokumenat je jedne prilično opasne pustolovine, krut je i često preneraženo ogorčen nad onim jezovitim prilikama, u kojima se tada nalazio velik dio hrvatskog naroda pod zulumom bosanskih Osmanlija. Taj je putopis realističan i stvaran kao kakav akt iz prosekture, nema u njemu doskočica i domišljaja za volju kojekakvih lijepih i krasnorječivih opisa, to je istina gola golcata, opora, surova, sugestivna.

Došao sam do tog putopisa slučajno; darovao mi ga je jedan dobar čovjek, učinivši mi time veliku radost. Mala je to knjižica od 75 stranica teksta, a naslov joj je »Pogled u Bosnu, ili Kratak put u onu krajinu, učinjen 1839—40 po Jednom Domorodcu«. Štampana je »U Zagrebu. Tiskom i troškom kr. pr. ilir. narodne tiskarne Dra Ljudevita Gaja. 1842.« Uvez više ne drži, knjižica se skoro raspala, papir je požutio, rubove su oglodali miševi, ali krasna ravna slova, nalik na savremena moderna engleska, ista su kakvima je štampana i Gajeva »Danica« onoga doba.

Tko je taj »Jedan Domorodac«, koji se skromno krije za anonimnost? To je bio odvažni pametni i pronicavi Matija Mažuranić, čovjek sa nagonima za putovanjima i pustolovinama u svojoj krvi primorskoj, otac kasnijeg prilično zagonetnog pisca »Lišća«, član porodice koja je dala majstore našega stila i jezika Ivana, Antuna, Vladimira, Frana i Ivanu. Ovaj Matija prvi je Mažuranić koji štampa svoje djelo, ali u njemu se već osjeća ona majstorska reljefnost hrvatske proze, koja će u sinu i u srodnicima njegovim doseći do uzorne konciznosti, jedrine i neporecive plastične ljepote.

Matija Mažuranić rodio se 1817 u Novom, dakle putuje u Bosnu kao dvadeset i dvogodišnji mladić. Kasnije je još jednom lutao Bosnom, pa onda Crnom Gorom, Egiptom, Malom Azijom i Palestinom. Živio je duže vremena u Carigradu, a pod kraj života u Grazu, gdje je umro 1881.

Još jednom naglašavam, da put Matije Mažuranića u Bosnu nije bio nikakav globetrotterski izlet ni šetnja u estetske doživljaje. Bio je to pothvat smion i opasan. U Bosni su u to vrijeme ljudske glave padale za svaku malenkost, kao glavice kupusa po poljima. I naš pisac, osim opasnosti bolesti, razbojničkih napadaja i grabeža, nekoliko je puta bio u situaciji, kad je u smjeru njegovog vrata zablisnula oštrica ubojitog oružja. Ali pustimo ga, neka on sam govori svojim riječima.

Matija Mažuranić je prije svega uvjereni hrvatski patriota. On u predgovoru svoje knjižice konstatira, kako je Bosna napučena našim ljudima, ali mi smo joj okrenuli leđa, te poglede svoje uprli na zapad, što je naša velika pogrije-

ška. I zato on odlučuje, da će kao »rukodělski momak« (kalfa) proputovati tu nepoznatu zemlju, upoznati je, i rezultate svojih doživljaja i iskustava predati narodu hrvatskom.

I tako putnik Matija započinje svoje putovanje (Dio I. Put u Bosnu i natrag) iz Karlovca 31. X 1839. Odanle ide nešto kolima a više pješke do Siska, gdje je 6. XI. Nakon dva dana spušta se lađom po Savi do Jasenovca, a odatle pješke uz Unu do Kostajnice. Tu se je pokušao prokriomčariti preko Une na suprotnu tursku stranu, ali nije uspio. I Austrijanci i Turci strogo paze na granicu. Zato se je vratio u Jasenovac, pa onda »někdi vozeć a někdi pěške« stiže 20. XI u Zemun. Tu je za 2 forinta kupio od nekog ribara čamčić i jednog se maglovitog jutra uz životnu opasnost prebacio preko Dunava na drugu obalu: »... i dođem na Dorćulu pod Biograd na 25 studenoga.«

Tu mu dadoše pasoš za Smederovo, kamo je stigao 28. XI. Odavde putuje u Kragujevac i ondje osvane 2. XII, dobije nov pasoš, i preko Čačka, Požege i Užica stigne na Mokru Goru, — na granicu Srbije i Bosne. Prešavši preko Drine u Višegrad mora najprije sjediti nekoliko dana u turskoj karanteni, a onda se pridruži nekim trgovcima i s njima prispije u Sarajevo.

Tu ga je 11. XII kod sebe zadržao sarajevski paša Mustafa Babić i obećao mu posla. Čekajući na posao on razgledava Sarajevo i opisuje ga: »Sarajevo je strašno veliko, i nikakov Sarajevac nezna, koliko je; to jest, nitko nije bio po svem

varošu. Tamo nije slobodno izvan glavnih ulicah nikuda ni okom pogledati, a kamo li koračiti nogom ... Između kućah město naših piacah svuda imaju grobje: pak se běle kamena turbeta prema suncu kao labudovi.« Zatim ukratko opisuje neke običaje, koji mu kao najosebujniji padaju u oči, ali baš kad se je htio primiti posla dođe tatarin (glasnik) iz Travnika s porukom, da se svi paše bosanski imaju sakupiti kod tamošnjeg vezira.

Mustafa paša Babić i njegov sin Ibrahim krenu 18 XII na put s velikom pratnjom, u kojoj je i naš putnik Matija. Svi jaše na konjima, prevaljujući dnevno ogromne etape po cičoj zimi. Na svakom konaku raja im donosi hranu, i Matija ima prvi put prilike da vidi tursku proždrljivost: »Něki je donio pečeno janje, něki ćurku, něki pitu, a drugi pogaču, něki kupusa i mesa, i koje kakvih kolačićah, a najviše pilava i rězanacah. Koliko smo tu dobili jěla, dovoljno bi nahranio cělu kumpaniju austrianskih vojnikah. Ali na jedan put nagàrnu se pune sobe Turakah, i počmu jěsti: kako se tu jěde, i kako se tuku i rivaju, to nije moguće dokazati. Najdivlji i najgladnii vuci nebi se mogli š njimi ni iz daleka prispodobiti, a kamo li se poći natěcati. To je bilo baš po turski!! Meso raznesoše sve na noktih, a što tko uhvati, nepušta, neg tako na jedan put proždere, da bi rekao, da je u njedra turio. Ja gledajući što se radi i nevěšt tomu običaju ostao sam lěpo gladan ...«

Dne 19 XII ekspedicija je u Travniku i tu ostaje deset dana. Odsjeli su u dvoru bega Fili-

povića. Dok paše vijećaju kod vezira, Matija šeće Travnikom i opisuje neke vrlo interesantne momente iz života bosanskih franjevaca, pa onda razne odnose između pašine pratnje, gdje neprestano prijeti nož i nabita kubura.

Na 30 XII dojuri iz Sarajeva tatarin i javlja, da je tamo iznenada planula buna, te da su pobunjenici nakanili da pobiju pašine žene i djecu i da mu zapale dvor. Čitava ekspedicija s bijesnim pašom Babićem na čelu ostavlja Travnik i u galopu juri u Sarajevo. Zima je strašna i nepodnosiva, a Matija je opisuje ovako savršeno plastički (mažuranićevski stil!): »Ja sam mislio, da se moram živ na konju smàrznuti. Meni se činilo, da sam vàs šupalj, i da mi kroz rebra i kroz pàrsi větar prolazi, kao kroz jednu košaricu. Za noge i ruke nisam ni znao, niti više nisu zeble. Najviše su mi dosađivale pleći i hàrbtenjača; meni se je činilo, da su se sve kosti i sve zglobe razišle i razstavile: ter sam se i sam čudio, na čem se još glava dàrži, kad je sve drugo popustilo.«

Na samu Novu Godinu 1840 evo ih pred Sarajevom. Tu je vladao čemeran glad, i sirotinja se sarajevska u očaju pobunila spremna na pljačku i grabež i ubijstva. Paša Babić podijeli nešto novaca i hrane, a još više batina po tabanima. Siromašni Matija iscrpen je, bolestan i umoran i hoće da se riješi »zaštitnika«, koji se ponovno sprema na novi put, sad opet u Fojnicu. Slomljen i bolestan ishodi od paše dopuštenje da smije otići, te krene 19 I preko Romanije s nakanom

da se vrati u Srbiju. Tu ga u nekakvom hanu spopadne strašna groznica i povraćanje: »Ja sam tu povratio ono, što sam pred dvadeset danah u Travniku jio. To sam poznao navlastito po jabukah, kojih već od Travnika ne bijah jio. Štogod sam povratio, ono je bilo sve friško, kao da je u někakvoj měšini stajalo«. — Jedan Turski hodža već moli nad njim posmrtne molitve, ali on je ipak odolio. Nakon tri dana putuje dalje u Hanić, Novu Kasabu, pa preko Kosireva u Zvornik. Dne 27 I je u Rači, a 3 II u Šapcu. Ide dalje u Beograd i tu radi sedam mjeseci kao kalfa kod nekog majstora. Zatim prelazi 2 XII u Zemun, javlja se Militärkomandi, a odatle preko Vukovara, Osijeka i Bjelovara sretno stiže 7 I 1841 u Zagreb.

Evo, to je u najkraćim crtama prvi dio Matijinog putopisa.

*

Drugom je dijelu naslov »Različne opazke o Bosni«. Taj je još interesantniji, — to je zapravo sukus i srž Matijinog spisa, — jer on tu opisuje prilike i običaje, što ih je na svom putu upoznao, i koje je uhvatio svojim vanredno pronicavim pogledom.

On opisuje sve redom. Ponajprije mu upada u oči han, što je i razumljivo, jer han mu je na svakom koraku značio krov nad glavom: »Hani su najviše loši, tako da tko u njemu samo jednu noć u zimi prespava, već nikada ne će zaboraviti te rěči »han«. Handžia svaki dan pripravi malo dàrvah za putnike; ta dàrva još s većera pogore sva, ter poradi velike studeni moraju putnici u

pepeo leći spavati, kao mačke, nebi li jim štagod vrućje bilo. A u jutro dođe handžia, pak kaže: »hajde, ljudi! platite griačinu«. Giračina se od glave palća 1 groš t. j. 40 parah. Više puta, kad se pane na noćište, budu dàrva mokra ili sirova, pak neće nipošto da se užgu; a kod ognja se sědi, gdě tko ugrabi město. Kad se ona dàrva jedan put razpale i stanu goriti, onda oni, koi je najbolje město ugrabio, sad se nadje u velikoj težkoći: jerbo oganj od sebe razgoni, a odmaknut se natrag nedadu drugi. Ako se digne pak idje na stranu, tako već hvala Bogu za onu noć nevidi ognja više, a gotovo mora lipsati od zime: ako pak na svom městu ostane, tako mora da se živ izpeče; nu kako bilo, samo ako živ ostane, u jutro mora platiti griačinu«.

A kakve su socijalne prilike, kako živi raja? Evo, kako: »U sarajevskom polju je, kako sam čuo, od sve Bosne najgori striliš za Kàrstjane. Ondě Kàrstjani ništa pod nebom neimaju, ni kuće, ni kućišta, ni mačke: nego ono, što se vidi, to je sve agino. Ali to i nije kuća: u kućah sěde samo Turci, a Vlasi u košari. — Harač u Bosni mora platiti svaki, koi nije Muhamedanac, il je ondě stanujući il nije. I da u vrěme od platjanja harača makar najslobodniji Francez dodje, i on bi morao platiti harač lěpo kao pop. Harač se platja, koliko paša nametne. — — Kada Turčin prěko polja jaše, onda ga nikakov Kàrstjanin nesmě susrěsti; nego kada Kàrstjanin upazi Turčina, onda se mora daleko ukloniti od puta. Ako Kàrstjanin na konju jaše, mora odjahati pak voditi konja

na stranu. To po turskom običaju dolazi tako, kao kada mi pred svojim starěšinom skinemo kapu; nu da mi i ne skinemo svaki put kape, zato nas starěšina ne će tući; ali da Turčin gděgod iznenada sretne Kàrstjanina, odmah tàrgne nož od pojasa«.

Na sličan živopisan i slikovit, ali uvijek dokumentaran način, Mažuranić opisuje bosanske kuće i život u njima, drumove i trgovinu, divi se plodnosti zemlje, iznosi najvažnije značajke muhamedanske vjere i religioznih običaja, pa onda jezik. Primjećuje, da paša sarajevski dobro znade turski, arapski i arnautski, ali ako mu tko po turski što kaže, on uvijek bosanski t. j. hrvatski odgovara i kaže »da je naš slavni bošnjački jezik od svih najlěpši na světu«!

Mnogo je stranica posvećeno odjeći, nošnji, oružju, praznovjerju i — higijeni. »Turčin neće nipošto ubiti uši: jerbo je jazuk; one su bo sve duše umàrših, koji su za života zlo radili, pak jih je po smàrti dragi Alah na uše pretvorio. Ja sam kazao, da kod nas neima uših, a oni su na me svi jednim glasom viknuli: Lažeš kao pas; gdě ima ljudih, onde mora biti i uših! — Oni kad vide, da uš izvana po halji plazi, samo ju pàrstim bace kraj sebe na ćilim, pak se siromaška životinja mora mučiti, dok opet gorě na njih nepoplazi: nu zato dobi bolji apetit. Mene je ta sablazan pakljena bila do kosti pojěla . . .«

Brak, položaj žene: »Preljub je u Turakah najveći grěh; ako ide Turčin k tudjoj Turkinji, kad ga tretji put uhvate, udare ga na kolac. Ako

ide Kàrstjanin k Turkinji, koja neima muža, tako pàrvi put, kad ga uhvate, mora se ili poturčiti, pak da ju uzme, ili ga nabiu na kolac; ako pak ova Turkinja muža ima, tako preljubnika bez iznimke udare na kolac. A Turčin, kad god mu se blagoizvoli, može ići k Kàrstjanki, jer mu neima suda. — — Svaki čověk je vlastan ubiti ženu kad hoće, i svaki gospodar svoga slugu, za najmanju pogrěšku, osobito ako je Kàrstjanin.«

Posve na kraju knjižice dodao je Mažuranić i tursko-hrvatski riječnik pod naslovom »Několiko turskih barbarismah«, djelomično sa vrlo točnim, a djelomično i prilično kurioznim tumačenjem pojedinih arapskih, turskih i arnautskih riječi, t. j. svih onih koje mu se činiše stranima u »našem slavnom bošnjačkom jeziku«.

*

Ove stranice, što sam ih netom prolistao i iz njih izvadio nekoliko rečenica, dokumenti su — ponavljam — upravo dragocjeni. Putnik Matija Mažuranić putovao je otvorenih očiju, i sve što je vidio, opisao je vjerno i istinito. Pa i anegdote, što ih tu i tamo upliće, uvijek su vanredno karakteristične za pojedine pojave. A što je najvažnije, sve njegove opise prožimlje duboki i ukorijenjni osjećaj čovjekoljublja i saosjećanja za bijednu i bespravnu raju, u kojoj on vidi svoju braću iste krvi i plemena.

Posebice treba istaći njegov upravo prekrasni jezik, čist kao suza, bogatu frazeologiju i uzorno jasan, jedar i sugestivan stil. Nema u njegovim opisima boja ni bojadisanja. To je stil skulpture i plastike, to su sami reljefi živih likova i događaja, izvajani iz tvrdog kamena. To nisu pjesmice ni budnice ni davorije, to je proza koja je prije stotinu godina toliko vrijedna sama u sebi, da se može smatrati ponosom ilirske knjige.

JONSKO MORE

U jednom dubokom zatonu otoka Kefalonije naš je brod jednog ljeta stajao usidren pred gradićem Lyxurion.

Još jučer popodne plovili smo uz neprijatno puste i suro sive obale albanske, naveče prošli kraj Krfa sveg u blještavim svijetlima, a danas smo prvi dan u Grčkoj, nakon jedne duboko plave i ludo zvjezdane noći.

Tu u Grčkoj čovjek nailazi na činjenicu, paradoksalnu ali stvarnu, da uopće ne može na kopno. Dođe se u Grčku, — a ne može se u Grčku. Evo, tako je to. Jer tu vlada običaj, da brodovi nikad ne pristaju uz obalu ili pristanište, već moraju spustiti sidra vani u luci, barem dvije stotine metara od obale. A to je zato, da bi se što više kompliciralo istovarivanje i utovarivanje proizvoda i dobara zemaljskih, što ih prevoze ovakvi brodovi kakav je ovaj naš. To možda izgleda da je besmisleno, ali je socijalno. Svi ovi gradići Jonskog i Egejskog mora i čitavog Peloponeza žive baš od tih dvijesto metara distanse, koja dijeli njihova pristaništa od dolazećih lađa. Jer

oni zarađuju na tome, što pomoću svojih širokih i na oko nezgrapnih i nepokretnih barka i brodica vrše te utovare i istovare, koji se zovu import i eksport, trgovina.

Tako stojimo sate i sate, brodske dizalice štropoću i klopoću, dugi kraci vitla i užeta lebde zrakom njišući terete, a mi promatramo dalekozorima gradić Lyxurion, koji je tu pred nama, a do kojega se ne može. Bijele kućice uz rub mora, iza njih prazno sivo platno pozadine, i to je sve. Dakle to je prvi grčki gradić pred koji sam došao, a niti on ima šta od mene niti ja od njega, osim ovog pogleda kroz dalekozor. Ali ovi živahni jonski lađari crne kovrčave kose imaju bar to zadovoljstvo i zaradu, što iz duboke trupine našeg velikog crnog broda izvlače i slažu u svoje barke neke bezbrojne snopove sasvim tankog bijelog drva, nekih dasaka i daščica, iz kojih će sastaviti škrinjice. Pa kad se ovaj naš brod, ili koji drugi, bude jesenas vraćao ovim istim putem, tu će ukrcavati na isti način — dvije stotine metara od obale — mnoge i mnoge škrinjice, napunjene slatkim smokvama, medenim grožđem ili rumenim narandžama. Samo ne znam, gdje te voćke i plodine ovdje rastu i zriju, jer iznad Lyxuriona sivi su brežuljci tako goli golcati, pusti i prazni. Nema ni vinograda ni voćnjaka ni grmlja. Samo siva praznina, a vidi se po koje magare ili mazga, kako osamljeno luta ispržénim pejzažem. Pa ni ljudi nema ispred onih kućica na obali, koje su prozore čvrsto pozatvarale drvenim kapcima. Da,

to je apatija vatrenog ljeta u prvim danima kolovoza.

— — — — — — — — — —

Isto je tako i pred gradićem, koji se zove Argostolion, malo dalje i dublje u istom zatonu tog istog otoka Kefalonije.

I tu smo se usidrili izvan luke, ali smo se popodne iskrcali. Jer to je tako veliki gradić, da ima čak i svoj muzej pa i nekoliko ulica.

Iskrcali smo se čamcima, a zatim sjeli u autotakse, da se odvezemo u neki zaljev na kupanje.

Dakle ti autotaksi, — no da! To su sasvim sigurno prvi potomci Fordovog tipa br. 1, spadaju u doba pronalaska toga stroja, u davno doba predratno, a ovamo su dospjeli kao talog i otpadak naše mehanizirane civilizacije. Ja sam još jednom, par dana kasnije, doživio ovakvog Forda br. 1 na putovanju iz Pyrgosa u Olimpiju, pa sam i tada grohotao kao i ovdje na svom prvom susretu s njim. Nisam nikakav automobilista, niti se u tu vrstu strojeva naročito razumijem. Ali to znam pouzdano, da je ova vrsta Forda, koja još životari i izdiše tu po ovim zabačenim grčkim provincijskim gradićima na gotovo nepoznatim ostrvima, — da je ta vrsta upravo fantastična u svojoj naivnosti. Naime u svojoj naivnoj težnji, da bude automobil, taksi, pa čak i limuzina.

Taj je Ford kutija nepravilnog oblika od ugnječenog i slupanog lima, koja pri kretanju podiže paklenu galamu, a stavlja se u pokret tako, da se najprije sprijeda navije kao kakva ura budilica. Stakla su joj razlupana i popucala, reflektori devastirani pa bulje kao velike prazne oči u lubanji kakve ptičurine, iz oguljenih raspucalih kožnih sjedala strši zgnječena konjska struna, svi kovni dijelovi izjedeni su od rđe, gume na točkovima nisu pneumatici ispunjeni zrakom već možda slamom, volan i kočnice klimaju kao da će ispasti, — ali šta je najčudnije, taj se predmet ipak kreće sam od sebe! Galami paklenski, zaudara, skače po vododerinama (koje bi imale biti ceste), udara o kamenje i odbija se pa pijano vrluda amo tamo, stenje, podiže oblake prašine, urliče promuklom sirenom, — ali se kreće! Ne, nema smiješnijeg kontrasta, no što ga predstavlja jedan ovakav slupani zarđali Ford u sunčanom modrom i srebrnosivom peloponeskom pejzažu.

Ali ja nisam došao u zemlju rođenja bogova sviju bogova, da se naslađujem grotesknom karikaturom ovih produkata dalekog Detroita.

No oni su neibježivi. Jer po peloponeskim se brežuljcima ne mogu u vatri sunca pješačenjem svladati veće distanse.

Evo takav jedan Ford trese i muči mene i još nekoliko mladića i djevojaka uspinjući se jednom sasvim nevjerojatnom »cestom«, koja se penje iznad Argostoliona najprije nekud u vijugama kroz bregove, a onda opet spušta prema moru, plavom Jonskom moru, moru . . .

Poslali su nas ovamo na kupanje oni, koji znaju da nismo samo zbog iskrcavanja dasaka i muzeja doplovili na Kefaloniju.

Zaustavili smo se dakle na jednom brežuljku, obraslom vinogradima, maslinama i nekim tamnim, gotovo crnim džbunjem.

Izlazimo iz limenih kutija i gledamo širokih pogleda pred sebe, na podnožje ovog brežuljka.

Dolje je more, zaljev u obliku potkove, plaža.

Tu ćemo se svući, baciti u valove i okupati u Jonskom moru, moru kakvoga nema nigdje drugdje na svijetu.

Vidio sam prije mnogo godina plaže obala ligurskih, doživio sam teški Atlantik Biarritza, baskijsku Playu de la Concha u San Sebastianu, Promenadu des Anglais, pjeskovite obale Baltika na Rügenu-Rujani, jantarni poluotočić poljski Hel, more između Lofota i Vesteraala sa ponoćnim suncem, prolutao sam čitavim našim opojnim Jadranom, ali ova jonska plaža — uvala Nereidâ joj je ime — najljepša je na čitavom svijetu. Najljepša, djevičanska, osamljena.

To je komadić zemlje prazan i pust, to uopće nije kupalište, to je samo mala uvala u koju struji more. A to more, žitko i gusto i draguljski modro, to je neopisivi doživljaj.

Tijelo se rastapa u slanoj modrini, koja s jedne strane blago miluje dugi polukružni trak bijelog bisernog svjetlucavog pijeska, a onda se na drugu stranu širi u beskraj, kao da se strmo uspinje u horizont. I samo nebo, modro popodnevno jonsko nebo, blijedo je pred ovim gustomodrim azurnim talasima, koji me grle i maze kao najnježnija zaljubljena žena.

To more, jonsko more, opaja i omamljuje kao najsvjetlija erotika nedoživljenih sanja.

— — — — — — — — — — — — — — —

Prolazi sat, dva, tri.

Sunce se spušta. Gotova je čarobna igra valova i pijeska s mojim tijelom. Treba se vratiti.

Ah, kako je to more, jonsko more, nezaboravno, i kako će se dugo još žariti u sjećanjima i pomislima na ove sate, koji se ne će ponoviti nikad više.

Treba se vratiti »kući«, t. j. natrag na brod, koji čeka na drugoj strani ostrva.

Gore, tamo gdje smo se iskrcali iz Fordovih mašina na brežuljcima iznad ove djevičanske plaže, stoji neka mala daščara. Iznad njenih vratašca koči se naslov, koji se može i pročitati, ako čovjek kombinira svoje znanje čitanja natpisa na arhajskim grčkim vazama sa poznavanjem ćirilice. Tu piše crnim smolastim slovima na bijelo okrečenoj stijeni nezgrapno ali ponosno i kaćiperno, kao na kakvom pariskom bulvaru: »BAR NERAIDA«.

U tom »baru« dobije se za pola drahme crna kava, ona tipična grčka crna kava, preslatka i gusta kao katran, u sasvim malom turskom fildžanu. Ali miriše prefino, aromatički.

I čitav taj dan, sve do noći, ostao mi je u ustima kao draga uspomena okus slanog modrog jonskog mora, pomiješan sa preslatkom grčkom crnom kavom.

(1935)

SRDŽBA KRETSKIH IDOLA

Steward kuca na vrata kabine: pet sati.

Cijelu je crnu noć kipjelo burno more kretsko, a u oštrom, ustrajnom i nepopustljivom olujnom vjetru naslućivalo se prijeteće režanje zlogukih idola. Tajna velikog ostrva neprijateljski dočekuje stranca. Da, noć je bila teška i duboka i tjeskobna; događale se nerazumljive stvari na dnu nabreklih čežnja. Magnetska snaga misterija Krete nametnula se drhtavim živcima i napela ih do bola. Šta će tu biti?

Steward kuca nepopustljivo. Treba ustati.

Râna, rana ljetna zora.

Kroz ovalni prozor kabine, okovan blistavim mjedenim obručem, kao kroz zjalo orijaškog durbina vidi se fantastična slika: čudno načičkane konture visokih brda kretskih, sivih, hladnih, nepristupačnih. A u sredini i povrh svega strmi greben gore Ide s oštro ocrtanim nazupčanim profilom; tu se rodiše bogovi bogova. A pri njegovom dnu, tu pred mojim očima, grad Candia-Iraklion, sa svojim bedemima i fasadama, intenzivno je žut, žut kao svijetao četrun. A podno

grada more tamno, gotovo crno, sa modrim metalnim odbljescima.

Ovaj kontrast boja pepeljasto sivih bregova, četrunasto žutog grada i crnomodrog mora — a sve je to preliveno lakim akvarelnim rumenilom rane zore — taj sivo žuto crni kontrast slijeva se u oku u zanos, koji malo opija i draži kao kakav fini istočnjački narkotik.

Brod spušta sidra u mirnim vodama iza lukobrana. Silazimo u barku i iskrcavamo se pred starom mletačkom carinarnicom.

Dakle to je Kreta.

Da, donekle. Ali prava Kreta prethelenska i srce njenog prvotnog pradavnog samorodnog bitka nije još tu. Ono diše tiho i zamrlo u okamenjenom snu desetak milja dublje u unutrašnjosti, u Knososu. Ovaj Iraklion, nekadašnja Candia, bastard je venecijanske renesanse sa levantinsko-turskim bazarom, kaldrmom, čaršijom. To je današnjica i spektakl često viđen, dobro poznat.

Dalje. Idemo dalje. Bježimo, jurimo da stignemo prije uspona sunca, koje će svojom vatrom nemilosrdno razbijeliti ovaj kamen i prašinu ceste pretvoriti u bijelu žeravicu.

Dva — pet — sedam — deset milja.

Onda stop.

— — — — — — — — — —

Zjene su sasvim stisnute od poplave svijetla, kroz spuštene očne kapke prodire narančasti oganj, zrak je gust i težak kao da tijelo lebdi u

vrelom ulju, a posvuda nešto miriše na sažgani gorak pelin. Tu smo.

Tu je neka velika plitka kotlina, sva okružena blagim smeđim brežuljcima, na kojima zelene narandže, masline, borovi, cedrovi, čempresi i vinogradi bujno rastu. Usred te kotline jedan komad terena, nalik na široku terasu, spušta se u mirnim i položenim padovima prema dolini, u kojoj svjetluca vijugava vrpca poluisušenog potočića. Tako nekako izgleda taj pejzaž, tih, ukočeno tih. Nigdje ni jedne ptice ni leptira. Ni cvrkuta ni lepršavog pokreta. Začarani mir. Da, tu se je prije tri i po hiljade godina i samo vrijeme zaustavilo i ne miče se s mjesta.

To je Knosos.

Ova široka terasa usred kotline nosi i krije veliki dvor, koji je zapravo čitav grad, ili obratno: grad, koji je zapravo samo dvor, pola pod zemljom a pola nad zemljom, — negdašnja velika košnica jedne precizne organizacije života sa oštro graduiranom hijerarhijom od kralja-boga do roba-radnika. U doba, dok se čopori dorski i ahajski — kasniji gospodari Krete — još probijahu kroz tesalske gudure u patnjama nižih životnih stupnjeva, ovdje na Knososu kultura je već kićeno cvala u svom raskošnom baroku. Tada još ne bijaše ovdje ni Zevsa ni teologije Olimpa, ali domaća božanstva, idoli kopna i mora, bijahu zloguki i strašni, i sve se ničice podlagalo fantomu boga-kralja Minotaura, ljudskog bića sa rogatom bikovskom glavom.

— — — — — — — — — —

Sir Arthur Evans iskrcao se na ostrvu i došao u ovu kotlinu prije neka četiri decenija, zanesen mitom minotaurskim i legendama labirinta. (Tako je i Schliemann, na krilima homerske poezije, pošao u Hisarlik, da tamo otkopa Troju i utvrdi istinu ilijsko-odisejskog epa.)

Sir Arthur, danas sijed i umoran od starosti, došao je ovamo u naletu britanske energije, zabo lopatu u prhku naplavinu i svoj pothvat — smatran apsurdnim spleenom — pretvorio u objavljenje. Otkrio se Stari Zavjet neznane minojske kulture.

Pod tonama tona naplavljenog pijeska i mulja, pod tristopedeset vjekova šutnje, krilo se nedirnuto čudo pradavne Krete, tajanstvene domaje prvorođenih bogova. Stari je Knosos sa čitavim svojim neznanim bivstvom ponovno zablistao na suncu dana kao dragocjena šara i — mračna strava.

Minosova palača sa hiljadama svojih podzemnih i nadzemnih odaja, predvorja, portika, hodnika, terasa, stupova, žitnica, skladišta sa ogromnim glinenim posudama za ulje i vino, sa komforom opločenih kupaona, kanalizacijom i water-closetima, — ta gorostasna palača, vjekovima smatrana pričom o tajanstvenom labirintu, danas je stvarnost i činjenica, koja mirno i odrješito govori o nečem velikom što je postajalo i što još danas jest.

Još danas se na svima zidovima koče raskošni reljefi, žare se freske purpurno-crvenih, zlatno-smeđih, akvamarinski-modrih i smaragdno-

zelenih boja, neugaslih i nepovenulih u svojoj svježini. Zapletenim geometrijskim ornamentima povijaju se neke neobične vodene tropske biljke srpastog lišća i rastvorenih čašaka, a prikazi čudne zvjeradi i sablasnih idola prijete sa zidova.

Idoli i simboli starog Knososa:

zeleni rogati jarac
šarena zmija ljutica
crni polip vijugavih hvataljka
nacereni majmun pavijan
krilate ribe bodljikavih peraja
delfini razjapljenih čeljusti
nakostrušeni veprovi u bijesnom trku

— a povrh svega i najčešće:
divlji crni kretski bog-idol-zvijer
bik
izbuljenih rubinskih očiju
isplaženog plamenog jezika
sa bjelokosnim zavijenim rogovima

— pa onda:
žene ogromnih grudi i naduvenih bokova
goli mladići, efebski vitki i graciozni,
što izvode smrtonosne plesove hvatajući
se za bikovske rogove i prebacujući se
preko njihovih hrptova

— a onda posvuda, na svakom koraku uklesan i naslikan

zagonetni heraldički znak, grb i simbol vladara minojskih:

LABRYS
dvosjekla sjekira
sjekira sa dvije oštrice što izlaze iz istog
drška:
jedna siječe prošlost
druga zasijeca u budućnost.

Osjeća se neprekidna misao užasa i strepnje pred magičnim silama u svim ovim idolima-zvijerima, u jarcu, zmiji, polipu, pavijanu, vepru, a povrh svega u razbješnjelom simbolu razularenog životnog principa, u divljem i neukrotivom crnom biku, koji u napregnutim bokovima nosi plod života, a na oštrim rogovima smrt.

Pojave elementarnih zbivanja na nebu, sáma činjenica opstanka zemlje i njenog rađanja plodovima, bit života u životinjama morskim, kopnenim i zračnim, — sve se to u doba minojsko u svijestima stanovnika palače-grada Knososa slilo u neki nazor panteistički. U zemlji, vegetaciji i fauni odraz je i sadržaj božanstva.

Svijest o tome daje s jedne strane zanos i vedrinu u obožavanju svega viđenoga oko sebe. Ali s druge se strane rađa strahovanje i beznadnost, kad proklije strah pred nesavladivom moći elemenata, i kad se razbuđene sile prirodne pokušavaju utišati i ublažiti žrtvama.

Ovdje u Knososu padale su krvne žrtve.

Vjerujem, da su i ljude žrtvovali, žive ljude. (Obale feničke ne bijahu daleko, i galije su zajedno sa purpurnim sokom puževa i skupocjenim

metalima prenosile i vijesti o sveto-strašnim žrtvama Molohu i Astarti).

Mladići i djevojke padali su, izbodeni, krvavi i rasparani sa rogova bikovskih, a narod je drhtao u sladostrasnoj jezi.

— — — — — — — — — —

Evo, vidim sve to pred svojim očima, kad na južnjačkoj sunčanoj vatri i u temperaturi od četrdeset celzija stojim na užarenim kamenim pločama knososke arene, koja amfiteatralno zaokružuje dolinu strave.

Još je uvijek ovaj nemilosrdan mir bliskog podneva, bez cvrkuta ptica, bez kapricioznog lepršanja leptirskih krila.

Lišće sviju biljka i džbunova i drveća žilavo je i tvrdo kao koža, i crnozeleno, a na ovom se suncu savija i tinja odišući pripaljenim opojnim aromama.

Kao prikovane lijepe mi se noge za kamene ploče amfiteatra, koji me magnetski drži i ne pušta. Da, posve sam magnetiziran, — snaga mi je podrovana, volja izbrisana, otpor slomljen. Idoli su jači od mene. Ali sada je dan. A danju su nečujni i nevidljivi, povučeni u dubine podzemlja, u gorske jaruge Ide, Stavrosa i Mandarasa. Ali noć je njihova, oni će se opet pojaviti; a onda . . .

U pijesku leži krhotina neke keramike.

Podignem je i očistim od zemlje. To je donji dio neke posudice, a na njenom dnu vidi se urezana slika: l a b r y s. Dvosjekla sjekira prošlosti i budućnosti. Ona štiti od uroka i zle snage zlogukih idola. Stavljam je u džep kao amajliju.

Idem dalje, polakim se koracima odmičem iz magnetskog polja, koracima teškim i polakim. Oči su mi gotovo već slijepe od premnogog svijetla, užežena krv šumi u ušima.

Sve dalje . . . sve dalje . . . Knosos mi je iza leđa . . . sve bliže moru . . .

Evo, podne. Kršćansko novozavjetno podne zvoni na svima zvonicima brončano i zvučno — kršćansko podne iznad Kandije-Megalokastrona —Irakliona.

Idoli Knososa sasvim su se začaurili i pritajili pod krovom svojih tri hiljade i pet stotina godina šutnje.

U luci se moj brod oglasuje sirenom; ton joj je dubok, drhtav, metalan, kao najdublja tipka u registru orijaških orgulja. Da, brod zove na polazak.

Tu u zatvorenoj luci more je modro i mirno. Ali s onu stranu lukobrana, preko kojega štrca pjena, sasvim je sivo, uskipjelo.

Brod upire pramac prema sjeveru. Izlazi, odlazi, nosi nas dalje. Sve dalje, dalje . . .

Ona noć, vrlo teška noć.

Ljetna mediteranska oluja sa nisko spuštenim oblacima, sijavicama, zviždukom vjetra u jarbolima. I sve crnja noć, sve neprozirnija, sve teža.

Kreta nam je iza leđa. Ali osjeća se. Čuje se. U urliku oluje sasvim se jasno čuje divlji kor knososkih demona, koji su sada, u mraku, razularili svu stravu svojih nagona.

Čujem u oluji srditu riku bijesnog Minotaura, koji kroz vatrene nozdrve duše otrovnu paru smrti.

Čujem siktaj tisuća zmija otrovnica, meketanje zelenih jaraca, grohot majmuna pavijana, roktanje divljih veprova.

Riču, grohoću, bjesne, rokću i prijete strašnim prijetnjama, težima od smrti.

A u tom kaotičnom koru oluje i prijetnja idolâ srce moje strepi od strave, a drhtava se moja ruka grčevito drži brodske ograde. Mašinsko srce broda kuca brzo, sve brže, sve luđe u mahnitom i paničnom bijegu na sjever, što dalje izvan dohvata crnih sila.

Bijeg moj na crnom brodu u crnu noć bijeg je očajnog prognanika.

Mamuran, omamljen vjetrom i poprskan slanom pjenom oluje, spuštam se dolje u kabinu, gdje drhtavo tinja blijeda sijalica. Moje se lice odrazuje u ogledalu sablasno-zeleno. Zatvaram uši prstima, ali još se uvijek čuje rik Minotaura... sve tiši . . . tiši . . .

U ruci mi je ona krhotina keramike, sa urezanim znakom na crnom dnu. Da, to je labrys, dvosjekla sjekira, koja je možda upravo u ovom trenu povukla prorez kroz moj život. Rasjekla je na pola prošlost od budućnosti.

Sve što je bilo, više ne postoji. A ono, što će biti? . . .

— — — — — — — — — —

Opet sam na pramcu, na ogradi palube.

Ponoć je prošla. Oluja se smiruje. U ustima, srcu i glavi leži mi pelinska gorčina beznadnosti i potmulog straha. Labrys je presjekao moj život. Pa što će to biti?

Kližemo se kroz tišinu Egejskog mora.

Nalijevo se, u blistanju krupnih južnih zvijezda, vide strmi obronci ostrva Santorina. Visoko gore na brijegu gradić gori u tisućama svijetlih iskrica kao daleko božićno drvce.

Zora se sasvim lako primjećuje na desno, negdje iza dalekih obala maloazijskih.

Približujemo se carstvu vedrih i sunčanih bogova Helade. Straha je nestalo. Uz mene struji toplota mladosti, puti, nježnih nada. Sutra ćemo pristati na Hiosu, u suncu i modrini. O, dan će zacijelo biti vedar i lijep. Da, sve će biti dobro. Moralo bi biti dobro. Izmakli smo bijesu zlogukih idola.

Ali ipak! Crni labrys putuje samnom, neizbrisivo ucrtan na dnu one bezoblične krhotine, — crni labrys visi nad mojom glavom i prijeti . . . prijeti . . .

A ja nisam ništa kriv. Moje su ruke nevine. Kriv sam možda samo u tome, što sam posegnuo za tajnom.

(1935)

FRAGMENTI ISPOD EGEJSKOG NEBA

Nikad se nisam naročito zanosio sladunjavostima Mereškovskoga ni njegovim velikim historijskim scenarijima, premda valja priznati, da je on često znao vanredno rekonstruirati izvjesne romantične momente Renesanse.

Na ostrvu Hiosu živo sam se sjetio jednog fragmenta iz »Uskrslih bogova«, koji je tako nevjerojatan kao i sve ono, što sam doživio i naslutio na tom komadiću zemlje usred mora egejskog.

Stari firentinac Merullo priča, što mu je pisao jedan prijatelj iz Grčke:

»Nedavno su na ostrvu Hiosu manastirske pralje o sutonu, kad su isplakivale rublje, našle na morskoj obali pravoga drevnoga boga, tritona s ribljim repom, s perima i ljuskom. Poplašile se lude. Pomislile, da je vrag, pobjegle. A onda vide: star je, slab, valjda bolestan, leži ničice na pijesku, zebe i sunča zeleni, ljuskavi hrbat. Glava mu je sijeda, oči mutne kao u naprščadi. Razjunačile se nevaljalice, okružile ga s kršćanskim molitvama i uzele mlatiti prakljačama. Izubijale

na mrtvo ime, kao psa, drevnoga boga, posljednjega od moćnih bogova Okeana, možda unuka Posejdonova!...«

— — — — — — — — — — — —

Razblaživao sam se ovaj put valovima Egejskog mora. Ronio sam po slanoj vodi i snažno grabio rukama tu čudesnu modrinu, a kad sam uzdignuo glavu i odmaknuo mokru kosu s očiju, predamnom se je u daljini ocrtavala nisko sivo i malo nejasno kopno, drugi kontinent: to je Mala Azija. A ja sam bio kao u četvrtoj dimenziji. Niti u Grčkoj, niti u Aziji, nego usred tog mora, starog milijune godina. Jedan je kontinent iza mene, a drugi predamnom. A ja nisam ovaj tren no naplavina, kojom se igraju ti teški uporni valovi i valjaju me samo kao objekt takve i takve specifične težine, a sve su moje sanje, čežnje i nade u meni zatvorene kao u boci, bačenoj s broda u burno more. Ipak mora da je divno biti delfin, za koga ne postoje prepreke granica, neprohodne gudure, strmi bregovi, već samo beskrajna modra ravnina, kojom gospodare hitre peraje i volja jednaka samovolji.

Hios. Hios. Izgovaram u sav glas to šuštavo i meko ime. A još prije sto godina došli su ovamo ljudi s prijeka, iz onog blizog susjednog kontinenta, nadžacima i handžarima navalili su na mirne stanovnike, koji su tu sadili smokve i vinograde, i poklali ih u tisućama. Ne, nije lako biti na granici dviju civilizacija, dvaju svjetova.

Čitav jedan dan prolazi ovdje sa svima svojim mnogim i sitnim pojedinostima, koje se gube u

ništa. Hodam čudnim uličicama, sjedim pred kavanama gdje mi nude nargilu, a ja ne znam kako se s njom postupa, — pišem razglednice. Ljetno je popodne. U luku dolaze neke velike lađe, a druge odlaze. U jednoj uličici pročelje je neke kuće presvučeno crnim draperijama, a u veži leži mrtvac u lijesu. Umro je Stavros Papasianu, pa su ga po domaćem običaju izložili u crno drapiranoj veži. Ja sam tražio telegraf, da predam neku važnu depešu, a nabasao sam na mrtvaca. Ne vjerujem u dobre i loše znakove, ali mi je čudno i neobično i kao da nešto predskazuje, što sam upravo ovdje na Hiosu nabasao na mrtvaca u veži.

A iznad Hiosa je široko egejsko nebo, simbol vječnog života. U morskim valovima zacijelo još žive tritoni, unuci Posejdonovi. A ja šaljem depeše, na koje nema odgovora, pišem razglednice, šetam malim uličicama, punima vjetra, i znam da sam tu prvi i posljednji put u životu, premda su se baš ovdje desile stvari velikih i dugih zamašaja i posljedica. Ali tako jest, jer tako mora biti. Ipak ću barem još jednom na glas izgovoriti ovo svileno-slatko ime: Hios...

*

More Egejsko ide daleko na istok, ono zadire u obale maloazijske, razdire rub njegova kopna, produbljuje zatone, zavlači se među bregove.

Tako je more Egejsko u nadiranju svome na istok doprlo sve čak do Smirne. Oh, ne, pardon, neka mi oprosti simpatični Falih R. Aty, — do

Izmira. Smirne više nema, ona je izgorjela u dim i pepeo. Postoji samo novi mladi Izmir.

Taj prostrani i široki Izmir su hoteli, banke, carinarnice, dokovi, autobusi, široke ulice, negdašnji askari u khaki-uniformama, magazini, parne dizalice i beskrajno dugačke široke ulice. Ali ostao je u srcu tog mehaniziranog Izmira komadić stare Smirne, koji bi bio isto tako orijentalan kao baš-čaršija sarajevska, da se u njemu viđaju turbani, fesovi i feredže. Ali tome ni traga; mjesto toga masni polucilindri, groteskni žirardi, panama-klobuci i suknene kape na pokornim azijatskim glavama. Ali unatoč toga bazar je ostao bazar sa bozom, salepom, zlatarima, sarafima, nadriljekarima, aščinicama, prodavačima ćilima, besposlenim i dokonim lutaocima, mazgama i minaretima.

Prolutao sam bazarom, mučio se da promijenim nekakav komad engleske banknote u turske kuruše, pio crnu kavu, jeo smokve, namjeravao poći u Pergamon, ali od toga nije bilo ništa.

Ostalo je sjećanje na krasnu prostranu luku i neke velike rumunjske i ruske lađe, usidrene pored naše. A na našu su lađu pred veče dovukli nekoliko stotina crnih malih anatolskih goveda, sa nisko povijenim širokim rogovima. Mesarski momci surovo su dotjerali sa dalekih gorskih pašnjaka ta goveda, toljagama i dizalicama ih natjerali na pramac našeg broda, a mi ćemo ih prevesti preko Egejskog mora u Pirej, da se tamo prerade u bifteke, ramsteke i goveđu juhu. Sada te živine gladno muču na našem brodu, plaze

žedne jezike i zaudaraju nesmiljeno. Nenadani i neveseli suputnici. Ali naš se brod u prvom redu bavi trgovinom, prometom, importom i eksportom, a mi, slučajni putnici, samo smo tolerirani luksus.

Izmirski bazar, veliki brodovi stranih zastava u luci i izlaz iz te luke ne zaboravljaju se nikada. U tom sumraku večernjem obistinilo se sve ono, što znaju svi putopisi: da je taj sumrak iznad Izmira, ognjen i purpuran, nešto što se doživljuje rijetko, nikada.

Iznad grada su bregovi sa starim krunastim kulama, nazupčanim zidovima i mrkim citadelama, kao u doba križara, Bizantinaca, Grka. A u gradu sistem Ataturkov gvozdeno i neumoljivo udara nove norme života, udara toljagom krutih zakona po svemu, što samo iz daleka izaziva puku slutnju orijenta, — zapovjednički intonira nove maksime zbivanja do u najsitnije sitnice. Fesovi, turbani, feredže, zov mujezina samo su sitni fragmenti. Precrtane su, izbrisane, dinamitom nepopustljive volje razrušene i mnoge veće stvari. Nema više Alaha ni proroka njegovog Muhameda, on je ismijan i zanemaren, njemu će se jednog dana na ovoj obali Egejskog mora desiti isto ono, što se na obali Hiosa desilo starom tritonu, unuku Posejdonovu. Pralje će ga negdje na morskoj obali izudarati prakljačama, poružiti ga, osramotiti.

Da, tu se tako rapidno dešavaju tolike vrtoglavo nagle perturbacije u ime čelika, motora, benzina i mehanike.

Ali ovaj sumrak, ognjen i purpuran, što se žari iznad luke i brežuljaka Izmira, a u kojemu muču na klanje osuđena goveda anatolska, ostat će kao nešto neobjašnjivo, iznad sviju boli i problema. Taj ljetni sumrak purpuran i ognjen, divan i strašan, divlji, azijatski.

(1935)

PODNE NA AKROPOLI

Već iz daleke daljine, na blistavoj atičkoj pučini, čitave sate prije ulaska u luku pirejsku, vide se strme pećine Akropole i kao zlatna kruna na njoj Partenon.

Partenon, simbol vječnog sklada i bog hramova božanskih čije sámo ime zveči kao zvuk najplemenitijeg metala u zagrijanoj mašti svakog putnika iz dalekih strana.

— — — — — — — — — —

Dug je put do njega, spor i težak.

Najprije beskrajne mučne formalnosti pri iskrcavanju i prelaz čamcem preko luke pirejske, začađene dimom i ugljenom. Onda tramvaj, podzemna željeznica, kolodvor atenski, onda opet tramvaj, pa užurbani uspon do dveri akropolskih. Ali, uzalud žurba. Zakasnili smo za danas. Sunce upravo zalazi, a u taj se čas zatvaraju željezna vrata i tjeraju radoznali stranci sa posvećenog tla. Treba doći sutra.

— — — — — — — — — —

A sutradan u prijepodnevnom ljetnom suncu Akropola gori kao vulkan, iz kojega će provaliti lava. Čudno je, kako je taj kamen izdržao — ne

tolike godine, nego tolika sunčana ljetna podneva; željezo i nijedna druga tvar na svijetu ne bi izdržali ove danteovske ognjice.

Na visokom platou, iznad brežuljaka i mora stoji smireno i gordo Partenon, toliko puta razaran, bombardiran, opljačkan, ali stoji još uvijek kao negacija prolaznosti zemaljske. Svi muzeji, od Berlina do Londona i Pariza, puni su pljačke njegovih dragocjenih metopa i zabatnih figura, ali on i bez njih utjelovljuje nepromjenljivu vječnost. Stoji i kočoperi se mali kapriciozni hram Nike Apteros, tako nagnut nad duboku provaliju kao da će se svaki čas sunovratiti, — šuteći nose Karijatide Erehtejona terete teških mramornih blokova na svojim kraljevskim tjemenima.

Sve je to kamen na kamenu, gol, blistav, nepopustljiv. Nigdje ni najmanje travčice ni kukca ni ptice. Nigdje ničega, što bi pokretom manifestiralo život. Taj je okamenjeni svijet izvan života, sažgan, spaljen, spržen tim groznim i neumoljivim suncem, od kojega nema spasa. Vjerujem da eksplozije baruta i projektili turskih osvetničkih fregata nisu mogli uništiti Partenon ni njegov plemeniti dorski red. Ali kako je on mogao odoljeti ovom suncu, koje ga prži i užiže već ravnih sto hiljada dana od postanka njegovog? Jer onaj mali vjetrić, koji gdjekada dune sa svježe površine morske zatona faleronskog, nije ni kap vode za pakao ognjenih dana njegovih. Da, taj je mramor trajniji i otporniji od najtvrđeg čelika. U dane rađanja Partenona, u doba Perikla, Iktinosa i Kalikratesa, taj je plemeniti

pentelički mramor imao svijetlu boju ženske puti. Ali sunce je dugim stoljećima ipak učinilo svoje. On je malo potamnio, zadobio je medeno žućkasti ton mutnog jantara, koji u sjeni postaje nježno plavičast. On bliješti i odrazuje sunčane zrake samo gledan iz daljine. Izbliza je neosjetljiv za igru sunčevih zraka po bridovima i udubinama njigovih orijaških stupova.

Oh, to sunce atensko u podne. Pa ipak, partenonski princip, red, sistem i poredak proporcija izgleda kao izazovni prkos ovom suncu helenskom, pred kojim nema spasa.

Desetak dana prije toga, u Olimpiji, ja sam od toga grčkog sunca klonuo kao pokošen. Dovukao sam se posljednjim silama do neke njive na obali presahlog Alfeja, na kojoj je jedan prijazni stari seljak poljodjelac imao bunarčić. Tu sam prvi put u životu kleknuo pred svetinjom vode, pred elementom života. Tu sam naučio, da se voda novogrčki zove: nero. Dobra voda: kali nero. Sve sam drugo zaboravio, ali ove dvije riječi ne ću nikada.

Na Akropoli, još omamljen umorom guste i teške atenske noći bez sna, tražio sam kap vode kao spas. Govorio sam poluglasno: nero, nero, kali nero, kali nero, nero... uzalud. Na Akropoli nema vode, ovdje vlada elemenat kamen. A toliki ljudi u povorkama i procesijama uporno hodaju tom kamenom gorom, fotografiraju, crtaju, slikaju, čitaju knjige opisa, govore, tumače, i — podnose ovo smrtonosno atensko augustovsko podne bez sjene i smilovanja.

Ja sam čovjek svijetle kože, rijetkog pigmenta, plavokos. Ja ne mogu živjeti bez hladne vode, bez sjene i bez svježine. Ja nisam od iste tvari, od koje su Mediteranci. Moja je konstitucija sjevernjačka. I zato me Partenon u ognju podneva muči kao grozna fakirska priča o paklu još i danas, kad sam već daleko izmaknuo iz dohvata njegove stihije, i kad je čaša hladne vode predamnom na stolu.

— — — — — — — — — —

Izmaknuo?... To je sarkazam prema sebi samome. Kao da sam bježao od njega! Da, čovjek se ovako tješi, kad nešto nije doživio do kraja, do dna. Ali ono svečano stubište Propileja, oni gorostasni stupovi u svojim pobjedničkim vertikalama, onaj divan sklad ohol u svojoj logici, — sve je to planulo, bljesnulo i izgorilo u mom usijanom mozgu u vatri onog davnog podneva. Kao bljesak bijelog magnezijevog plamena, koji svojim sjajem prejako zalije oči. A onda iza toga ostane duga sljepoća, crni mrak.

(1935)

GOSPODIN CARINIK

Razmatranja jednog putnika

I.

Evropski carinik je onaj neumoljivi strogi gospodin, koji — kostimiran u razne uniforme i okićen kojekakvim narodnim amblemima — stoji u imperativnoj pozi na svima granicama i pograničnim stanicama gladnih zemalja i ne da na primjer da sirota bečka djeca jedu jeftine šljive iz naših posavskih šljivika, da bugarski mladići puše grčki duhan, da Varšavljanke jedu švicarsku čokoladu, da se madžarski krmci tove rumunjskim kukuruzom, da se Mlečanke odijevaju u lyonsku svilu, da Španjolci krcaju turske lješnjake, da Belgijanci lože peći češkim ugljenom, da Francuzi jedu danski maslac, da Švedi piju škotski whisky i mnogo toga tako dalje.

Gospodin je stalno na straži, Gospodin je svudašnji, Gospodin je neumoljiv i strog, naoružan je revolverom i bajunetom, — on je strah i trepet lopova i kriomčara, ali i sasvim nedužnih i bezazlenih putnika.

Ne mogu nikako i ne ću da razumijem zanat, zvanje i stav toga Gospodina, — koji uostalom

nije nigdje ništa lično kriv. On je samo bodljikavo ispruženi periferički organ svojih dalekih glavara, a ti su glavari zacijelo mudri i u potpunom pravu, kad zapovijedaju ovako stroge stvari u ime svojih milih i dragih naroda. Konačno, tu postoje čitave biblioteke debelih knjiga, sa statističkim i grafičkim tabelama, što su ih izradile učene katedre i fakulteti i kapaciteti i specijalisti i eksperti, dakle forumi najviši i namjerodavniji. Kad protiv svega toga diže glas jedan laik, onda to može da bude samo lajanje na daleki sjajni puni uštap. Laiku dakle ne preostaje drugo, nego da se pokloni zakonima, što su ih obreli učeni i mudri, te da pokorno uzme do znanja na primjer, da se u nekom alpinskom gradiću ne smije prodati više no pet slavonskih krmaka mjesečno (to se zove kontingent), — a i čemu bi, kad ima krumpira i uz to vrlo umno izvedenih vegetarijanskih teorija, prema kojima narod smije da pjeva i da ojka, ali ne treba da jede. Da, svakako su riječi nacionalnih ekonoma mudrije od lajanja laika.

II.

Evo dakle, po principima novih mudrih i neoborivih logika, stoji danas na graničnim betoniranim i bodljikavom žicom opletenim bedemima zemalja evropskih neumoljivi i strogi Gospodin Carinik u ratničkoj opremi, naoružan bajunetom i revolverom, a iza njega su poređane bojne kohorte sa strojnim puškama, bombarderskim avionima i plinskim granatama. Gospodin Carinik

stoji i — ne da. Naprosto ne da, da rijeke žita poteku željezničkim prugama onamo, gdje nema kruha, a da se parni plugovi i traktori prevezu onamo, gdje se zemlja još ruje drvenim ralom i lemešem. Sve je točno napisano i utvrđeno u mudrim knjigama i evanđeljima propisa, a Gospodin Carinik ima samo da kaže: ne dam, — i njegova riječ gasi ognjeve u krušnim pećima gladnih.

III.

Sastanu se tako emisari evropski u nekom velikom zamaglenom gradu, sjede mjesec dana u nekim blještavim dvoranama, doveli su sa sobom osim intrasigentnih principa i jato plavokosih sekretarica i tipkačica u svilenim čarapama, izmučili su crijeva i poremetili čitav splet svojih probavnih organa dinerima, souperima, garden-partijama i banketima, a uza sve to pasji su iskesivali pozlaćena zubala jedni na druge i režali: ne dam, ne dam, ne dam!

Vuku se kroz zamaštene stupce vonjavih novina na svima jezicima kaotične kolone brojaka o srebru, zlatu i papirima, vrtlože se virovi doskočica o kompenzacijama, rekompenzacijama i paritetima, a na koncu svega ostaje i opet samo onaj ukleto nepopustljivi: ne daš ti meni, ne dam ja tebi! — crkoh ja, crkni ti, ali ne dam!...

A onda — posljedica dugih požrtvovnih i idejom spasa naroda prožetih vijećanja: izlaze na pučinu lađe natovarene zrelom pšenicom i stresaju preko palube terete u more, pale se čitave

žetve pamuka, prolijevaju se potoci mlijeka u ulične kanale, kukuruzom se lože vlakovi, uništavaju se vreće kave, — a sve to u ime neke imaginarne ravnoteže. A u isto vrijeme glad krči u želucima i savija crijeva milijuna tihih, pokornih, odanih i vjernih podanika.

IV.

A Gospodin Carinik u svojoj odori i do zubi naoružan stoji dan i noć, zimi i ljeti, na blistavim skretnicama pograničnih stanica, stoji kao neprelazna ustava na tim jedinim otvorima kanala kroz mreže boljikavih žica i betoniranih bedema, stoji u pozoru neumoljivo i strogo, stoji kao okamenjena jeka dalekih glasova, i ne da: ne da da čovjek čovjeku proda komadić pečenog tijesta, koje se zove hljeb.

I ne će da popusti, makar netko skapavao od glada, a drugi se morao vratiti halštatskim metodama produkcije onoga, što mu je potrebno. Sve se dešava u ime civilizacije.

Sve su to tako velike stvari, a mene ne zovu za suca da im sudim. Ali ne samo mene, nego i mnoge druge. Premnoge druge. Većinu. Ogromnu većinu.

Kažu: mi smo vaši mudri glavari i eksperti, a vi budale, neznalice, lirski zrakoplovci. Žderite krumpir, odijevajte se u kostrijet i konoplju, šutite, šta uopće laički lajete o uzvišenim stvarima, o kojima nemate ni pojma!

(Tihi glasovi se čuju kako šapću... ali... možda... ipak... djeca bi jela... — Ne, šutite, mir, kuš!)

Dakle: ne živite od hljeba, živite od medenih i masnih i mudrih riječi.

V.

Lična moja iskustva s Gospodinom Carinikom nisu uostalom baš ni tako strahovito gorka. On je mnogo opasniji za kolektiv nego li za pojedinca, pogotovo ako je taj pojedinac čovjek siromašan i skroman, čovjek treće klase. On ga više plaši i zastrašuje, negoli mu lično nanosi zlo.

Posljednjih deset dvanaest godina prešao sam mnoge i mnoge granice, i ne smijem da budem nepravedan. Gospodin me je Carinik često susretao ljubazno. Kadšto, šta više, i vrlo ljubazno, uz pozdrav, dirnuvši obod kape prstima, uz tihu molbu, da bi skinuo kovčeg i otvorio ga njegovom radoznalom pogledu.

Odmah u početku primjećujem, da mi se čini, da su svi vozni redovi udešeni u podmuklom sporazumu s Gospodinom Carinikom: granice se prelaze uvijek noću ili prerano u zoru, tako da se putnicima razbije san. Vlak stoji, muževi sjede crni, oborenih glava, a na krilima zadrijemalih žena spavaju umorna djeca. Onda odjednom bučno i glasno ulaze ljudi u uniformama s karbitnim i električnim lampama, tresu putnike za ramena, traže da se skinu kovčezi, šire strah i trepet od kupea do kupea, od vagona do vagona.

I to uvijek noću kasno ili u prerano jutro, kad su oči upaljene od čađe i nespavanja, u grlu peče nikotin, a jezik je debeo i tvrd. Onda se Gospodin Carinik baca na svoj plijen, na tralje i trulje naših sirotinjskih kovčega.

A šta se može? Izlazi se u susret njegovoj želji, skida se i otvara kovčeg, jer Gospodin je naoružan, a putnik goloruk. Osim toga to je i zakon.

VI.

Imam stari jedan otrcani kovčeg od vulkanizirane ljepenke, već je popucao na rubovima, olinjao, ručica ne drži, brava je zarđala, kjučić sam izgubio. Šta bih ja mogao da sakrijem u tu jadnu njegovu utrobu?

Pa ipak, debela znojna ruka zarije se stručnjački i rutinirano u njega, podigne onu brižno i smišljeno složenu sadržinu, pretrese je, prorešeta, iz reda načini nered, a onda bez riječi ode dalje.

Nikad nemam nikakve kontrabande, ne pada mi ni na pamet, da kriomčarim. Moje tri košulje, malo sapuna, vozni red, par cipela, kutijica s iglom i koncem, rezervna kravata, aparat za brijanje, sve sami bezazleni predmeti, — sve je to bilo uredno složeno, a sad je odjenom ispremiješano, prevrnuto i porazbacano, kao da je po kovčegu rovao pobješnjeli vepar.

I jedva što nekako sve to pomalo sredim i po mogućnosti smjestim u prijašnje stanje, vlak je

krenuo i nabrzo se zaustavio negdje na drugoj stanici, preko granice, na kojoj novi Gospodin Carinik u drugačijoj uniformi fino i rafinirano-podmuklo opet traži da skinem i otvorim kovčeg, pa onda i opet ruje u njemu, često s izrazom zlovolje, umora i neprospavanih noći, često uz dosadu i rezignaciju, a često ispoljujući prikriveni nagon hrta ili jazavčara.

A ja uvijek tiho u sebi recitiram po koji stih iz davne jedne svoje pjesme:

O moćni gospodine sviju carina,
Veliki gospodine policista,
Svijetli gospodine vođo vlakova,
— moja je savjest nevino čista!
Ja nemam robe kriomčara,
ja samo tajne sanje nosim,
i beskrajnom vožnjom bez cilja i sna
dosadnom krugu dana prkosim.

VII.

Zaokružila su se mnoga opažanja, a mnoga su iskustva moja dozrela. Na iznenađenja više ne računam. Gospodina Carinika sam progledao naskroz. I uvijek ga dočekujem s osmjehom, jer jedva što se sretnemo, on najprije pita za cigarete.

Da, za cigaretama je najveće njuškanje i potraga uglavnom svagdje. Nema gotovo ni jedne granice, gdje strastveno i revno ne pitaju za taj bezazleni artikl. U češkim Petrovicama jednom me uopće i nisu pitali za pasoš, ni tko sam ni što

sam ni kamo idem, ali: da li pušim, šta pušim, kolika mi je zaliha i slično.

Da, svi vrebaju za cigaretama, a upozoravam: naročito su u tom pogledu uporni Madžar, Čeh, Austrijanac, Grk i Turčin.

VIII.

Vrlo je pitom i blag, gotovo sasvim neopasan carinik Helvetske republike, koji sa svojim amblemom — crvenim križem na kapi i u zapučku — djeluje pomalo kao kakav bolničar. Ne voli doduše, kad mu se recimo u Buchsu na njegovo njemačko pitanje odgovori francuski, ili u Brigu na talijansko pitanje njemački. On zapravo mnogo pati od toga što u njegovoj republici postoje tri ravnopravna službena jezika, dok bi on sam najradije progovorio (a u sebi zacijelo i psuje) onim sasvim nerazumljivim dijalektom, što se upotrebljava negdje na visokim zelenim planinskim pašnjacima kantona Uri. I on pita za cigarete no više šablonski i od običaja, ali zato već mnogo intenzivnije za čokoladu. — Saopćujem mu, da nisam naročiti prijatelj i konzument toga artikla. — Pozdravlja, zaputi se u susjedni kupe, ali se onda vraća i stavlja pitanje: nemam li možda kondenziranog mlijeka? — Ne, nemam, odgovaram čiste savjesti, nemam ni kondenziranog mlijeka, ni bilo kakvog drugog. Ne običavam ga sa sobom voziti ni u većim ni u manjim količinama. Uostalom, civilizacija nije u nas još doprla do kondenziranog mlijeka. — No, pa onda u redu,

izvolite dalje. — I tako sam bio bez smetnja pušten na teritorij neutralne Helvetske republike, koja je tolika ljubomorna na tuđe kondenzirano mlijeko i čokoladu.

IX.

Gospodin Carinik kraljevine Danske spada također među pitome i vrlo uljudne.

Na stanici Gjedser, nakon vožnje od četrdeset kilometara preko Baltika u vagonu, koji je bio natovaren na glomaznu prevoznu lađu, kad su nas izvukli na kopno, bilo je već nešto rumene zore u pepeljastom jutarnjem svitanju, i ja sam spavao ležeći nauznak. Gospodin blagog izgleda sa srebrnim lavom na kapi i sa crno obrubljenim naočalama — u toj zemlji viđaju se u naočalama čak i konobari i kolodvorski nosači — unišao je u moj kupe, nakašljao se dva tri puta s diskretnom namjerom da me probudi, a onda se čak i lagano dodirnuo mojega koljena. Probudio sam se neopazice, ali sam i dalje hinio san, jer nisam imao baš nikakve volje da ustanem i da tako rano, u samo praskozorje, pravim jutarnju gimnastiku skidanjem i dizanjem kovčega. Osim toga sam ležao udobno, jer u civiliziranim danskim vagonima nema više »tvrde« klase, nego su sjedala čak i u trećoj mekana. I mada je Gospodin Carinik kašljucao i zadirkivao me, ali zadirkivao vrlo suptilno i obazrivo, ja sam se pritajivao kao da spavam, ali sam ipak škiljio na njega, šta će uraditi.

I — nije uradio zapravo ništa. Stajao je neko vrijeme zbunjeno i u nedoumici, gledao me, a onda se okrenuo i pogledao moj kovčeg. Podigao je ruku, i ja sam očekivao, da će ga lično sam skinuti, otvoriti i pretražiti, i već sam htio da se probudim, da skočim i da energično protestiram protiv ovako eklatantnog kršenja ustavom zajamčene lične slobode. Ali Gospodin Carinik je samo podigao ruku, presavio kažiprst u zglobu i kucnuo dva triput o kovčeg. Onako otprilike, kao što se kucka o bačvu, da se vidi, da li je puna. Kucnuo je dakle, slegnuo ramenima, pogledao me, opet slegnuo ramenima, a onda izišao na prstima zatvorivši za sobom vrata kupea vrlo tiho i obzirno. Vlak je iza toga krenuo kroz rosne vrtove Sjalanda, a ja sam spavao dalje nepomućenim snom sve negdje do pred Kjöbenhavn.

X.

Interes, i to vrlo živi, intenzivni i nešto sumnjičavi interes za novine, knjige i slične tiskopisne stvari, primjećuje se u Njemačkoj, Italiji i Španiji.

U Njemačkoj — koju godinu prije kanonizacije crnog kukastog krsta — u vrlo bezazlenoj formi. Na nekoj pograničnoj stanici pri izlasku iz Reicha pristupio mi je njemački Gospodin Carinik; nije pitao ništa, — jer šta sam i mogao da izvezem iz zemlje glada? Ali kad je zapazio pored mene na drvenoj klupi hrpu berlinskih novina, koje su pružale sasvim napušten i za mene dez-

interesiran izgled, on je vrlo učtivo zamolio, da li mogu da mu ih prepustim. — Znate kako je, teška vremena, slaba plaća, mnogobrojna porodica, a ja bih... — O, molim, molim, samo izvolite, dapače! — Pokupio je tu hrpu zgužvanog papira impregniranog vonjem katrana, i odnio je sa sobom uz onaj tipični zadovoljni smiješak, kojim se razblažuje gotovo svaki ne-analfabeta, kad badava dobije gomilu novina.

Carinik fašističkog reda u Postojni pita također za novine a i za knjige. Rekoh, da nemam. — A ovo? pita on.

Bila je noć, i ja, da cipelama ne uprljam klupu, stavio sam pod noge neke novine, mislim dapače ljubljanske.

A on je prilično energično i teatralno izvukao ispod mojih nogu te novine, smotao ih i zgužvao, a onda bacio kroz prozor. Vani ih je neki dugački čovjek u uniformi, sa crnim blistavim perjem na šeširu, nogom gurnuo pod vagon.

To nije ništa naročita, to je sasvim sitan detalj, ali i jedna i druga gesta izgledale su vrlo nepovjerljive i neprijateljske usred mrtve noćne tišine, što je ležala iznad gologa i čemernog našeg krasa.

XI.

Granicu španjolsku prelazio sam autobusom, tako reći bez prtljage. Imao sam staru svoju kožnatu torbu pod rukom, a išao sam iz Biarritza u San Sebastian gotovo samo na kupanje.

Dolazimo do rječice Bidassoa, koja izvirući iz Pireneja a utičući u Atlantik dijeli svojom vodom dvije republike, jednu vrlo staru i jednu vrlo mladu. Prvo španjolsko pogranično mjestance zove se Behobia.

Nema nas mnogo u autobusu, ali Carinik nam prilazi, objašnjava se nešto na nerazumljivom jeziku Baska s našim francuskim šoferom, a onda započinje pretraživanje.

Mi uopće nemamo prtljage, tek je tu i tamo po koja kožnata torba. Nalog je, da se i to otvori. Dobro, otvaramo. Nosimo većinom samo kupaće kostime, jer u San Sebastinu postoji prekrasna plaža, Playa de la Concha, a ljetni su dani vrući, u kojima se čezne za slanom svježinom mora. — Pitamo ipak, čemu to otvaranje, ali Gospodin Carinik objašnjava: traže se eksplozivi i knjige! — Ah, tako, dobro, milo mi je, dobro da jednom čujem iz usta same vlasti to dragocjeno priznanje, da je knjiga po opasnosti ekvivalentna eksplozivu. No, dobro da se to zna, slava Bogu.

Dakle bez knjiga i bez eksploziva može se vrlo lako u republiku špansku. Ne pitaju čak ni za cigarete, čokoladu, kondenzirano mlijeko i slične mirodije.

Ali teško je iz Španije izaći, mnogo teže nego li unići u njezine pitoreskne-gladne pejzaže, napučene kmetovima, još uvijek kmetovima pod vlašću feudalnih kacika.

Pri povratku iz Fuenterrabie, Iruna i San Sebastiana, u istoj onoj Behobiji, gdje paze na import knjiga i eksploziva, meni se objasnilo, da u

Republici ne ide sve onako kako bi trebalo, jer ljudi, koji tamo imaju novaca, papira, zlata i sličnih konvencionalnih vrednota, prebacuju to preko granice u blaženu zemlju francusku. Strahovito se kriomčari, kao u Bizetovoj operi, i to upravo na ovom biskajskom sektoru.

Kod ulaska su ti ljudi u zelenim uniformama sa četrunasto žutim remenjem i širokim šeširima — guardia civil — u mene tražili knjige i eksplozive, a sad me pitaju za zlato i za papire. — Otvaram ponovno svoju kožnatu torbu, u kojoj je i opet samo kupaći kostim, tek sad nešto mokar, natopljen slanom morskom vodom Playa de la Conche. Dobro, zlata nemam, o papirima ni govora, ali carinici stanu naprosto demolirati autobus rešetajući mu utrobu, otvarajući sjedala, motore i pneumatike, uz vrlo mnogo riječi i uzvika na sočnom i zvučnom jeziku Cervantesa.

Trajalo je to nekoliko dugačkih sati. Preporučuje se putnicima, da u svojim voznim redovima uzmu u obzir ovo čekanje, i da pri prijelazu španjolske granice ne manipuliraju ovako opasnim eksplozivom kao što je knjiga.

XII.

Nipošto se ne mogu razumjeti sva ona pitanja, što ih na putnike stavljaju Carinici Republike Poljske i Kraljevine Norveške. Ali i oni spadaju uostalom među vrlo udvorne primjerke sui generis, premda im je listina pitanja prilično odugačka. Sve mi se čini, da je među njihovim pitanjima najvažnije ono o težim alkoholima ili rakiji, jer su te tekućine u obim zemljama dobro monopolsko. Ponavljam, da su njihova pitanja nerazumljiva, jer i ti su jezici uglavnom nerazumljivi. Zato je najbolje niječno odmahivati glavom, i oni će se zasigurno izgubiti, a da u kovčege i ne dirnu. Uslijed toga i spadaju među najsimpatičnije.

Poljak u Zebrzydowicama me je međutim ipak zamolio, da otvorim jedan od dvaju mojih kovčega. Otvorio sam. Sasvim na vrhu bilo je nešto okruglo, veliko. Dirnuo je rukom, i zacijelo mu se učinilo, da je to flaša, možda čak i puna rakije. Zatražio je da razvijem. Razvio sam. Pokazalo se nešto debelo, crno, okruglo, nabreklo, dugoljasto, teško. Uzeo je u ruke i ostao dva tri trena zamišljen. Onda je taj objekt oprezno spustio natrag u kovčeg i izišao bez riječi, a na licu mu se odražavala skeptična ironija, kojom je zapravo htio da prikrije svoje izrazito iznenađenje, jer ovo, što je imao u ruci, zapravo je imao prvi put u životu u ruci, a nije imao pojma, šta je to.

Jest, izvana, ovijeno papirom, na prvi je pogled izgledalo, da je to velika čudna flaša. — A bio je to nevjerojatan, upravo dramatski egzemplar paprenog i masnog, od dima okorjelog srijemskog kulena, što sam ga nosio prijatelju u Warszawu.

XIII.

Po fizionomiji, odnosno više po ručnim zahvatima Gospodina Carinika, vidi se barometrički

točno, u kakvim su prijateljskim ili neprijateljskim odnosima pojedine susjedne zemlje.

I tako je moj ubogi kovčeg često bio žrtvom, što se jedna kraljevska vlada gledala prijekim okom sa susjednom republikom, ili obratno, i to baš u času, kad sam im ja dolazio u posjete.

Kad vlada mir i tako zvana harmonija u zajedničkim pogledima na međunarodnu situaciju, t. j. kad dva susjeda hoće složno da izgladne nekog trećeg, onda je Gospodin blag, srdačan, nonšalantan.

Ali teško košuljama, sapunu, četkici za zube i aparatu za brijanje, kad se prelazi granica u trenutku tako zvanih zategnutih odnosa. Onda se ona debela ruka Carinika pretvorila u rilo vepra, jazavčara ili krtice, uvlači se tobože bezazleno i samo sa strane uz stijenku kovčega, a onda se odjednom u ručnom zglobu presavije u pravi kut i rutinirano prodre do dna, kao kad se kod operacije ruka kirurga zarije do kralježnice, pa onda kroz rasporeni trbuh izbaci jednom kretnjom crijeva, bubrege i džigericu, čitavu utrobu.

Tako mi se pričinilo na nekoj stanici Rozendaal, da Belgija i Holandija ne žive dobro, jer mi je Carinik kraljice Wilhelmine tako isprekrenuo kovčeg, da se njegov sadržaj za tren pretvorio u amorfnu masu. A ja nisam htio da prekriomčarim ni sir, ni kondenzirano mlijeko, ni vjetrenjače, ni leydenske tulipanske lukovice, ni falsificirane Rembrandte, ma baš ništa. Gospodin je unatoč toga bio zdušno strog i neumoljiv, kao da je pred sobom imao Belgijanca.

XIV.

Odajem čast i klanjam se uspomeni jednog neobično srdačnog i simpatičnog čovjeka, koji je vršio tu nezahvalnu službu, ali kojega ne ću zaboraviti nikada.

Bilo je to u mjestancu Ventimiglia, a Carinik je bio Francuz.

Vozio sam se šest sati u vlaku kroz Liguriju, iz Genove, od ponoći do jutra. U zoru je more bilo sasvim svijetlo, okrnjeni bakreni komad mjeseca je blijedio, žute pećine i hridi bijahu stakleno transparentne. Bujno procvali crveni i bijeli oleandri, vretenasti čempresi, crne pinije, četinjasti borovi, srebrnasti pelin, cedrovi, magnolije, lovor, četruni, aloji i narandže, sve je to mirisalo vrtoglavo i opojno, kao tamjan na žeravici. Sunce se dizalo iz mora i zlatilo je pećine, a ja sam stajao kao opsjednut, naslonjen na prozor vagona, i gledao u čudo preranog slavnog julskog jutra. Bilo je to na talijansko-francuskoj granici.

Onda je ušao francuski Carinik. I šta se dogodilo? Ne samo što nisam trebao da skidam i otvaram kovčeg, ne samo što me nije pitao, da li imam nešto što ne smijem da imam, — već naprotiv, taj srdačni i debeljkasti čovjek rumena lica sa crnim brkom rekao mi je:

— Zar ne, vi nemate baš ništa za carinu?

Rekao je to, otišao i ostavio me sretna u onom čarobnom i nezaboravnom jutru, koje nije htio da mi razbije i pokvari. Rekao je najljepše i najdraže riječi, što ih uopće može da izgovori

jedan takav čovjek: Zar ne, vi nemate baš ništa za carinu!...

Neka mu je svijetla uspomena.

Pod dojmom tog radosnog doživljaja ja sam za par desetaka minuta sišao u Monte Carlu, uspeo se u kasino i digao na rouge sto dvadeset franaka.

XV.

Doista mi je savjest uvijek čista i prečista, ja ne nosim robu kriomčara već samo tu i tamo po koju čežnju ili se zabavljam intimnim persiflažama. Ali jednom sam ipak dolijao. Jednom sam i ja platio carinu.

Bilo je to na sjeveru, u zemlji ponoćnog sunca i nomadskih Lapa, negdje na dnu Rombake-fjorda, iza Norveške, na švedskoj pograničnoj stanici Vassijaure, daleko iznad polarnice, čitavih hiljadu i šest stotina kilometara ili trideset i osam sati od Stockholma.

Švedska se pojavljuje najprije u liku rigoroznog carinika, koji prekopava po mojim kovčezima i napipa neku bočicu, u kojoj ja još od Osla preko Nordkapa vučem sa sobom nekoliko kubičnih centimetara nekakve spirituoze, što sam je nabavio za eventualni slučaj morske bolesti. Carinik se jako uozbiljio, jer Švedska je »suha« zemlja, a iz Norveške se drsko kriomčari alkohol. Tu nema nikakvog objašnjavanja. Moram platiti carinu, — prvu carinu u ovih deset godina, otkada prelazim sve moguće evropske granice.

Platio sam 30 öra i dobio pismenu potvrdu, koju još i danas brižljivo čuvam. Jer po tom sam dokumentu dobio novo ime i prezime. Gospodin Carinik je naime na tu potvrdu morao da napiše moje ime. Pitao me je, kako se zovem, i ja sam mu to rekao glasno i lojalno. Ali on je čuo tom zgodom konzonante »š« i »č« prvi put u svom životu, i nije znao šta da započne s njima. Pitao je još jednom, a onda zatražio pasoš, da iz njega prepiše. Sad nije bio na čistu, šta je tu ime, a šta prezime. Rekao sam mu, da je ovo prvo moje ime, koje prevedeno na skandinavski znači otprilike isto što i Olaf. — Dobro, u redu. — A prezime je ovo drugo. No baš tu dolaze ovi zagonetni konzonanti! — Međutim, izgleda da je Gospodin bio verziran u matematici, pa je te konzonante shvatio kao nepoznanice i — naprosto ih označio sa »x«! I tako me je transkribirao u Batuxix Olaf.

Samo 30 öra stajala me je ova promjena mog imena i prezimena.

XVI.

Još uvijek stoji gospodin Carinik ljeti i zimi, danju i noću, nedjeljama i ponedjeljcima, na svima prugama, cestama i kanalima, na stanicama, u lukama i pristaništima, i zaustavlja ljude prijetećom gestom.

Vlakovi fijuču otegnutim zvižducima, sirene transatlantika zavijaju, kotrljaju se kola, ljudi putnici trče u znoju i u strahu sa svojim kovče-

zima i zavežljajima i kutijama i vrećama, a debela pohotna crnodlakava ruka Gospodina Carinika traži nemilosrdno, — ne jedna nego hiljade polipskih ruku, — traži, kopa i ruje pasji i veparski, i plijeni kontrabandu, koja se biblijski zove samo komad kruha i krpa ruha.

Plijeni i ne da, ne da, ne da.

(1936)

S A D R Ž A J

